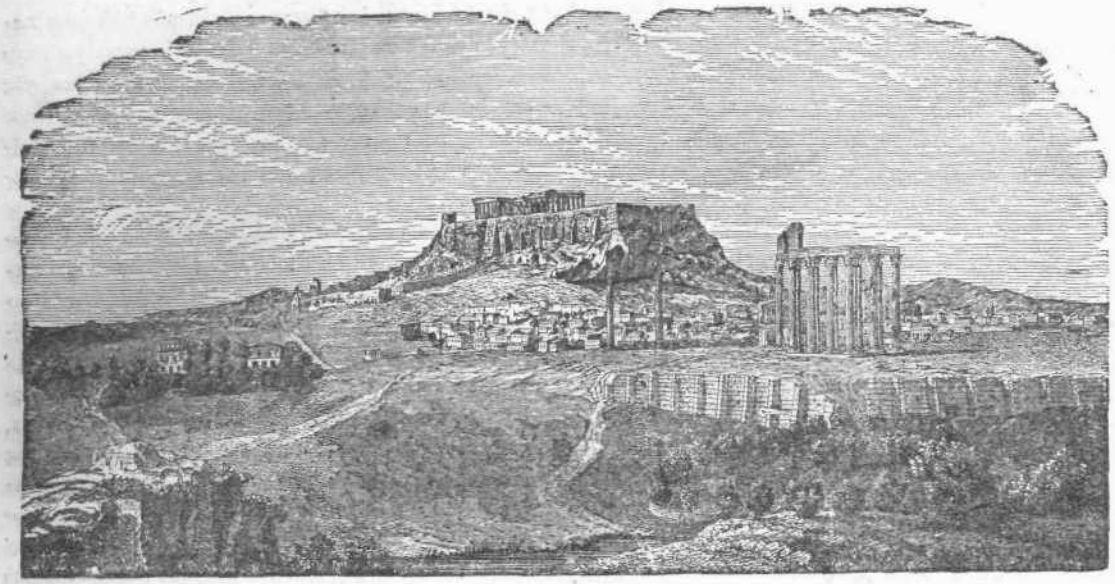

ΠΑΝΔΩΡΑ.

15 ΜΑΙΟΥ, 1861. ΤΟΜΟΣ ΙΒ'. ΦΥΛΛΑΔΙΟΝ 268.

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΣΤΟΡΗΜΑΤΑ.

Ἡ ἅλωσις τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τοῦ Ἐνετικοῦ στρατοῦ ἐν ἔτει 1687.

(Τέλος. Ἴδε φυλλάδ. 265, 266 καὶ 267.)

Μετὰ τρεῖς ἡμέρας συνεκροτήθη νέον συμβούλιον ἵνα ἀκούσῃ τὰς θλιβερὰς εἰδήσεις, αἵτινες πανταχόθεν ἤρχοντο περὶ τῆς αὐξήσεως τοῦ θανατικοῦ εἰς τὴν Πελοπόννησον, εἰς τὰς νήσους, εἰς τὴν Ἀττικὴν, καὶ ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ στόλου ἐν τῷ λιμένι τῆς Κορίνθου, καὶ ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ ἐν Ἀθήναις στρατοῦ. Ὁ Μοροζίνης παρεκάλεσε τοὺς στρατηγοὺς νὰ προφυλάξωσιν ὅσον ἐνδέχεται τὰ στρατεύματά του· ἀλλὰ τὸ κακὸν ἦτο τοσοῦτον ὁρμητικὸν καὶ φοβερὸν, ὥστε τὸ συμβούλιον ὑπέδειξε μὲν προφυλακτικά τινα μέτρα, ἐπέφερεν ὅμως ὅτι ἡ τύχη τοῦ στρατοῦ δὲν εἶναι πλέον εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἀρχηγῶν του, ἀλλ' εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Θεοῦ, εἰς ὃν καὶ ἀνέθετο τὴν σωτηρίαν αὐτοῦ. Ἡ εὐγενὴς καὶ εὐλαβὴς αὕτη δήλωσις δὲν προέβη ὅμως μέχρι τῆς ἐντελοῦς ἀθυμίας, καὶ ἀπεφασίσθη ὅτι θέλει ἐπιταχυνθῇ ἡ ἐκτόπισις τῶν κατοίκων τῶν Ἀθηνῶν, ἵνα κατορθωθῇ, τῆς νόσου προϊούσης, νὰ μεταφερθῇ ὁ στρατὸς εἰς ὑγιεινοτέραν χώραν, καὶ ὅτι συγχρόνως θέλει διοργανισθῇ διοίκησίς τις τῆς δημοσίας ὑγιεινῆς.

Ὅλος ὁ Ἰανουάριος καὶ μέρος τοῦ Φεβρουαρίου διῆλθον οὕτω ἐν ἀγωνίᾳ ἕνεκα τῆς ἐπιδημίας, ἐν φροντίσιν ἕνεκα τῶν ἀδιακόπων ἐπιθέσεων τοῦ σερασκέρη, ὃν ἐνεθάρρυνεν ἡ μελετωμένη ἐκείνη ὑποχώρησις, τελευταῖον ἐν θλιβεραῖς ἐνασχολήσεσιν ἕνεκα τῆς σκληρᾶς ἐκτοπίσεως ὁλοκλήρου λαοῦ προσκλωμένου εἰς τὰς ἑστίας του, εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν, εἰς τὴν χώραν τῆς Ἀττικῆς, λαοῦ ὅστις ἤκουσε τὰς διαταγὰς αὐτὰς τῆς ἀναχωρήσεως ὡς τὴν ἀδικωτέραν ἐξορίαν, καὶ προέτεινε νὰ ὑποβληθῇ εἰς πᾶσαν θυσίαν ἵνα συντηρήσῃ ἰδίᾳ δαπάνῃ τὴν φρουράν, ἵνα πληρώνῃ κατ' ἔτος ἀξιόλογον εἰσφοράν, προτιμῶν ἑνὶ λόγῳ πᾶσαν θυσίαν μᾶλλον ἢ νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ πάτριον ἔδαφος. Ὁ Μοροζίνης ζητῶν ἀντιπερισπασμόν τινα εἰς τὸ ἐλεεινὸν τοῦτο θέαμα, ἐπεχείρησε τὸν διοργανισμὸν ἐγχωρίου στρατοῦ, ἀπὸ τοῦ ὁποίου προσεδόκα πολλὴν τὴν ὠφέλειαν· πέντε δὲ λόγοι Ἀλβανῶν τὸ πρῶτον ὀργανισθέντες, παρεῖχον ἤδη αὐτῷ τὴν ἐλπίδα, ὅτι θέλει δυνηθῇ νὰ δώσῃ μεγίστην εἰς τὸ σύστημα τοῦτο ἀνάπτυξιν καὶ νὰ κατορθώσῃ οὕτω ν' ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τῶν ἐπικουρικῶν τῆς Γερμανίας στρατευμάτων, ὧν ἀπεστρέφετο τὴν ἀπείθειαν καὶ τὴν αὐθάδειαν. Εἴπομεν ὅτι τὰ στρατεύματα ταῦτα διετήρουν τοὺς στρατιωτικοὺς αὐτῶν κανονισμοὺς καὶ νόμους, ὅτι διετέλουν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τῶν ἰδίων ἀξιωματικῶν, ὅτι δὲν ἐγίνωσκον παντάπασι τὴν Ἰταλικὴν καὶ ἦσαν πρὸς τούτοις αἱρετικὰ, τούτων δὲ πάντων ἕνεκα δεινὰ

προέκυπτον δυσαρέσκειαι ἐν τοῖς στρατοπέδοις, καὶ μάλιστα ἐν ταῖς μακραῖς παραχειμασίαις. Ἀφ' ἑτέρου δὲ τὰ ἔθνη, ὅ ἐστιν οἱ ἐπίκουροι, παρεπονοῦντο ἐπίσης διὰ τὴν ὑπεροψίαν τῶν Ἐνετῶν, καὶ κατηγόρουν τοὺς κενοδόξους ἐκείνους ἐμπόρους, ὑπὲρ ὧν ἔχυνον τὸ αἷμά των, ὅτι εἶναι μέχρις αἰσχρότητος φειδωλοὶ ὡς πρὸς τὰς ὀφειλομένας εἰς τὸν στρατὸν τιμάς, ὡς πρὸς τὰς ὑπερτιμωμένας τροφάς, καὶ ὡς πρὸς αὐτὴν τὴν μισθοδοσίαν, ἥτις δὲν ἐπληρώνετο εἰμὴ μετὰ πολλὰς τοκογλυφικὰς δυσκολίας, ὥστε τὰ παράπονα ἦσαν ἀμοιβαῖα, ἀλλ' ἀμοιβαία καὶ ἡ ἀνοχὴ διὰ τὴν χρείαν ἣν εἶχον οἱ μὲν τῶν δέ.

Ἐν τούτοις ἔδει ν' ἀποφασισθῇ τι ὁριστικὸν ὡς πρὸς τὰς Ἀθήνας, καὶ τὸ φοβερὸν τῆς καταστροφῆς αὐτῶν ζήτημα προὐτέθη πάλιν εἰς μέσον ἐν τῷ συμβουλίῳ, τὸ ὁποῖον συνεκροτήθη τῇ 12 Φεβρουαρίου. Ὁ Κένιξμαρκ προέτεινε ν' ἀφήσωσιν ἐπὶ τῆς περιωνύμου ἄκρας 300 ἄνδρας, ἔχοντας τροφὰς καὶ πολεμεφόδια δι' ἓν τοὐλάχιστον ἔτος, 300 ἄνδρας ἑτοίμους καὶ ἐπιτηδείους ν' ἀποκρούσωσι τὰς προσβολάς, καὶ νὰ περιμένωσιν ἐν ὑπομονῇ κατ' ἔτος τὴν ἀνανέωσιν τῶν τροφῶν ἀπὸ τοῦ Πειραιῶς. Διὰ μόνου τοῦ τολμηροῦ τούτου βουλεύματος ἐφαίνετο δυνατὸν ν' ἀποφύγωσιν ἅμα μὲν τὴν ἄτιμον ἐγκατάλειψιν, ἅμα δὲ τὴν βάρβαρον καταστροφήν· ἀλλ' ἔπειτα ἐσυλλογίσθησαν ὁπόση ποσότης διπύρων, οἴνου, καὶ ὕδατος ἀπῃτεῖτο ἵνα ζήσωσι 300 στρατιῶται καὶ ἐπιτελεῖον συγκείμενον ἐξ 100 περίπου ἀνθρώπων, πρὸς δὲ τούτοις ὅτι οἱ λογάδες οὗτοι ἄνδρες καὶ ἀξιωματικοί, ἀφαιρούμενοι ἀπὸ τοῦ στρατοῦ τοῦ ἤδη πολὺ ἐλαττωθέντος, ἔμελλον νὰ ἐπιφέρωσι τὴν ἔτι μείζονα αὐτοῦ ἐξασθένισιν· τελευταῖον ὅτι δυσκολώτατον ἦτο νὰ ἀνανεῶνται τὰ ἐφόδια φρουρίου κεχωρισμένου ἀπὸ τῆς παραλίας διὰ δύο λευγῶν χώρας ὑπὸ Τούρκων κατεχομένης· ὥστε ἐπανῆλθον πάλιν εἰς τὸ φοβερὸν τῆς καταστροφῆς τῶν Ἀθηνῶν ζήτημα, ὡς ἀνάγκης ἀναποδράστου τοῦ πολέμου. Κατ' εὐτυχίαν καὶ ὁ χρόνος καὶ οἱ βραχίονες ἔλειπον ἵνα κατορθωθῇ ἡ καταστροφὴ αὕτη, ἧς ἡ ὠφέλεια ἄλλως τε δὲν ἠδύνατο νὰ ἦναι μεγάλη, ἅμα ἤθελον ἀφαιρεθῇ ἀπὸ τοῦ φρουρίου τὰ πυροβόλα αὐτοῦ καὶ τὰ παντὸς εἴδους ἐφόδια, ἅμα μάλιστα ὅλοι οἱ κάτοικοι ἤθελον ἐγκαταλείψει τὴν πόλιν. Ὅθεν ἀπεφασίσθη ὅτι θέλουσιν ἀφήσει τὰς Ἀθήνας εἰς ἣν ἔφερον αὐτὰς οἰκτρὰν κατάστασιν ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι θέλουσιν ἀνακτήσει αὐτὰς ἀμαχητὶ βραδύτερον, ὅτε, κύριοι γενόμενοι τῆς Εὐβοίας καὶ ἁπάσης τῆς Ἀττικῆς, θέλουσι δεσπόσει τῆς χώρας. Τοιουτοτρόπως διέφυγον τὸν μέγιστον τῶν κινδύνων ὅσους ἀνὰ μέσον αἰώνων συμφορῶν ὑπέστησαν τὰ μεγαλοπρεπῆ τῆς ἀκροπόλεως τείχη, τὰ φέροντα ἐπὶ τῶν πλευρῶν αὐτῶν ἐγκεχαραγμένην τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ Πελασγῶν μέχρι τῶν ὑστάτων δορυκτητόρων· τὰ προπύλαια τὰ ἀπὸ λαμπρᾶς εἰσόδου, ἀμυντικὰ καταντήσαντα προπύργια· τὰ μνημεῖα τῆς πόλεως τὰ θεωρηθέντα ἤδη ὡς ὀχυρώματα.

Ὁ Μάρτιος διῆλθεν ἐν τῷ μέσῳ τοιούτων φροντίδων· ὁ Ἐνετικὸς στρατὸς ἐξηκολούθει προφυλαττόμενος ἀπὸ τοῦ θανατικοῦ καὶ τῶν προσβολῶν τοῦ σερασκέρη, ἀπηλλάγη δ' ἐν τῷ μεταξὺ καὶ τῶν Ἑλλήνων κατοίκων, καὶ παρεσκευάζετο οὕτω εἰς τὴν ὁριστικὴν ἀναχώρησιν, τὴν θλιβερὰν ταύτην καὶ ταχεῖαν τῆς ἁλώσεως τῶν Ἀθηνῶν λύσιν. Ἐδόθη ὅμως καὶ διασκέδασίς τις εἰς τὸν στρατόν, διότι ὁ Μοροζίνης ἠθέλησε νὰ μεταφέρῃ εἰς Ἐνετίαν τρόπαιόν τι τῆς νίκης αὐτοῦ.

Ἐν τῷ μέσῳ τῶν πολυτελῶν μνημείων ἅτινα ἵσταντο εἰσέτι ὄρθια, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἐρειπίων ἅτινα παρήγαγεν ὁ χρόνος, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἔτι μειζόνων ἐρειπίων ὧν αὐτὸς ὁ Ἐνετὸς ἡγεμὼν ὑπῆρξε παραίτιος, ἠδύνατο οὗτος ἀνέτως νὰ ἐκλέξῃ τὴν λείαν αὐτοῦ. Ἀγάλματα καὶ ἀνάγλυφα ἐπλήρουν τὰ ἀετώματα, ἐκόσμουν τὰ διαζώματα ἢ ἔκειντο κατὰ γῆς, ὥστε, ἂν προέκειτο, ὅπως ἠδύνατο τοῦτο νὰ ὑποθέσῃ τις σήμερον, νὰ πλουτισθῇ μουσεῖόν τι, εὐχερῶς ἠδύνατό τις νὰ πληρώσῃ ἀπὸ τῶν θησαυρῶν ἐκείνων μουσεῖα δέκα. Ἀλλ' ἄλλο τι ἐβουλεύετο ὁ ἀρχιστράτηγος· ἡ Ἐνετία δὲν εἶχε μουσεῖον ἀρχαιοτήτων δεόμενον πλουτισμοῦ, οὐδ' ἐμελέτα ὁ Μοροζίνης νὰ ἱδρύσῃ συλλογὴν γλυπτικῶν τεμαχίων τῆς ὡραιοτέρας ἐποχῆς τῆς τέχνης· ἡ φιλοδοξία του ἦτο νὰ ἱδρύσῃ ἐπὶ τῆς πλατείας τοῦ ἁγίου Μάρκου, ἴσως καὶ ἐπὶ τοῦ μετώπου αὐτοῦ τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ, ἀριστούργημά τι ἐνάμιλλον τῶν ὀρειχαλκίνων ἵππων οὓς οἱ Ἐνετοὶ εὑρόντες τῷ 1205 ἐν τῷ ἱπποδρομίῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἔπεμψαν εἰς τὴν ἰδίαν πατρίδα ὡς τρόπαιον τῆς νίκης ἐπὶ πλοίου, οὗ ἡγεῖτο πρόγονός τις τοῦ ἀρχιστρατήγου, Μοροζίνης καὶ αὐτὸς καλούμενος. Ἡ παράδοσις λοιπὸν τῆς τοιαύτης εὐγενοῦς λεηλασίας ἦν ἀρχαία καὶ παρὰ τοῖς σταυροφόροις, καὶ παρὰ τοῖς Ἐνετικοῖς στρατοῖς, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ οἰκογενείᾳ τοῦ Μοροζίνη. Εἶναι γνωστὸν ὅτι τὰ προνώπια τοῦ ἁγίου Μάρκου βρίθουσι τοιούτων νικητηρίων ἄθλων, καὶ ἐδῶ μὲν βλέπεις τοὺς ἐπιχρύσους ὀρειχαλκίνους ἵππους, ἐκεῖ δὲ δύο Ἡρακλεῖς, ἀνάγλυφον ἀρχαίας Ἑλληνικῆς ἐργασίας, πανταχοῦ δὲ κίονας παμπληθεῖς καὶ ποικιλωτάτους διά τε τὴν πολύτιμον αὐτῶν ὕλην καὶ τὴν ἀρχαιοτάτην καταγωγήν· ὥστε ὁ Μοροζίνης εἶχε κατὰ τοῦτο προηγούμενα, καὶ εἰμπορεῖ νὰ εἴπῃ τις ὑποχρεώσεις, ἱκανὰς νὰ δικαιολογήσωσι τὴν διαγωγήν του.

Ὁ Ποσειδῶν καὶ ἡ συνωρὶς τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος μετὰ τῆς ἀπτέρου Νίκης, ἣν τότε ὑπελάμβανον ὡς τὴν νέαν Ἀθηνᾶν τὴν εἰσερχομένην εἰς τὴν σύνοδον τῶν θεῶν, ἐθεωρήθησαν ὑπ' αὐτοῦ ὡς τὰ μάλιστα ἄξια τῆς δόξης τοῦ κατακτητοῦ καὶ τῆς λαμπρότητος τῆς Πολιτείας· ἦσαν δὲ τῇ ἀληθείᾳ τὰ ἔργα κάλλιστα ἅμα καὶ ἀκεραιότατα. Ἡ μεγαλοπρέπεια τοῦ Ποσειδῶνος, τὸ θαυμάσιον τῶν ἵππων πῦρ, ἡ χάρις ἡ ἀμίμητος τῆς Νίκης, τὰ πάντα, μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς ἐκλογῆς τοῦ λευκοτάτου λίθου, συνετέλουν εἰς τὸ νὰ καταστήσωσι τὸ σύμπλεγμα τοῦτο ἀπαράμιλλον. Ὁ ἀρχιστράτηγος διέταξε νὰ καταβιβασθῶσι τὰ ἀγάλματα ταῦτα ἀπὸ τοῦ ἀετώματος, ὅπερ ἐκόσμουν ὑπὲρ τοὺς 20 αἰῶνας, καὶ νὰ μετακομισθῶσιν εἰς Πειραιᾶ, ἵνα ἐπιβιβασθῶσιν ἐπὶ τοῦ πλοίου του. Σώζεται εἰς τὰς εἰκόνας τοῦ Γάλλου ζωγράφου Carrey, τοῦ 20

περίπου ἐνιαυτοὺς πρὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης συνοδεύσαντος τὸν Γάλλον πρέσβυν Nointel εἰς τὰς Ἀθήνας, ἡ πιστὴ εἰκὼν τῆς καταστάσεως τοῦ ἀετώματος κατὰ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἐξετελέσθη ἡ διαταγὴ τοῦ Μοροζίνη· ἕκαστος δὲ δύναται νὰ ἴδῃ σήμερον τί ὑπολείπεται ἀπὸ τῶν ἀριστουργημάτων τούτων, ἡ δὲ ἀναφορὰ τοῦ Μοροζίνη ἐκτίθησι τὴν ψυχρὰν καὶ λακωνικὴν ἐξήγησιν τοῦ ὀλεθρίου ἀκρωτηριασμοῦ. Ἰδοὺ ἡ ἔκθεσις αὕτη, γραφεῖσα ἐκ Πειραιῶς πρὸς τὴν σύγκλητον τῆς Ἐνετίας τῇ 19 Μαρτίου 1688. « Προβλέπων ὅτι θέλω ἐγκαταλίπει τὰς Ἀθήνας, συνέλαβον τὸν σκοπὸν νὰ παραλάβω μετ' ἐμοῦ τινὰ τῶν καλλίστων κοσμημάτων, ἐξ ἐκείνων ὅσα τὰ μάλιστα ἠδύναντο νὰ συντελέσωσιν εἰς τὴν λαμπρότητα τῆς Πολιτείας. Ἐπὶ τούτῳ ἐπεχείρησα νὰ ἀποσπάσω ἀπὸ τοῦ μετώπου τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς, τοῦ διὰ καλλίστων ἔργων γλυπτικῆς κεκοσμημένου, ἓν ἄγαλμα τοῦ Διός, (ὀνομάζεται κατὰ παράδρομὴν τοῦ Διός, διότι ἀληθῶς προέκειτο περὶ Ποσειδῶνος) καὶ τὰ ἀνάγλυφα δύο μεγαλοπρεπεστάτων ἵππων· ἀλλὰ μόλις ἤρχισαν ν' ἀνασηκώνωσι τὸ ἄνω μέρος τῆς μεγάλης κορωνίδος, καὶ ἐν τῷ ἅμα τὰ πάντα κατέπεσον ἀπὸ τοῦ ὑπερβολικοῦ ἐκείνου ὕψους, ὥστε θαῦμα εἶναι πῶς δὲν συνέβη δυστύχημά τι εἰς τοὺς ἐργάτας. »

« Ὡς αἰτία τοῦ ἀτυχήματος τούτου θεωρεῖται ὁ τρόπος τῆς τοῦ ναοῦ κατασκευῆς, διὰ λίθων ἐπιτεθειμένων ἀλλήλοις, ἄνευ κεραμωτοῦ, διὰ θαυμαστῆς μὲν τέχνης, ἀλλ' ὅλως ἐξαρθρωθέντων ἐπὶ τῆς ἐκρήξεως. »

« Ἐπειδὴ ἀδύνατον ἦτο νὰ ἐγερθῶσιν ἰκριώματα καὶ νὰ μεταφερθῶσιν εἰς τὴν ἀκρόπολιν κεραῖαι καὶ πάντα τὰ ἄλλα τὰ πρὸς κατασκευὴν τριπόδων ἀναγκαῖα, δύσκολος καὶ ἐπικίνδυνος ἀπέβαινε πᾶσα ἄλλη ἐπιχείρησις· ὅθεν ἀπηγόρευσα αὐτὴν, καὶ τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ στερηθεῖς τῶν καλλίστων ἔργων ἐθεώρησα πάντα τὰ λοιπὰ εὐτελῆ καὶ διὰ τοῦ χρόνου ἠκρωτηριασμένα. »

« Ἀπεφάσισα ὅμως νὰ παραλάβωμεν εὔμορφόν τινα λέαιναν, ἂν καὶ λείπῃ ἡ κεφαλή της· ἀλλὰ ταύτην κάλλιστα δυνάμεθα ν' ἀναπληρώσωμεν διὰ λίθου ὁμοίου, συγχρόνως μεταφερθησομένου. »

Δυσκόλως δύναται νὰ κατανοήσῃ τις τὴν ψυχρότητα αὐτὴν καὶ ἀδιαφορίαν τοῦ Μοροζίνη, ἀναλογιζόμενος τὰ θαυμάσια ἐκεῖνα ἀγάλματα, τὰ καταπεσόντα καὶ συντριβέντα διὰ χειρῶν ἁρπάγων ἅμα καὶ ἀδεξίων. Καὶ αὖθις λοιπὸν ἐσείσθη τὸ ἔδαφος τῆς ἀκροπόλεως, καὶ αὖθις ὁ Παρθενών, τὸ ἱερὸν ἐκεῖνο τῆς μεγαλοφυΐας λείψανον, ἐδέχετο ἐντὸς 6 μηνῶν πληγὴν ἀνίατον· αἱ δὲ ὕβρεις αὗται ἀπὸ τῶν αὐτῶν προήρχοντο χειρῶν. Καὶ τῇ ἀληθείᾳ εἰς τοὺς Ἐνετοὺς, οἵτινες ἤρξαντο τοῦ ἔργου τῆς καταστροφῆς, εἰς τοὺς Ἐνετοὺς προσῆκε καὶ νὰ τὸ συμπληρώσωσιν.

Ὁ κρότος τῶν καταφερομένων ἐκείνων λίθων ἀντήχησε βεβαίως εἰς τὰς ἀκοὰς τοῦ Μοροζίνη ὡς ἐπικήδειός τις τοῦ ἡρωϊκοῦ αὐτοῦ βίου κώδων καὶ ὡς προοιώνισμα τῶν ἀτυχημάτων ὅσα ἔμελλεν ὁ ἀνὴρ νὰ πάθῃ περὶ δυσμὰς βίου. Οὐδὲ δύναμαι νὰ μὴν ὑπολάβω ὡς γεγονὸς ἀπαίσιον τὸ δυστύχημα τοῦτο τὸ συνεπαγόμενον κατόπιν αὐτοῦ τὴν ἐγκατάλειψιν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἀττικῆς, τὸν ὀλεθρον τοῦ λοιμοῦ, τὸν θάνατον τοῦ Κένιξμαρκ καὶ τῶν ἀρίστων αὐτοῦ ἀξιωματικῶν, τὴν ἀτυχῆ κατὰ τῆς Χαλκίδος ἐπεχείρησιν, καὶ τὴν ἀνέντιμον τοῦ στρατοῦ ὑποχώρησιν. Ἀλλ' ἀποστρέψωμεν τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀπὸ τῆς θείας ταύτης δίκης, καὶ ἐπανέλθωμεν εἰς τοὺς μάρτυρας τῆς συμφορᾶς. Ὁ Μοροζίνης καθάπερ ἀνήγγειλε, παρήτησε τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ παραλάβῃ μεθ' ἑαυτοῦ τεμάχια τοῦ Παρθενῶνος· ἀλλ' ὅ,τι ὁ ἀρχιστράτηγος, ὁ ἔνδοξος Πελοποννησιακὸς, δὲν ἐθεώρει πλέον ὡς νίκης τρόπαιον, ἐκίνησε, καὶ εὐλόγως ἠδύνατο νὰ κινήσῃ τὴν προσοχὴν ἑτέρων τινῶν φιλαρχαίων τοῦ Ἐνετικοῦ στρατοῦ ἀνδρῶν. Ὅθεν ὁ πιστὸς τοῦ Μοροζίνη γραμματεὺς Σαγγάλος παρέλαβε τὴν κεφαλὴν τῆς ἀπτέρου Νίκης, ἣν τότε ὑπελάμβανον, καθάπερ προείρηται, ὡς Ἀθηνᾶν, διότι, ὡς ἐκ τῆς νεότητος αὐτῆς καὶ τῆς ἀξιολόγου θέσεως ἣν ἐπεῖχεν ἐν τῷ μεγάλῳ τούτῳ συνθέματι, ἐνόμισαν ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἦναι εἰμὴ ἡ πολιοῦχος τῶν Ἀθηνῶν εἰσερχομένη εἰς τὸν Ὄλυμπον, ἐν τῷ μέσῳ τῶν θεῶν τῆς Ἑλληνικῆς μυθολογίας. Ὁ Σαγγάλος μετέφερε μεθ' ἑαυτοῦ ἐπὶ τῆς ναυαρχίδος τὸ λαμπρὸν τοῦτο λείψανον, κοσμήσας δι' αὐτοῦ τὴν κατοικίαν του, κειμένην ἐν τῷ τμήματι τῆς Ἐνετίας ὅπου σήμερον ὑψοῦται ἡ Ἀκαδημία. Τὸ ἀριστούργημα τοῦτο σώζεται μέχρι τῆς σήμερον, οὐχὶ ὅμως ἐν Ἐνετίᾳ πλέον, ἀλλὰ ἐν Γαλλίᾳ, εἰς χεῖρας τοῦ Κυρίου Δελλαβόρδου, καὶ περιεργότατον εἶναι βεβαίως τὸ ἱστορικὸν τοῦ τρόπου, καθ' ὃν περιῆλθεν εἰς χεῖρας τοῦ ἀνδρὸς τούτου. Ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος ὁ Γερμανὸς Δαυὶδ Βέβερ ἦλθεν εἰς Ἐνετίαν καὶ κατεστάθη αὐτόθι διὰ λόγους ἐμπορικούς. Λόγιος δὲ ὢν καὶ φιλόκαλος ἠσχολεῖτο συγχρόνως καὶ περὶ τὴν ἀρχαιολογίαν καὶ καλλίστην συνεκρότησεν ἐν τῇ οἰκίᾳ του ἀρχαιοτήτων συλλογήν. Περὶ τὸ 1824 λοιπὸν ὁ Γερμανὸς οὗτος μανθάνει, ὅτι λιθίνη ἀρχαία κεφαλὴ ἀνευρέθη εἰς οἰκίαν τινά, ἥτις κατεδαφίζετο ἵνα αὐξηθῇ τὸ κατάστημα τῆς Ἀκαδημίας. Ὁ ἐργολάβος τῆς κατεδαφίσεως εἶχεν ἤδη πωλήσει τὴν κεφαλὴν ταύτην εἰς γλύπτην τινά, ὅστις πάλιν παρεχώρησεν αὐτὴν εἴς τινα τεχνίτην μαστιχωτοῦ μωσαϊκοῦ, ἐξ οὗ ἐν Ἐνετίᾳ κατασκευάζουσι τὰ πατώματα τῶν οἰκιῶν· αὐτὸς δὲ ἦτον ἕτοιμος νὰ κατακόψῃ τὴν κεφαλὴν καὶ εἰς μικρὰ τεμάχια νὰ ἐκποιήσῃ αὐτὴν, ὅτε κατ' εὐτυχίαν ἔρθασεν ὁ ἀρχαιολόγος μας καὶ ἀναγνωρίσας τὸν μὲν λίθον ὡς Πεντελικὸν, τὸ δὲ ἔργον ὡς Ἑλληνικὸν καὶ ἰδίως ὡς κεφαλὴν ἀγάλματος τῶν ἀετωμάτων τοῦ Παρθενῶνος, ἠτύχησε νὰ διασώσῃ καὶ νὰ ἀγοράσῃ τὸ ἀριστοτέχνημα. Πέμψας δὲ ἀντίγραφον καὶ ἐκμαγεῖα ἀπανταχοῦ τῆς σοφῆς Εὐρώπης, ἤκουσε παρὰ τῶν ἐπισημοτέρων ἀρχαιολόγων τῆς τε Ἰταλίας καὶ τῆς Γερμανίας, ὅτι τὸ εὕρημα ἦν τῷ ὄντι οἷον ἐξαρχῆς ὑπέλαβεν αὐτὸ ὁ ἀνήρ. Καὶ ὠργίσθη μὲν ἡ αὐτοκρατορικὴ Ἀκαδημία τῆς Ἐνετίας διότι, αὐτῆς ἀκούσης, ἀνεκαλύφθη κεφαλὴ Φειδίου, μάλιστα δὲ ἐν τῇ ἰδίᾳ

αὐτῆς κατοικίᾳ, καὶ ἐπεχείρησε νὰ ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τοῦ ἀγοραστοῦ τὸ ἀριστούργημα, καθὸ προερχόμενον ἐκ τῆς οἰκίας τοῦ γραμματέως τοῦ Μοροζίνη Σαγγάλου, ἣν ἀγοράσασα κατηδάφισεν, ἀλλ' ὁ Βέβερ κατώρθωσε ν' ἀποκρούσῃ τὴν ἀξίωσιν ἐκείνην καὶ ἔμεινε κύριος τοῦ πολυτίμου αὐτοῦ εὑρήματος, ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅμως ὅτι δὲν θέλει ποτὲ ἐξαγάγει αὐτὸ τῆς πόλεως ἄνευ ἀδείας τῆς κυβερνήσεως, ἥτις. ἐννοεῖται, δὲν εἶχε σκοπὸν ποτὲ νὰ δώσῃ τὴν ἄδειαν ταύτην.

Ἐπανειλημμέναι καὶ λαμπραὶ ἐγένοντο εἰς τὸν κύριον Βέβερ προτάσεις περὶ ἐκποιήσεως, ὑπὸ τῶν βασιλέων τῆς Βαυαρίας καὶ τῆς Πρωσσίας, ἀλλ' αὐτὸς οὐδ' ἤθελε ν' ἀκούσῃ τοιοῦτόν τι, ὅτε περὶ τὸ 1840 ἐνόησε τὴν θλιβερωτέραν τῶν νόσων, γενόμεμενος παλίμπαις. Τότε ἔρθασεν εἰς Ἐνετίαν καὶ ὁ Κύριος Δελλαβόρδος, καὶ ἐπισκεφθεὶς τὸ μουσεῖον τοῦ Γερμανοῦ καὶ θαυμάσας πρὸ πάντων τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος κεφαλὴν, ἦλθεν ἀμέσως εἰς διαπραγματεύσεις μετὰ τῆς κυρίας Βέβερ καὶ τῶν υἱῶν αὐτῆς, καὶ ἔσπευσε νὰ παραδεχθῇ τὰς γενομένας αὐτῷ προτάσεις τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ ἔμαθεν ὅτι ὀλίγας ἡμέρας πρὸ αὐτοῦ ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας, διερχόμενος διὰ τῆς Ἐνετίας, εἰς ὁμοίας εἶχεν ἔλθει διαπραγματεύσεις πρὸς τὴν οἰκογένειαν τοῦ Βέβερ ἵνα ἀγοράσῃ τὸ ἀριστούργημα διὰ λογαριασμὸν τοῦ Βρετανικοῦ μουσείου, τοῦ ὁποίου καὶ περιεμένετο ἐκ Λονδίνου ἡ ἀπάντησις. Ὅθεν ὁ κύριος Δελλαβόρδος προλαβὼν ἐκτήσατο τὴν κεφαλὴν ἐκείνην, καὶ ἐξαπατήσας ἐπιτηδείως τὸ Αὐστριακὸν τελωνεῖον, μετέφερε τὸν θησαυρὸν αὐτοῦ εἰς Μασσαλίαν, καὶ ἐκεῖθεν εἰς Παρισίους, ὅπου ὅλοι οἱ ἀρχαιογνῶσται ἀπεθαύμασαν τὴν κεφαλὴν ἐκείνην τῆς Νίκης καὶ ἐπεκύρωσαν τὴν ἀρχῆθεν σχηματισθεῖσαν περὶ αὐτῆς γνώμην. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς κεφαλῆς τῆς ἀπτέρου Νίκης.

Ἕτερος δὲ Ἐνετὸς ἀξιωματικὸς, μετριοφρονέστερος ἢ μὴ ἔχων τὴν τοῦ Σαγγάλου δύναμιν, παρέλαβε τὴν ἄνω δεξιὰν γωνίαν μιᾶς τῶν λιθίνων πλακῶν, ἐφ' ὧν ὁ Φειδίας ἔγλυψε τὴν ἀμίμητον τοῦ Παρθενῶνος ζωοφόρον. Ἐπὶ τοῦ τεμαχίου τούτου δὲν ἔμειναν εἰμὴ μία ἵππου κεφαλὴ καὶ δύο προτομαὶ ἱππέων, ἀλλ' ἡ ζωηρότης ἡ ἐμψυχοῦσα τὴν θριαμβικὴν τῶν Παναθηναίων πορείαν καταφαίνεται εἰς τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο ὅσον καὶ ἐπὶ αὐτῆς τῆς ζωοφόρου· νομίζεις ὅτι ὁ ἵππος οὗτος χρεμετίζει ἀναζητῶν τοὺς ἄλλους ἵππους, νομίζεις ὅτι οἱ ἱππεῖς οὗτοι σπεύδουσι νὰ καταφθάσωσι τοὺς συντρόφους, ἀφ' ὧν ἐχωρίσθησαν. Τὸ πολύτιμον τοῦτο τεμάχιον τέχνης ἀρίστης κατετέθη μετέπειτα εἰς τὸ ἐν Καταῖῳ μουσεῖον Ὀβίτσι. Δανὸς δέ τις λοχαγὸς ὀνόματι Ἀρτμάνδος παρέλαβε δύο κεφαλὰς μιᾶς τῶν μεσημβρινῶν μετοπῶν, καταπεσούσας ὑπὸ τῆς ἐκρήξεως. Τελευταῖον Ἔσσιοι ἀξιωματικοὶ ἐξελέξαντο ἐπιγραφάς τινας. καὶ ἕκαστος ἑνὶ λόγῳ ἀπήγαγε τὸ μερίδιόν του, οὐδενὸς θέλοντος ν' ἀπέλθῃ τῶν Ἀθηνῶν κεναῖς χερσίν.

Ἀλλ' ἐπόθει καὶ ὁ Μοροζίνης πάντοτε νὰ λάβῃ τὸ τρόπαιόν του, καὶ μηδὲν εὑρίσκων τὸ δυνάμενον κατὰ τὸ κάλλος καὶ τὴν λαμπρότητα νὰ θεωρηθῇ ἐνάμιλλον τῶν ὀρειχαλκίνων ἵππων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐπέστησεν ἐπὶ τέλους τὴν προσοχὴν ἐπὶ τῶν ἀρχαίων λεόντων, μάλιστα δι' ἣν εἶχον σημασίαν ὡς σύμβολα τοῦ ἁγίου Μάρκου. Εἷς λέων κατακείμενος πλησίον τοῦ ναοῦ τοῦ Θησέως, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς Ἀκαδημίας, καὶ μία λέαινα ἐπίσης ἀρχαία μετεφέρθησαν, οὐχὶ ἄνευ δυσκολίας, εἰς Πειραιᾶ. Καὶ οὐδὲ ἤρκεσαν οἱ λέοντες οὗτοι, ἀλλὰ ἀπήχθη καὶ ἐκεῖνος ὅστις, καθήμενος ἐν τῷ μυχῷ τοῦ λιμένος, εἶχεν ἐκθρονίσει τὸ ἀρχαῖον τοῦ Πειραιῶς ὄνομα· ἦν δὲ οὗτος ἀσυγκρίτως των λοιπῶν μεγαλήτερος καὶ μεγαλοπρεπέστερος· καὶ ἐπειδὴ ἔλειπε τὸ ἐμπρόσθιον τοῦ ρύγχους μέρος, ὁ Μοροζίνης διέταξε νὰ ἐπιβιβασθῇ ἐπὶ τοῦ πλοίου τεμάχιον ὁμοίου λίθου, ἵνα δι' αὐτοῦ συμπληρωθῇ τὸ θηρίον ἐν Ἐνετίᾳ. Ἀργός τις ναύτης, ἢ μάταιός τις περιηγητὴς, ἐχάραξεν ἐπὶ τοῦ στήθους αὐτοῦ κοινόν τι ὄνομα καὶ τὴν χρονολογίαν τοῦ 1458· καὶ τοῦτο μὲν ἀδιάφορον. Τὸ δὲ μᾶλλον λόγου ἄξιον εἶναι δύο μακραὶ ἐπιγραφαὶ, ἐπὶ ἑκάστης τῶν πλευρῶν αὐτοῦ καταφαινόμεναι· ἡ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς εἶναι ζωηροτέρα τῆς ἀριστερᾶς, ἀμφότεραι ὅμως εἶναι τῆς αὐτῆς ἐποχῆς, ἐποχῆς ἀπωτάτης καὶ ἀρίστης ἐργασίας. Οὐδεὶς εἰσέτι ἠδυνήθη νὰ τὰς ἀναγνώσῃ, ὥστε ὁ λέων τοῦ Πειραιῶς, δορυφορούμενος ὑπὸ τῶν δύο ἐκείνων αἰνιγμάτων, δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἄλλη τις Σφὶγξ τῆς ἐπιστήμης, Σφὶγξ πεπολιτισμένη, πρωτοτέρα, οἵα προσήκει τῇ Ἐνετίᾳ, καὶ πλήρης ἐμβριθοῦς ἀγαθότητος, καθὰ δηλοῖ ἡ ἔκφρασις αὐτῆς. Οὐ μόνον δὲ δὲν κατωρθώθη νὰ ἀναγνωσθῶσιν αἱ μακραὶ ἐκεῖναι ἐπιγραφαὶ, ἀλλὰ καὶ διαφωνία εἰσέτι ἐπικρατεῖ περὶ τῆς γλώσσης εἰς ἣν ἀνήκουσιν· οἱ μὲν θεωροῦσι τὰ γράμματα αὐτῶν ἀρχαῖα Σκανδιναυϊκὰ, οἱ δὲ παναρχαῖα Ἑλληνικὰ, καὶ ἴσως ἡ μεταξὺ τῶν δύο ἀπωτάτων τούτων τῆς Εὐρώπης ἄκρων καὶ τῶν δύο τούτων ἀντιθέτων ἐπόψεων ἀπόστασις ἐξαφανίζεται, ἐὰν παραδεχθῶμεν, ὅτι ἀπὸ τῆς αὐτῆς κοιτίδος παρήχθησαν αἱ δύο ἐκεῖναι γλῶσσαι, αἵτινες ἀπέβησαν ὅλως πρὸς ἀλλήλας ἀλλότριαι.

Ὁπωσδήποτε αὕτη τῶν λεόντων ἡ ἀγέλη ἦτον οἰκτρὰ ἀποζημίωσις διὰ τὸ ἄγαλμα τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τοὺς λαμπροὺς ἵππους τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος τοῦ Παρθενῶνος. Καὶ ὅμως οἱ λέοντες οὗτοι ἔτυχον ἀρίστης ἐν Ἐνετίᾳ δεξιώσεως, θεωρηθέντες ὡς τρόπαια καὶ ὡς μάρτυρες πάντοτε εὔγλωττοι τοῦ μεγάλου τούτου Πελοποννησιακοῦ πολέμου καὶ τῆς ἁλώσεως τῶν Ἀθηνῶν, ἥτις ἐπέστεψε τὰ τοῦ πολέμου τούτου ἀδιάλειπτα κατορθώματα. Ἡ σύγκλητος διέταξε νὰ τεθῶσιν ἔμπροσθεν τῆς θριαμβικῆς πύλης. ἥτις ἠγέρθη κατὰ τὴν εἴσοδον τοῦ ναυστάθμου· καὶ μέχρι τοῦδε ἀναγινώσκεται ἐπὶ τῆς κρηπῖδος τοῦ λέοντος ἡ ἀκόλουθος ἐπιγραφή.

FRANCISCUS MAUROCENUS
PELOPONNESIACUS
EXPUGNATIS ATHENIS
MARMOREA LEONUM SIMULACRA
TPIUMPHALI MANU
E PIRAEEO DIREPTA
IN PATRIAM TRANSTULIT
FUTURA VENETI LEONIS
QUAE FUERUNT
MINERVAE ATTICAE ORNAMENTA.

Ἡ δὲ ἑξῆς ἑτέρα ἐπιγραφὴ ἀναγινώσκεται ἐπὶ τῆς λεαίνης

ATHENIENSIA VENETAE CLASSIS
TKOPHAEA
VENETI SENATUS DECRETO
IN NAVALIS VESTIBULO
CONSTITUTA.

Εἴδομεν ὅτι τὸ πνεῦμα τοῦ Ἐνετικοῦ στρατοῦ οὔτε πρὸς τὰς ἀρχαιολογικὰς ἐρεύνας ἐφέρετο, οὔτε πρὸς τὴν τῶν τεχνῶν σπουδήν. Καὶ ποῦ λοιπὸν ἀπησχολεῖτο; Ὁ στρατὸς οὗτος εἶχε καταληφθῆ ὑπὸ τῆς ἀγωνίας τοῦ φόβου ἕνεκα τῆς θανατηφόρου ἐπιδημίας, ἕνεκα τῶν πολεμίων, ὧν τὸ θράσος ηὔξανε διὰ τὴν ἀθυμίαν τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν, καὶ ἕνεκα τῶν δυσκολιῶν ὑποχωρήσεως, ἥτις ἀπέβαινεν ἔτι δυσκολωτέρα διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἀσθενῶν τῶν ἐπελκομένων ἐγχωρίων καὶ τῶν ἀχωρίστων ἀπὸ μακρᾶς στρατιωτικῆς ἐγκαθιδρύσεως σκευῶν.

Τῇ 4 Ἀπριλίου 1688 ὁ Μοροζίνης διέταξε τελευταῖον τὴν ἐξ Ἀθηνῶν ἀναχώρησιν, καὶ ἐγκατέλιπεν ἐρειπιωθεῖσαν καὶ ἔρημον τὴν ἀθάνατον ταύτην πόλιν, ἣν εἶχεν εὕρει εὐμοιροῦσαν, καλῶς διατετηρημένην καὶ καλῶς κατῳκημένην. Ὁ στρατὸς ἐκίνησε πρὸς τὸν Πειραιᾶ κατατεθλιμμένος καὶ τὰ ἀπαισιώτερα προοιωνιζόμενος. Δὲν ἦτο πλέον ὁ στρατὸς ὅστις πρό τινων μηνῶν ἀνῆλθεν ἐκ τοῦ λιμένος εὔθυμος πρὸς τὴν περιώνυμον πόλιν, ἐνθουσιῶν καὶ ὡσεὶ ἀναγεννηθεὶς ὑπὸ τῆς θέας τῆς ἁρμονικῆς ταύτης χώρας καὶ τῶν ἀριστοτεχνημάτων αὐτῆς· ἀλλ' ἐλεεινὸν τῶν ταγμάτων ἐκείνων λείψανον, καταπονηθὲν καὶ δεκατισθὲν ὑπὸ τοῦ θανατικοῦ. Αὐτοὶ οἱ ἀρχηγοὶ κατείχοντο ὑπὸ βαθυτάτης ἀθυμίας, ὁ μὲν Κένιξμαρκ θεωρῶν τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα τοῦ στρατιωτικοῦ σχεδίου, ὅπερ εἶχε διενεργηθῆ κατὰ προτροπὴν αὐτοῦ, ὁ δὲ Μοροζίνης προβλέπων ὅτι τὸ πρῶτον τοῦτο ἀτύχημα ἔμελλε νὰ συνεπαγάγῃ ἀτυχήματα ἕτερα.

Τὴν πρωΐαν τῆς 9 Ἀπριλίου ὁ στρατὸς ὅλος εἶχεν ἐπιβιβασθῆ εἰς τὰ πλοῖα, καὶ ὁ στόλος ἀναπετάσας τὰ ἱστία ἀπεμακρύνθη ἀπὸ τῆς παραλίας τῆς Ἀττικῆς, ἀπερχόμενος εἰς Πόρον, ὅπου προέκειτο νὰ ὀργανισθῇ ἡ μεγάλη κατὰ τῆς Χαλκίδος ἐκστρατεία διὰ τῶν ἐπικουριῶν ἃς ἡ Ἐνετία ἐξέπεμπε μετὰ ἐλευθεριότητος μᾶλλον καὶ μᾶλλον προϊούσης καὶ μετὰ ἀσυνήθους ταχύτητος. Δὲν θέλω παρακολουθήσει τὸ νέον αὐτοῦ ἐπιχείρημα. Ὁ Μοροζίνης, περιβληθεὶς ἔκτοτε τὸ ὕπατον τῶν ἀξιωμάτων ὅσα ἠδύνατο νὰ ποθήσῃ ἡ φιλοδοξία Ἐνετοῦ ἀνδρὸς, καὶ, πρᾶγμα ἀνήκουστον, χειροτονηθεὶς Δόγης ἐπὶ τῆς ναυαρχίδος αὐτοῦ κατέμπροσθεν τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῆς χώρας τῶν ἀπίστων, ἦγε στόλον λαμπρὸν, ἐφ' οὗ ἐπέβαινον τρισμύριοι ναῦται· ὑπὸ τὸν Κένιξμαρκ, ἐτάσσοντο 22 χιλιάδες ἀνδρῶν, ἐν οἷς διέπρεπον τὰ εὐγενέστερα τῶν εὐρωπαϊκῶν ὀνομάτων, πολεμισταὶ ἐπιφανεῖς καὶ δωδεκακισχίλιοι ἐπίκουροι, προσφάτως ἀπὸ τῆς Γερμανίας καταβάντες. Ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν μεγάλων σταυροφοριῶν οὐδέποτε στρατιὰ ἰσχυροτέρα ἐπάτησε τὸ Ὀθωμανικὸν ἔδαφος· οὐδέποτε ἐλπίδες χαριέστεραι ἐχαιρέτισαν τὴν ἔναρξιν ἐπιχειρήματος λαμπροῦ· ἅπασαι δὲ αἱ ἐνθουσιώδεις ἐκεῖναι καρδίαι μετὰ πεποιθήσεως ἀπεδέχοντο τὸ νεωστὶ ἐπινοηθὲν σύνθημα δι' οὗ συνεχαίροντο τῷ Δόγῃ ἕνεκα τῆς προσεχοῦς πτώσεως τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους· ἦν δὲ τὸ σύνθημα σελήνη φθίνουσα μετὰ τῶν ἑξῆς λέξεων·

Donec totum deserat orbem.

Καὶ ὅμως δέον ν' ἀποστρέψωμεν τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀπὸ τῆς ὀλεθρίας ἐκστρατείας τοῦ 1688, τοῦ τάφου τοῦ Κένιξμαρκ καὶ τοῦ γενναίου αὐτοῦ στρατοῦ· συμφορᾶς οἰκτρᾶς δι' ἧς ἀπωλέσθη μὲν ἡ στρατιωτικὴ φήμη τοῦ Πελοποννησιακοῦ, θλιβερὰ δ' ἐπῆλθεν ἐκδίκησις διὰ τὰ ἐν Ἀθήναις γενόμενα.

Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ.

ΜΑΡΘΑ Η ΑΕΙΚΙΝΗΤΟΣ.

(Συνέχ. Ἴδε φυλλάδ. 265. 266 καὶ 267).

—ooo—

Ἐν καιρῷ ἔαρος πολλοὶ μεταβαίνουσι χάριν τέρψεως εἰς τὰς λίμνας καὶ τὰ δάση πέριξ τῆς Ραμβουλιὲ, ἐξ ὧν οὐκ ὀλίγους εἶχον γνωρίσει ἡ Μάρθα καὶ ἡ Μαρία εἰς Παρισίους καὶ εἰς τὴν Ραμβουλιὲ αὐτήν. Ἐπειδὴ δὲ οὗτοι εἶχαν περιέργειαν νὰ ἴδωσι τὰς μοναχὰς, ὅπως τὰς ὠνόμαζαν, ἡ Γριζὸλ μετεβλήθη εἰς ἄλλον ἱερὸν τόπον προσκυνήσεως· ὅλοι ἤθελαν νὰ ἐξιχνεύσωσι τὰ μυστήρια τῆς ἀπομονώσεως εἰς ἣν κατεδίκασαν ἑαυτὰς αἱ δύο ἀδελφαί· ἡ παρουσία ὅμως τοῦ Κ. Πεσερὼ ἔκοπτε τὰ πτερὰ τῆς φαντασίας των, καὶ οὕτω ἐλησμόνησαν μετά τινα καιρὸν τὴν εἰς Γριζὸλ φέρουσαν ὁδὸν, χωρὶς ἡ Μαρία καὶ ἡ Μάρθα νὰ προσπαθήσωσιν εἴτε ν' αὐξήσωσιν εἴτε νὰ ἐλαττώσωσι τὰς σχέσεις ταύτας. Οἱ εὐγενέστεροι αὐτῶν ἀφῆκαν ἀναχωροῦντες προσκλήσεις, τὰς ὁποίας ἡ μὲν Μαρία ἀπέκρουσεν ὡς μισοῦσα τὰ ἐγκόσμια, ἡ δὲ Μάρθα, ἥτις κατ' ἀρχὰς ἠθέλησε νὰ τὰς δεχθῇ, τὰς ἀπέρριψε καὶ αὐτὴ μετά τινα σκέψιν. Ὅθεν ἔκτοτε οὔτε ἅμαξαι οὔτε ἱππεῖς ἐφάνησαν πλέον παρὰ τὴν Γριζὸλ, καὶ οὕτω ἐπανῆλθεν ἡ πρώτη ἠρεμία.

Συγχρόνως τότε ἐνῷ ἡ Μάρθα, ἱσταμένη παρὰ τὴν θύραν τῆς οἰκίας ἔρριπτε κριθὴν εἰς πλῆθος ὀρνίθων καὶ νησσῶν, εἶδεν αἴφνης τὸν παπα-Λουκᾶν· ἡ θέα δὲ αὐτοῦ, ὅστις τὴν προσηγόρευσεν ἐδαφιαίως καὶ ἀσκεπὴς, τῇ ἀνενθύμισε τὸν Βαλεντῖνον, καὶ ἠσθάνθη τύψιν συνειδήσεως ὅτι τὸν ἐλησμόνησε· διὸ καὶ ἐζήτησε συγγνώμην ἀπὸ τὸν ἱερέα μὲ τρόπον δεικνύοντα τὴν εἰλικρίνειαν τῆς καρδίας της.

— Μ' εὐεργετεῖτε, εἶπεν ὁ παπα-Λουκᾶς, ὁμιλοῦντές με οὕτω πως, διότι διὰ τὸν Βαλεντῖνον ἔρ-

χομαι ἴσια ἴσια νὰ σᾶς ὁμιλήσω· μὲ βλέπετε περίλυπον δι' αὐτόν.

— Μήπως εἶναι ἄῤῥωστος;

— Προτιμότερον θὰ ἦτον· διότι τοὐλάχιστον θὰ ἠξεύραμεν τί ἔχει. Πηγαίνει, ἔρχεται, δὲν παραπονεῖται ποτὲ, καὶ λυόνει εἰς τὸ ποδάρι· ἀμφιβάλλω ἂν τὸν γνωρίσετε. Εἰς μάτην τὸν δίδω ὅ,τι ἔχω· μ' εὐχαριστεῖ καὶ δὲν δέχεται. Αἱ διασκεδάσεις ὅσας ζητοῦν οἱ νέοι τῆς ἡλικίας του δὲν τὸν ἀρέσουν· οὔτε χορεύει οὔτε κυνηγᾷ, ὡς ἠμπορεῖτε νὰ πληροφορηθῆτε ἀπὸ τὸν Νικόλαον, ὁ ὁποῖος ἤθελε νὰ τὸν πάρῃ μαζῆ του εἰς τὸ δάσος. Ἐνίοτε κλείεται εἰς τὸ δωμάτιον τὸ ὁποῖον ἐνοικίασα δι' αὐτὸν ἐπάνω εἰς τὴν πλατεῖαν τοῦ χωρίου μὲ ἔπιπλα τῶν Παρισίων, καὶ κάθεται ὥρας ὁλοκλήρους κατασκευάζων εἰδώλια, καὶ ἔπειτα τὰ ῥίπτει εἰς μίαν γωνίαν. Ἄπειρα τοιαῦτα ἐσύναξα. Μόνην διασκέδασιν ἔχει νὰ τρέχῃ εἰς τοὺς ἀγροὺς καὶ νὰ μὴν ὁμιλῇ μὲ κανένα.

— Πῶς δὲν ἔτυχε νὰ τὸν ἐνταμώσω;

— Αὐτὸς σᾶς εἶδε καὶ σᾶς ἐχαιρέτισεν· ἀλλὰ δὲν τὸν ἀντεχαιρετίσετε, καὶ ἐφοβήθη νὰ σᾶς πλησιάσῃ διὰ νὰ μὴ σᾶς ἐνοχλήσῃ.

— Ἀνοησία, διὰ τὴν ὁποίαν θὰ τὸν μαλλώσω.

Μετὰ ταῦτα διηγήθη ὁ παπα-Λουκᾶς ὅτι ὁ Βαλεντῖνος δὲν ἔμεινε πολὺν καιρὸν εἰς Παρισίους. Κατ' ἀρχὰς οἱ συνεργάται του, ἰδόντες ὅτι ἦτο συνεσταλμένος τὸν ἔσκωπταν, καὶ τοσοῦτον, ὥστε ἐβιάσθη ἐπὶ τέλους νὰ μονομαχήσῃ. Ἐπειδὴ δὲ δὲν εἶχεν ἔλλειψιν γενναιότητος ἐμονομάχησεν ἀνδρικῶς καὶ ἐπλήγωσε τὸν ἀντίπαλον· τὸ αἷμα ὅμως τὸν κατεπτόησε, καὶ ἀποστραφεὶς τὸ ἐργοστάσιον ἐπέστρεψεν εἰς τὸ χωρίον χωρὶς κἂν νὰ προαναγγείλῃ τὴν ἐπιστροφήν του.

— Ἔγραψα, ἐπρόσθεσεν ὁ παπα-Λουκᾶς, εἰς τὸν τεχνίτην παρὰ τῷ ὁποίῳ ἐτελειοποιεῖτο, διὰ νὰ πληροφορηθῶ περὶ αὐτοῦ, καὶ μὲ ἀπεκρίθη ὅτι ὄχι μόνον ἦτον ἐπιμελὴς καὶ ἐπιτήδειος, ἀλλ' ὅτι εἶχε καὶ ἐφευρετικὸν, πρωτοτυπίαν ἰδεῶν, μεγάλην ἐμπειρίαν, καὶ ὅτι ἐὰν ἐπέμενε θὰ ἐγένετο ἀληθὴς τεχνίτης· μόνον θέλησιν δὲν εἶχε. Σήμερον δὲ ἔχει τὴν πεποίθησιν ὅτι δὲν θὰ ἐπιτύχῃ εἰς τίποτε, καὶ ὅσα ἔπαθε τὸν καταλυποῦν. Ὅταν ἔμαθεν ὅτι θὰ ἔλθετε εἰς Γριζὸλ ἐχάρη εἰς ἄκρον, διότι ἤλπιζεν ὅτι θὰ τὸν προσκαλέσετε ὡς συνειθίζετε ἄλλοτε· ὅταν ὅμως εἶδεν ὅτι τὸν ἐλησμονήσετε, τὸν ἐκυρίευσε πάλιν ἡ λύπη, καὶ δὲν ἐτόλμησε νὰ ἔλθῃ νὰ σᾶς ἰδῇ. Μὲ φαίνεται μάλιστα ὅτι κοῦξησεν ὁ μαρασμός του. Εἶναι ψυχὴ χωρὶς πνοήν. Μία τελευταία ἐλπὶς μὲ παρεκίνησε νὰ ἔλθω ἐδῶ. Ἔχετε εἰς τὸ πνεῦμά του ἐπιῤῥοὴν τὴν ὁποίαν δὲν ἐννοῶ· προέρχεται τάχα ἀπὸ τὴν διαφορὰν τῶν χαρακτήρων, ἢ νομίζει ὅτι νέα τόσον φαιδρὰ ὡς σεῖς, ἔχει τι περιπλέον τῶν ἄλλων; τὸ ἀγνοῶ· φρονῶ μόνον ὅτι ἐὰν τὸν ὁμιλήσετε θὰ σᾶς ἀκούσῃ. Καὶ ἄλλο ἀποτέλεσμα ἂν δὲν φέρετε, θὰ καθησυχάσετε βεβαίως τὴν πάσχουσαν καρδίαν του ὡς τοῦ ῥιγῶντος πτηνοῦ. Θέλετε νὰ λάβετε αὐτὴν τὴν καλοσύνην;

— Τί λέγετε; λυποῦμαι μάλιστα ὅτι δὲν τὸ ἐσυλλογίσθην προτήτερα· αὔριον θὰ τὸν ἰδῶ.

Ὁ παπα-Λουκᾶς ὑπερεχάρη, διότι ὁ Βαλεντῖνος ἦτο τὸ τέκνον, ἡ οἰκογένεια, ἡ αἰωνία φροντίς του, καὶ εἶχεν ἀπόφασιν νὰ ἀφήσῃ αὐτῷ εἰς κληρονομίαν ὅλην του τὴν περιουσίαν, πλὴν μικροῦ τινος εἰσοδήματος τὸ ὁποῖον ἐσκόπει ν' ἀφιερώσῃ εἰς τὸν δῆμον ὑπὲρ τοῦ διαδόχου του. Ὁ καλὸς ἱερεὺς ἐφρόνει ὅτι ἔχων τις ἑκατὸν χιλιάδας ῥράγκων καὶ ὑγείαν, καὶ διάγων βίον ἔντιμον εἰς τόπον εὐκρατῆ, εἶναι ἀρκετὰ εὐτυχής. Ἐπρόκειτο μόνον νὰ ἔχῃ τις θέλησιν, καὶ αὕτη ἔλειπεν ἀπὸ τὸν θετὸν υἱόν του.

Τὴν ἐπιοῦσαν ὁ Βαλεντῖνος μετέβη εἰς Γριζὸλ, ἡ δὲ Μάρθα τὸν ἐπερίμενε καθ' ὁδόν. Ἔλαβεν ὡς ἄλλοτε τὸν βραχίονά του καὶ τὸν ὡδήγησε μετὰ σπουδῆς εἰς τὴν οἰκίαν, ὅπου ἦτο ἕτοιμον τὸ πρόγευμα. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Μάρθα ὡμίλει ἀδιακόπως, κατώρθωσε νὰ κινήσῃ τὸν γέλωτά του ἀνενθυμίσασα τὸν καιρὸν ὅτε ἀνέβαινεν εἰς τὰς κερασέας. Τὸ πρόσωπον τοῦ Βαλεντίνου ἐφαιδρύνθη, καὶ ἔφαγε μὲ ὄρεξιν. Μικρὸν δὲ κατὰ μικρὸν πεισθεὶς ὅτι δὲν θὰ τὸν ἔσκωπταν, ἤρχισε ν' ἀποκρίνεται ποτὲ μὲν πρὸς τὴν μίαν ποτὲ δὲ πρὸς τὴν ἄλλην ἀδελφὴν, ἀλλὰ συχνότερον εἰς τὴν Μάρθαν. Καὶ ἐπειδὴ ἀπεφασίσθη νὰ διατρίψῃ ὁλόκληρον τὴν ἡμέραν εἰς Γριζὸλ, μετὰ μίαν ὥραν αὐτὸς καὶ ἡ Μάρθα περιεφέροντο εἰς τὸ δάσος, ὅπου ὁ Νικόλαος ἤρχετο καὶ ἐκυνήγει τὴν Κυριακήν. Ὅτε δὲ συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἀναγεννηθῇ τὸ θάῤῥος τοῦ Βαλεντίνου·

— Θέλεις, τὸν ἠρώτησε, νὰ ζήσωμεν καλοὶ φίλοι ὡς καὶ ἄλλοτε;

— Τί νὰ κάμω;

— Νὰ μὴ λησμονήσῃς πλέον τὸν δρόμον τῆς Γριζὸλ, ἀλλὰ νὰ φέρῃς μαζῆ σου καὶ μερικὰ ἀπὸ τὰ εἰδώλια ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα σὺ μὲν φυλακίζεις εἰς τὰς γωνίας τοῦ δωματίου σου, ἐλευθερόνει δὲ ὁ παπα-Λουκᾶς.

— Δὲν ἠξεύρω ἐὰν μένουν, ἀπεκρίθη ὁ Βαλεντῖνος συνοφρυωθείς.

— Ἐὰν δὲν μένουν κατασκευάζεις ἄλλα, εἶπεν ἡ Μάρθα ἥτις προσεδόκα τοιαύτην ἀπάντησιν.

Καὶ ἐπειδὴ ὁ Βαλεντῖνος, ἔνευσε τοὺς ὀφθαλμούς·

— Δὲν εἶμαι, εἶπεν ἡ Μάρθα, εὐχαριστημένη ἀπὸ σέ· ἐὰν δὲν ἔχῃς πλέον κλίσιν εἰς ἔργον τὸ ὁποῖον ἠγάπησες ἄλλοτε, χρέος σου εἶναι νὰ μὴν τὸ ἀφήσῃς, ἔστω καὶ χαριζόμενος εἰς τὸν ἀξιόλογον ἄνθρωπον ὁ ὁποῖος σὲ ἀνέθρεψεν ὡς πατήρ. Ἠξεύρω πόσον πάσχει βλέπων σε περιφερόμενον καὶ ἄεργον, καὶ ζῶντα ὡς ἐξόριστον. Δὲν ἠξεύρει ὁ ταλαίπωρος τί ἔχεις καὶ διὰ τί λυπεῖσαι; Ἐὰν ἔχῃς καμμίαν κρυφίαν αἰτίαν διὰ νὰ λυπῆσαι, διὰ τί δὲν τὴν λέγεις;

— Καὶ ποῖος θὰ μ' ἀκούσῃ;

— Προσοχή· ὁ φόβος σου αὐτὸς δεικνύει καὶ ἀχαριστίαν καὶ ὑπερηφάνειαν· λησμονεῖς ποία εἶμαι, καὶ νομίζεις ὅτι δὲν ἠμπορῶ νὰ σ' ἐννοήσω; Εἶμαι πάντοτε τὸ μικρὸν κοράσιον τὸ ὁποῖον ἐχόρευες εἰς τὰ γόνατά σου, καὶ τὸ ὁποῖον ἐπάτει εἰς τοὺς ὤμους σου διὰ νὰ φθάσῃ τὰ ὑψηλότερα κλαδία· ναί μὲν ἤλλαξε τὸ ἀνάστημα καὶ τὸ πρόσωπον, ἡ καρδία ὅμως

εἶναι ἡ αὐτή. Λάβε τὸ χέρι μου, παρατήρησε καλὰ τὰ ὀμματα μου καὶ θὰ ἰδῆς ἂν ψεύδωμαι.

Ὁ Βαλεντῖνος ἀνεσκίρτησε καὶ ἀνέκραξεν·

— Εἶσαι μυριάκις καλητέρα ἀφ' ὅσον ἐλπίζω· θὰ ἐλαφρώσῃς τὴν καρδίαν μου ἀπὸ τὸ βάρος της· ναί, ἔχασα ὅλον τὸ θάῤῥος μου χωρὶς νὰ πρέπῃ, καὶ αἰσθάνομαι χάος περὶ ἐμέ.

Ὡμίλησε τότε διὰ τὴν μικράν του ἡλικίαν ὅτε ἦτο ἐγκαταλελειμένος· εἶπεν ὅτι οἱ συμμαθηταί του τὸν ἔσκωπταν ἀδιακόπως καὶ ὅτι οἱ ἐμπαιγμοὶ ἦσαν τὰ παιδικά του παιγνίδια. Εἶπεν ὅτι ὁ προστάτης του, ὅστις μετὰ κόπου καὶ μόχθου ἐκέρδαινε τὸν ἄρτον του, δὲν ἐτόλμα νὰ τὸν ὑπερασπισθῇ φοβούμενος μὴ δυσαρεστήσῃ τοὺς γονεῖς καὶ στερηθῇ τῶν ὀλίγων διδάκτρων δι' ὧν ἔζει· ὅτι ἦτο φύσει ἀδύνατος καὶ φιλάσθενος, καὶ ὅτι τὴν κατάστασιν αὐτὴν μισοῦσιν ὑπὲρ πᾶν ἄλλο τὰ παιδία. Ὅτε δὲ ἐμεγάλωσε δὲν εἶχεν ἀρκετὴν δύναμιν διὰ νὰ καλλιεργήσῃ τὴν γῆν, καὶ αἱ χεῖρές του δὲν ἦσαν ἱκαναὶ νὰ κρατήσωσιν οὔτε τὸ ἄροτρον, οὔτε τὸ σφυρίον. Καταδιωκόμενος δὲν ἐτόλμα νὰ ζητήσῃ οὔτε νὰ ἐπχειρισθῇ τι, ἐνῷ ὁ νοῦς του ἀναπτερωθεὶς ἀπὸ τὴν μακρὰν ἕξιν τῆς σκέψεως, ἐδείκνυεν αὐτῷ στάδιον εὐγενέστερον. Καὶ ὅμως ἐβίασεν ἑαυτὸν ὅπως βοηθήσῃ τὸν προστάτην του· τὴν μὲν νύκτα ἐλεπτούργει ξυλίνους εἰκόνας τὰς ὁποίας ἐπώλει, τὴν δὲ ἡμέραν κατεγίνετο εἰς τοὺς ἀγροὺς· ἐμπαιζόμενος ὅμως πανταχοῦ καὶ παρ' αὐτῶν τῶν ἐργατῶν, ἐπέστρεφεν εἰς τὴν κατοικίαν του μὲ χεῖρας ἐσπαραγμένας καὶ μὲ σῶμα καταπεπονημένον. Γλύπτης εἰκόνων, ὡς τὸν ὠνόμαζον, ἐδύνατο νὰ κτυπᾷ τὸν σίδηρον ἐπὶ τοῦ ἄκμωνος, νὰ ἑτοιμάζῃ δέματα κριθῆς καὶ σίτου, νὰ φορτώνῃ ἄχυρα εἰς τὰς ἁμάξας, νὰ ἀνοίγῃ λάκκους βαθεῖς καὶ νὰ κόπτῃ μὲ ἀξίνην ὑψηλὰς δρῦς; Ἴσως μελετῶν κατώρθονε νὰ ἐκπληρώσῃ τὰ ἔργα τοῦ παπα-Λουκᾶ, ἀλλ' ἡ παρουσία τῶν μαθητῶν τὸν κατεπτόει· δὲν ἐνόει πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ ζήσῃ μεταξὺ αὐτῶν, ἀντὶ τῶν ὁποίων εὐκολώτερον ἦτο νὰ ὁδηγήσῃ λύκους. Ἐπὶ τέλους ἀπεφασίσθη νὰ μεταβῇ εἰς Παρισίους καὶ νὰ ἐνασχοληθῇ εἰς ἔργα εὐαρμοστότερα εἰς τὰς κλίσεις του· ἀλλὰ μόνη ἡ ἰδέα ὅτι ἔμελλε νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν ἀχανῆ ἐκείνην πόλιν τὸν κατεζάλισε· τὰ προαισθήματά του ἦσαν ἀπαίσια, καὶ δυστυχῶς ταῦτα ἀπεδείχθησαν καὶ διὰ πραγμάτων. Δὲν εὗρεν οὐδεμίαν συμπάθειαν, καὶ ἀνιλεεῖς ἐφαίνοντο ὅλοι πρὸς αὐτόν· διὰ τοιαύτης λοιπὸν ὁδοῦ θὰ ἐπροχώρει εἰς τὸ ἔργον του; Καὶ θὰ ἐπέμενε μὲν καρτερικῶς πᾶσαν ἐναντιότητα· ἀλλ' ἡ ἀνένδοτος πρὸς αὐτὸν ἀντιπάθεια ἀπεθάῤῥυνεν ἐξ ὁλοκλήρου αὐτόν. Μετὰ τὴν μονομαχίαν λοιπὸν ἀνεχώρησε· μήπως ἡ ἱκανότης, ἔστω καὶ ἀνωτάτη, θεωρῆται ἀξία μικρᾶς τινὸς θυσίας; Ἐπιστρέψας εἰς τὸ χωρίον εὗρε τὴν αὐτὴν ἀπομόνωσιν.

Ἡ Μάρθα ἤκουσε τὴν ἐξομολόγησιν ταύτην μὲ ἦθος ἀνθρώπου ἐννοοῦντος· καὶ ὄχι μόνον δὲν ἔσκωψε τὸν Βαλεντῖνον, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας τὸν ἐδικαίωσε καὶ ἐπροσπάθησε νὰ ἐπιχύσῃ βάλσαμον παρηγορίας εἰς τὴν τεθλιμμένην ψυχήν του· ὅτε δὲ ἐνόμισεν ὅτι οἱ λόγοι της ἐπέφεραν γενναῖον ἀποτέλεσμα·

— Νομίζεις, εἶπεν, ὅτι μόνον σὺ ἀπαντᾷς πέτρας εἰς τὸν δρόμον σου; Ἰδὲ τὸ ἄλογον ἐκεῖνο· τρεῖς φορὰς τὸ πέταλόν του ὠλίσθησεν ἐπάνω εἰς τὸν βράχον· ἀλλ' αὐτὸ στέκεται. Ἐφαντάσθη ποτὲ νὰ ῥίψῃ κατὰ γῆς τὸ φορτίον του; Καὶ ὅμως δὲν εἶναι ἄνθρωπος.

Ὁ Βαλεντῖνος ἀνεσκίρτησε καὶ εἶπε·

— Βλέπω ὅτι μὲ κατακρίνεις.

— Ὄχι, ὁμιλοῦμεν. Ἐννοεῖται ὅτι εἶναι προτιμότερον ν' ἀπλώνωμεν τὸ χέρι διὰ νὰ κόπτωμεν ῥόδα ἀπὸ ὅλα τὰ κλαδία τῶν βάτων· ἀλλὰ πρέπει ν' ἀπελπιζώμεθα διότι εὑρίσκομεν καὶ ἀκάνθας; Νέα ἡ ὁποία εἰς τὸν κόσμον αὐτὸν δὲν εἶδεν ἄλλο παρὰ τὰς ὀλίγας λεύγας τὰς μεταξὺ Ῥαμβουλιὲ καὶ Παρισίων δὲν ἔχει βεβαίως πολὺ δικαίωμα νὰ δίδῃ συμβουλάς· καὶ ὅμως μὲ φαίνεται ὅτι ἐὰν ἐκαλοξετάζαμεν τὰ πράγματα θὰ ἐβλέπαμεν ὅτι πολλὰ τῶν ὁποίων νομίζομεν δυστυχήματα εἶναι ἁπλᾶ φαντάσματα. Μακρόθεν μὲν εἶναι φοβερὰ, ἐκ τοῦ πλησίον ὅμως ὁμίχλη καὶ σύννεφα. Ἄλλοτε ἐφρόνουν ὅτι δὲν ἦτον δυνατὸν νὰ ζήσω μακρὰν τοῦ κόσμου· ἄνευ χοροῦ, ἔλεγα, οὐκ ἔστι σωτηρίας ἐλπίς. Σήμερον δὲ ἔχω τὴν πεποίθησιν ὅτι δὲν θὰ χορεύσω πλέον, καὶ ὅμως δὲν εἶμαι δυστυχεστέρα.

— Ἴσως εἶναι ἀληθινόν, εἶπεν ὁ Βαλεντῖνος.

— Ἰδοὺ φρόνιμος ἀπόκρισις· σκέψου καλὰ καὶ φέρε με τὰ εἰδώλιά σου. Θέλω νὰ ἔχω δύο πρὸ τοῦ τέλους τοῦ μηνός.

Ἡ συνδιάλεξις ἐτράπη τότε εἰς γενικώτερα. Ἡ Μάρθα ὡμίλει μὲ σταθερότητα, ὡς ἄνθρωπος οὗ τινος ἡ ἰσότης τῆς διαθέσεως δὲν κλονεῖται ἐπὶ πολύ· ὅσα ἔλεγεν εἶχον τὴν εὐεργετικὴν τῆς δρόσου ἀναψυχήν· ὁ Βαλεντῖνος ἐπαραμυθεῖτο. — Δὲν λυπεῖσαι λοιπὸν, ἠρώτησε, τίποτε ἀφ' ὅσα ἔχασες;

— Ἐργάζομαι καὶ δὲν ἔχω καιρὸν νὰ λυπηθῶ.

Ἡ συνέντευξις αὕτη ἔφερε καλοὺς καρποὺς, διότι ὁ Βαλεντῖνος ἐπανέλαβε τὸ ἔργον του, καὶ ἤρχετο εἰς Γριζόλ. Ὁ δὲ παπα-Λουκᾶς ἔτριβε τὰς χεῖρας ἀπὸ τὴν εὐχαρίστησίν του, καὶ ἔλεγε συχνὰ πρὸς τὴν Μάρθαν·

— Δὲν σᾶς τὸ ἔλεγα; Σᾶς μόνον ἀκούει· ἀλλὰ διὰ τί; . . . αὐτὸ δὲν τὸ ἠξεύρω.

Ὁ παπα-Λουκᾶς δὲν ἦτο ὁ μόνος ὅστις ἔχαιρε διὰ τὴν ἀλλοίωσιν τοῦ Βαλεντίνου. Ὁ Νικόλαος, ὁ ὁποῖος ἔλεγε τὰ πράγματα μὲ τὸ ὄνομά των, εὐχαρίστησε τὴν Μάρθαν εἰπών·

— Ὁ νέος αὐτὸς διευθύνετο εἰς τὸ νεκροταφεῖον ἀπὸ τὸν συντομώτερον δρόμον· ἰδοὺ ὅμως ἐσταμάτησε καθ' ὁδόν· ὀλίγον ἀκόμη καὶ θὰ ἰατρευθῇ. Καὶ ἀφοῦ ἰατρευθῇ θὰ πίω μίαν εὐχαρίστως εἰς τὴν ὑγείαν τῆς ἐπιστήμης σας.

— Καὶ μετὰ ταῦτα, ἐπρόσθεσεν ἡ Μάρθα, θὰ ὑπάγετε νὰ κυνηγήσετε μαζῆ, καὶ ἡ ἰατρική μου θὰ παραιτηθῇ.

Ἀλλ' ὁ Νικόλαος ὅστις ἐκαθάριζε τὸ κοντάκιον τοῦ πυροβόλου του μὲ τὴν χειρίδα τοῦ χειτῶνός του, ἀνύψωσε τὴν κεφαλὴν καὶ εἶπε καθ' ἑαυτόν·

— Ἄ! μὲ φαίνεται ὅτι ὁ φίλος μου κὺρ Βαλεντῖνος δὲν τὰ εἶπεν ὅλα.

Δὶς ἢ τρὶς ἡ Μάρθα, ἡ ὁποία μετὰ τὴν πρωϊνὴν μουσικὴν συμφωνίαν ἔτρεχεν ἀδιακόπως εἰς τοὺς ἀγροὺς, παρετήρησε τὸν Νικόλαον συνομιλοῦντα μετὰ νέου ὑψηλοῦ καὶ ξανθοῦ, μὴ ἀνήκοντος, ὡς ἐφαίνετο, εἰς τὴν τάξιν τοῦ λαθροθήρα. Θὰ ἐγνωρίζοντο πρὸ πολλοῦ διότι ὁ σκύλος τοῦ Νικολάου ἔλειχε φιλικῶς τὴν χεῖρα τοῦ ἀγνώστου, ὅςτις ποτὲ μὲν ἐφόρει ἔνδυμα κυνηγοῦ, ποτὲ δὲ τὸ σύνηθες ἔνδυμα. Καὶ τοῦτο μὲν ἐφαίνετό πως περίεργον εἰς τὴν Μάρθαν, ἀλλ' αὐτὴ δὲν ἦτο πολυπράγμων· ἐσυγχώρει δὲ καὶ εἰς τὸν Νικόλαον νὰ ὁμιλῇ ἐλευθέρως μὲ ὅποιον ἤθελε. Τὸν ἄγνωστον τοῦτον ἔτυχε νὰ ἀπαντήσῃ μετὰ ταῦτα καὶ καθ' ὁδὸν, ἀλλ' αὐτὸς τὴν ἐχαιρέτισεν εὐσεβάστως καὶ διέβη. Μίαν τῶν ἡμερῶν τὸν παρετήρησε ἔφιππον τρέχοντα πρὸς τὸ δάσος, καὶ φοροῦντα ἔνδυμα γενικοῦ ἐπιθεωρητοῦ τῶν δασῶν τοῦ στέμματος.

— Καλ' ἡμέρα, ἀνέκραξε μὲ βροντώδη φωνὴν ὁ Νικόλαος, ὅςτις ἔκτιζεν ἐκεῖ πλησίον.

Ὁ ἐπιθεωρητὴς ἀπεκρίθη διὰ νεύματος, ὁ δὲ σκύλος ἔτρεξε δρομαῖος πρὸς αὐτὸν καὶ ἐπήδησεν εἰς τὰ γόνατά του. Μετὰ μικρὸν δὲ ἀνεχώρησε, καὶ ὁ σκύλος ἐπέστρεψεν εἰς τὸν κύριόν του σείων τὴν οὐράν του. Ἡ Μάρθα αἰσθανθεῖσα τὸ πρῶτον τότε περιέργειαν ἠρώτησε τὸν Νικόλαον·

— Ποῖος ἦτον ἐκεῖνος;

— Ὁ Κ. Ὀλιβιὲ δὲ Σαβίν.

— Καὶ εἶναι γενικὸς ἐπιθεωρητής;

— Ἂν δὲν ἦτον δὲν θὰ ἐφόρει τὴν στολήν του.

— Κατοικεῖ ἐδῶ πλησίον;

— Ναὶ, εἰς Βὼ δὲ Σερναὶ, ἔχει μικρὰν οἰκίαν μεταξὺ τῶν ἐρειπίων.

— Ὡραῖον μέρος.

— Μάλιστα· ἔχει πέτρας, ἐρείπια, βάτους . . . Καλὸν διὰ τοὺς λογιωτάτους· ἐγὼ ὅμως προτιμῶ τὴν Γριζόλ.

— Λοιπὸν εἶναι σοφὸς ὁ Κ. Σαβίν;

— Αὐτός! μὲ φαίνεται ὅτι εἶναι ἱκανὸς νὰ διδάξῃ καὶ τὸν ἐφημέριον. Προχθὲς ἤὗρεν εἰς τὰ ἐρείπια μίαν παλαιόπετραν μὲ μισοσβυσμένα γράμματα, καὶ τὴν ἐδιάβασε τρεχάτα. Ἦσαν μὲ φαίνεται λατινικά.

Ἡ Μάρθα ἐκάθησεν ἐπὶ δέματος σίτου καὶ εἶπε·

— Λοιπὸν γνωρίζεις ἀνθρώπους ὁμιλοῦντες λατινικά;

Ὁ δὲ Νικόλαος ἐμπήξας τὴν δίκελλαν εἰς τὴν γῆν καὶ στηρίξας ἐπ' αὐτῆς τὰς δύο του χεῖρας·

— Βλέπω, εἶπε, διὰ τί ἀπορεῖτε· πῶς ἕνας λαθροθήρας καὶ ἕνας σοφὸς ἠμποροῦν νὰ εἶναι φίλοι; Εἶναι δυνατὸν νὰ ζεύγωνται μαζῆ ἄλογον καὶ λύκος; Ἡ ἱστορία τῆς φιλίας μου εἶναι ἁπλουστάτη καὶ θὰ σᾶς τὴν διηγηθῶ ἀμέσως.

Ὁ Νικόλαος εἶχε καλὴν καρδίαν. Οἱ πτωχοὶ ἔτρωγαν τοὺς περισσοτέρους λαγωοὺς τοὺς ὁποίους ἐφόνευεν. Ὁσάκις νέα τις ὑπανδρεύετο μὲ ἐργάτην ἢ ξυλοτόμον, αὐτὸς ἐπρόσφερε τὸ ἐψητὸν ἀντὶ δώρου γάμου. Εἰς ὅλας λοιπὸν τὰς περὶξ καλύβας ἦτο γνωστὸς ὁ Νικόλαος. Πρωΐαν τινὰ, ὅτε οἱ λαθροθῆραι τελειόνουσι τὸ κυνήγιόν των, ἀπήντησε γραῖαν φέρουσαν φορτίον ξύλων, στενάζουσαν καὶ στεκομένην συχνά. Ὁ Νικόλαος ἐσήκωσε τὸ φορτίον, ἔβαλεν ἐπ' αὐτοῦ τὸ κυνήγιόν του, ἠκουλοῦθησε τὴν γραῖαν, καὶ ἦλθεν εἰς καλύβην ὅλως περίλυπος διὰ τὰ παθήματα ἐκείνης τὰ ὁποῖα διηγήθη καθ' ὁδόν. Εἶδε δὲ δύο παιδία ἄῤῥωστα, κοιμώμενα κατὰ γῆς, καὶ τεμάχιον ἄρτου ξηροῦ. Ὁ οἰκοδεσπότης, πυρέσσων καὶ καθήμενος πλησίον ἑστίας μόλις καιούσης, δὲν ἐδύνατο νὰ κινηθῇ. Ὁ ἀσθενὴς δὲ οὗτος ἦτο γαμβρὸς τῆς γραίας, τὸν ὁποῖον ἐλεοῦσα αὕτη παρέλαβεν εἰς τὴν καλύβην της. Ὁ Νικόλαος κατεθλίβη, ὡς πεισθεὶς μάλιστα ὅτι τῆς δυστυχίας ταύτης αἰτία δὲν ἦτο οὔτε ἡ ἀσωτία οὔτε ἡ ὀκνηρία. Προφασισθεὶς δὲ ὅτι ἦτο πολλὰ κεκοπιακὼς καὶ δὲν ἐδύνατο νὰ προχωρήσῃ, ἠγόρασε λευκὸν ἄρτον, κρέας καὶ φιάλην καλοῦ οἴνου, καὶ ἐπρογεύθη μὲ τὴν γραῖαν, ἀλλὰ μετρίως διὰ νὰ μείνῃ καὶ διὰ τὸ γεῦμα· ὑπεσχέθη δὲ νὰ ἐπιστρέψῃ. Τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἐπώλησε τὸ κυνήγιόν του καὶ ἐπὶ δεκαπέντε ἡμέρας οὔτε ἤγγισε τοὺς φασιανούς του, ἀλλὰ διὰ τοῦ προϊόντος τῆς θήρας ἔτρεφε τὴν γραῖαν καὶ τὴν οἰκογένειάν της. Ἔμειναν μάλιστα καὶ περισσεύματα, δι' ὧν ἠγόρασε σκέπασμα τῆς νυκτὸς, ὑποδήματα, ἐνδύματα καὶ τινα ἐργαλεῖα, τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι τῆς καλύβης εἶχαν μεγίστην ἀνάγκην. Ποτὲ ἄλλοτε ὁ Νικόλαος δὲν ἐπροβόλησε τόσον ἐπιδεξίως, οὔτε ποτὲ ἄλλοτε ἐφάνη τόσον ἀκάματος. Κατὰ τύχην ἡ γραῖα ἐκείνη ἦτο τροφὸς ὑψηλοῦ τινος νέου ὑπεραγαπῶντος αὐτὴν, ὅστις ὅμως ἦτο τότε ἀπών. Ὁ ὑψηλὸς δὲ αὐτὸς νέος ἦτο ὁ Κ. Ὀλιβιὲ Σαβίν, ὅστις ἐπανελθὼν ἔφερεν ἀφθονίαν εἰς τὴν καλύβην τῆς Κυρα-Μαργαρίτας, ἂν καὶ διὰ τῆς συνδρομῆς τοῦ Νικολάου δὲν ἐστερεῖτο τῶν ἀναγκαίων. Ὅτε τὸ πρῶτον ἀπήντησεν ὁ Ὀλιβιὲ τὸν Νικόλαον τὸν ἠσπάσθη, ἂν καὶ οὗτος ἐπροσπάθησε ν' ἀποφύγῃ τὸν ἀσπασμόν. — Εἶναι δίκαιον, εἶπε, νὰ μ' εὐχαριστήσετε διὰ μερικὰ πουλιά;

— Θὰ ἐνταμωθῶμεν καὶ πάλιν, εἶπεν ὁ Ὀλιβιὲ, καὶ θὰ ἰδῆς ὅτι δὲν ἔχω ἔλλειψιν μνήμης.

Καὶ τῳόντι δὲν ἐπέρασε πολὺ καὶ ἀπεδείχθη ὅτι ἔλεγε τὴν ἀλήθειαν· συλληφθεὶς ἐπ' αὐτοφώρῳ ὁ λαθροθήρας ὑπὸ χωροφυλάκων, ἔμελλε νὰ καταδικασθῇ εἰς πρόστιμον καὶ φυλακήν. Ἀλλ' ὁ Σαβὶν μαθὼν ταῦτα ἐνήργησεν εἰς τρόπον ὥστε ὁ Νικόλαος ἐσώθη ἀπὸ τὰς χεῖρας τῆς δικαιοσύνης. Μετὰ δὲ τὴν ἀπαλλαγὴν ὁ Σαβὶν ὄχι μόνον δὲν ἐπέπληξε τὸν φίλον του, ἀλλὰ καὶ εἶπε πρὸς αὐτόν·

— Πρόσεξε, μὴν ἐκτίθεσαι πλέον· ἐὰν ὅμως σὲ τύχῃ δυστύχημά τι, ἐδῶ εἶμαι . . . Ἔχω φίλους οἱ ὁποῖοι θὰ σὲ συνδράμουν.

— Κακὰ ἔκαμα, ἐπρόσθεσεν ὁ Νικόλαος ἀφοῦ ἐτελείωσε τὴν διήγησίν του· θὰ ἐκαθήμην πέντε ἢ ἓξ μῆνας εἰς τὴν φυλακήν, καὶ θὰ εὔγαινα χωρὶς λεπτόν . . . Ὁ σκύλος μου θ' ἀπέθνησκεν ἀπὸ τὴν πεῖναν. Ἀπὸ ἐκείνην τὴν ἡμέραν ὑπεγράφη οὕτως εἰπεῖν συμβόλαιον μεταξὺ τοῦ γενικοῦ ἐπιθεωρητοῦ καὶ ἐμοῦ . . . Ὅποιος τὸ ἐγγίσει ἐμὲ πειράζει.

Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ἠκούσθησαν ἀλόγου καλπασμοὶ περὶ τὴν ἄκραν τοῦ δάσους.

— Καλ' ἡμέρα, ἔκραξεν ὁ Σαβίν.

Καὶ ἰδὼν τὴν Μάρθαν καθημένην τὴν ἐχαιρέτισεν· αὕτη δὲ παρετήρησεν ὅτι εἶχε καλὴν παῤῥησίαν ὁ ἵππος.

ΣΤ'.

Μετά τινα καιρὸν πρὸς τὸ ἑσπέρας, ἐνῷ ἡ βροχὴ ἔῤῥεε ποταμηδὸν εἰς τὰ κλειστὰ παράθυρα τῆς οἰκίας, ἠνοίχθη μὲ ὁρμὴν ἡ θύρα τοῦ προσγείου μικροῦ δωματίου ὅπου ἐκάθηντο ἡ Μαρία καὶ ἡ Μάρθα. Ἡ Μαρία, ἥτις παρετήρει τὴν βροχὴν πίπτουσαν ἐπὶ τῶν δένδρων ἀνεσκίρτησε καὶ εἶπε·

— Μ' ἐτρόμαξες, Νικόλα!

Ἀλλ' ὁ Νικόλαος δὲν ἦτο μόνος· ἔσυρε κατόπιν αὐτοῦ νέον ὁ ὁποῖος ἑστέκετο διστάζων εἰς τὴν θύραν.

— Κυρία, εἶπεν ὁ λαθροθήρας πρὸς τὴν Μάρθαν, εἰπέτε, παρακαλῶ, πρὸς τὸν Κ. Σαβὶν ὅτι δὲν θέλει σᾶς ἐνοχλήσει ἐὰν ἔλθῃ ἀλίγον νὰ ζεστάνῃ τοὺς πόδας του εἰς τὴν φωτίαν σας. Πρὸ μιᾶς ὥρας περιμένει νὰ περάσῃ ἡ βροχὴ, ἀλλ' ὡς φαίνεται ἤνοιξαν οἱ καταῤῥάκται τοῦ οὐρανοῦ. Αὐτὸς ἐπέμενε νὰ μείνῃ εἰς τὸ μαγειρεῖον, καὶ ἐγὼ ἐπέμενα νὰ τὸν φέρω ἐδῶ.

Ἡ Μάρθα ἔσυρε θρανίον πρὸς τὴν ἑστίαν καὶ προσεκάλεσε τὸν Κ. Σαβὶν, ὁ ὁποῖος ἐζήτησεν εὐγενῶς συγχώρησιν διὰ τὴν ἐνόχλησιν.

— Πρέπει νὰ μαλλώσετε τὸν Νικόλαον, εἶπεν, ὁ ὁποῖος διϊσχυρίζεται ὅτι δὲν πρέπει νὰ μένω ὅπου καὶ αὐτός· ἀντεστάθην πολλὴν ὥραν· ἀλλ' ἂν ἐπὶ τέλους δὲν ἐνέδιδα θὰ μ' ἔσυρεν ἀπὸ τὸν λαιμόν.

Καὶ ἐνῷ ἔλεγε ταῦτα ὁ Νικόλαος ἔγεινεν ἄφαντος. Ἡ θύελλα ἐσφοδρύνετο, ἡ βροχὴ ἐκτύπα τὰ παράθυρα, καὶ ὁ ἄνεμος ἐμυκᾶτο· ἦλθεν ἐν τοσούτῳ ἡ ὥρα τοῦ γεύματος, καὶ ἡ Ἑλένη εἰσελθοῦσα προσεκάλεσε τὰς κυρίας της εἰς τὸ ἑστιατώριον. Τρεῖς θέσεις ἦσαν ἡτοιμασμέναι, κατὰ τύχην δὲ ὁ Πεσερὼ δὲν ἦτο τὴν ἑσπέραν ἐκείνην εἰς Γριζόλ, καὶ εἰς τὸ γεῦμα ἠσθάνθησαν τὴν ἔλλειψίν του. Ἡ περίεργος σύμπτωσις ἕνεκα τῆς ὁποίας εὑρέθησαν οἱ τρεῖς νέοι μόνοι, ἐζωογόνησε τοσοῦτον τὴν συνομιλίαν, ὥστε καὶ αὐτὴ ἡ συνεσταλμένη Μαρία ἠσθάνθη κυκλοφοροῦν ταχύτερον τὸ αἷμά της. Ἡ Μάρθα ἔμεινεν ὅπως τὴν ἔπλασεν ἡ φύσις, ἀλλ' ἔδειξε χάριν καὶ παῤῥησίαν, ἀνενθυμίζουσαν τὰς εὐτυχεῖς της ἡμέρας. Ὁ δὲ Κ. Σαβὶν ὡμίλησεν ὡς ἄνθρωπος ταξειδεύσας πολὺ, καὶ μὲ ἁπλότητα γοητευτικήν. Ὀλίγην μουσικὴν ἔπαιξαν, καὶ τὸ κύμβαλον ἀντήχησε μελῳδικὸν καὶ ποικίλον ὑπὸ τὰ δάκτυλα τῆς Μαρίας· ἀλλὰ καὶ ἐτραγῴδησε, καὶ ἡ ἀδελφή της ἐθαύμασε τὴν γλυκύτητα τῆς φωνῆς της· δὲν ἦτο πλέον συνεσταλμένη μαθήτρια, ἀλλὰ σχεδὸν διδάσκαλος. Ὁ ἐπιθεωρητὴς τὴν ἐπευφήμησε καὶ διεδέχθη τὴν Μαρίαν. Ἐνθυμεῖτο τεμάχιά τινα δράματος πολλὰ φημιζομένου τότε εἰς Παρισίους, ἔπαιζε μὲ χάριν καὶ τὸν ἤκουσαν μὲ προσοχήν.

— Εἶναι παλαιὰ, δεκαπέντε ἡμερῶν, ἡ μουσικὴ, εἶπεν· ἴσως τὴν ἠκούσατε.

— Εἰς Παρισίους, ἔ; ἀπεκρίθη ἡ Μάρθα· ἀλλ' οἱ Παρίσιοι εἶναι εἰς τὴν ἄλλην ἄκραν τοῦ κόσμου.

Καὶ ἐξηκολούθησαν ποτὲ μὲν μουσικευόμενοι, ποτὲ δὲ συνομιλοῦντες. Ἡ Μάρθα ἀνοίξασα τὴν θύραν εἶπεν·

— Ἑλένη, δὲν θὰ μᾶς φέρεις τέϊον.

Καὶ στραφεῖσα πρὸς τὸν Σαβίν·

— Κύριε, εἶπεν ἐμβριθῶς, μὴν νομίζετε ὅτι ἔχομεν πάντοτε τὴν αὐτὴν ἀσωτείαν· ἀλλὰ σήμερον εἶναι ἑορτή.

Ἡ Ἑλένη ἔφερε τὸ τέϊον καὶ πλακοῦντα μετ' αὐτοῦ. Ἡ δὲ Μάρθα συγκρούσασα τὰς χεῖρας·

— Ἰδού, εἶπε, μεγαλοπρέπεια τὴν ὁποίαν δὲν ἐπερίμενα.

Ἐν τοσούτῳ ἔπαυσεν ἡ βροχή· ἡ Μαρία ἤνοιξε τὸ παράθυρον καὶ εἰσῆλθεν ἄνεμος δροσερὸς καὶ εὐώδης· ὁ οὐρανὸς ἦτο περιάστερος.

— Ἔπαυσεν ἡ βροχὴ, εἶπεν ἡ Μάρθα.

— Τόσον γρήγορα! ἀνεφώνησεν ὁ Σαβίν.

Καὶ εἶδαν τὸν Νικόλαον κρατοῦντα ἀπὸ τὸν χαλινὸν τὸν ἵππον τοῦ ἐπιθεωρητοῦ.

— Κύριε, ἀνέκραξεν, ὁ οὐρανὸς εἶναι καθαρὸς καὶ ἠμπορεῖτε νὰ ἀναχωρήσετε.

— Κρῖμα! ἐψιθύρισεν ὁ νέος.

Μετὰ τὴν γνωριμίαν ταύτην ὁ Σαβὶν ἐπεσκέφθη καὶ ἄλλοτε τὴν Γριζόλ, ὅπου ἀπήντησε καὶ τὸν Κ. Πεσερώ. Ἕνεκα δὲ τῆς ἐκτάκτου περιστάσεως δι' ἣν ἔγεινεν ἡ γνωριμία τῶν δύο ἀδελφῶν καὶ τοῦ Κ. Σαβὶν, αἱ σχέσεις των ἀπέκτησαν οἰκειότητά τινα· ἀπ' αὐτῆς τῆς δευτέρας συνεντεύξεως ἐφάνη ὡς νὰ ἐγνωρίζοντο πρὸ αἰῶνος. Ὁ γεν. ἐπιθεωρητὴς ἦτο φύσει ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων μὲ τοὺς ὁποίους καὶ ὅταν μόλις τοὺς ἴδῃς λαμβάνεις οἰκειότητα. Ἐὰν δὲν ἔλεγε πάντοτε ὅ,τι ἠσθάνετο, ἐνόεις ὅμως εὐκόλως ὅτι ὁ λόγος ἦτο τὸ ἔνδυμα τῆς ἰδέας του· συναναστρεφόμενος μὲ αὐτὸν δὲν εἶχες οὔτε προσωπεῖον νὰ σχίσῃς, οὔτε ἄβυσσον νὰ ἀνορύξῃς, οὔτε τι σκοτεινὸν νὰ φωτίσῃς. Ἀφοῦ συνηντήθησαν ὀλίγας ἔτι φορὰς, ἠπόρησαν πῶς ἐπέρασε τόσος καιρὸς χωρὶς νὰ γνωρισθῶσιν. Ὁ Σαβὶν ἐμέμφετο τὸν Νικόλαον ὅτι δὲν τὸν παρουσίασε πρίν.

— Δὲν ἠξεύρετε ὅτι ὑπήρχομεν; εἶπεν ἡ Μάρθα.

— Ἤξευρα τὸν ψάθινόν σας πῖλον καὶ τὸ πράσινον σκιάδιον τῆς Κ. Μαρίας· ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἤρκει εἰς τὸ νὰ μὲ ἀναγκάσῃ νὰ τὰ ἐπισκεφθῶ, ἀπεκρίθη ὁ Σαβίν.

Ὑπεσχέθη ὅμως νὰ ἀναπληρώσῃ τὸν ἀπολεσθέντα καιρόν. Τὸ μεταξὺ τῆς Γριζὸλ καὶ τῆς κατοικίας του διάστημα δὲν ἦτο πολύ· καὶ πεζὸς μὲν ἤρχετο ἐντὸς μιᾶς ὥρας, ἔφιππος δὲ καὶ καλπάζων ἐντός τινων λεπτῶν. Ἡ μικρὰ γωνία, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἐκλέξει διὰ κατοικίαν εἰς τὸ ἀπέραντον οἰκοδόμημα τὸ κείμενον μεταξὺ τῶν μεγαλοπρεπῶν ἐρειπίων δὲν τὸν ἔβλεπε πλέον πολὺ ὡς πρότερον· ἀλλὰ τὸ ἑσπέρας μετ' ἀπουσίαν τῆς ὁποίας ἡ διάρκεια ἠύξανε καθ' ἑκάστην, ἐφαίνετο φῶς τρέμον ὄπισθεν τῶν ὑέλων τοῦ κοιτῶνός του, τὸ ὁποῖον δὲν ἐσβέννυτο πάντοτε κατὰ τὰς μακρὰς ὥρας τῶν νυκτῶν. Ἄλλοτε πάλιν ἐπλανᾶτο μεταξὺ τῶν ἐρειπίων, ἐνῷ ἡ σελήνη ἐῤῥίπτε τὰς ἀκτῖνας ἐπὶ τοῦ γοτθικοῦ μοναστηρίου. Βέβαια δὲν ἀνεζήτει τότε ἐπιγραφὰς ἀρχαίας μεταξὺ

τοῦ χόρτου. Ἀλλ' ὁ ἵππος, ἡ ἐλευθερία, ἡ ἀνάπαυσίς του δὲν ἤρκουν πλέον εἰς αὐτόν.

Ἐὰν ἡ Μαρία δὲν ἦτο ζωηρά, ἡ Ἑλένη ὅμως παρετήρησεν ὅτι δὲν ἦτο πλέον περίλυπος καὶ ὁμοία πρὸς κλάδον ἰτέας. Τὴν ἤκουσαν τραγῳδοῦσαν, ἐνῷ ἡ Μάρθα ἐφαίνετο σκεπτικωτέρα· ναὶ μὲν δὲν ἔρθασε μέχρι μελαγχολίας· ὁ γέλως ἐπλανᾶτο πάντοτε εἰς τὰ χείλη της· ἀλλ' ἐνίοτε ἐσιώπα ἐπὶ ὁλόκληρον τέταρτον ὥρας. Ὁσάκις ἀπήντα εἰς τοὺς ἀγροὺς τὸν Νικόλαον συνωμίλει μὲ αὐτόν· τὸν εἶχε παραλάβει ὑπὸ τὴν προστασίαν της.

Ὁ Βαλεντῖνος; ὁ ὁποῖος καθ' ἡμέραν ἐπεσκέπτετο τὴν Γριζόλ, ἐπληροφορήθη μετ' ὀλίγον περὶ τῆς νέας ταύτης φιλίας· ἡ Μάρθα μάλιστα τὸν ἐπαρουσίασε χωρὶς νὰ τὸν προειδοποιήσῃ εἰς τὸν Κ. Σαβίν. Ὠχρίασεν ὀλίγον ὅτε ὁ Σαβὶν ἔσφιγξε τὴν χεῖρά του. Ἡ Μάρθα τὸν παρεκάλεσε νὰ δείξῃ μερικὰ τῶν εἰδωλίων του εἰς τὸν νέον φίλον των, καὶ ἐπειδὴ δὲν ἤθελεν ἀπεράσισαν νὰ τὸν ἐπισκερθῶσι κατ' οἶκον. Ἐθαύμασαν τὰ τελευταῖά του ἔργα, καὶ τὸν ὑπερεπῄνεσαν. Ὁ παπᾶ-Λουκᾶς ὑπερέχαιρεν. Ὁ Κ. Σαβὶν ἐζήτησε ν' ἀγοράσῃ θεάν τινα τῶν ἀνθέων ὡραιότατα τεχνουργημένην, καὶ εἶπε·

— Μὴ διστάζετε νὰ ζητήσετε τὴν ἀξίαν της· ὁ φίλος εἰς τὸν ὁποῖον θὰ τὴν δώσω, δὲν εὑρίσκει συχνὰ τοιαῦτα ἀξιόλογα ἔργα.

Ἀλλ' ὁ Βαλεντῖνος ἀπεκρίθη ὅτι ἔλειπεν ἀκόμη μικρά τις ἐργασία. Ὅτε δὲ μετά τινας ἡμέρας τὸν ἠρώτησεν ἡ Μάρθα ἂν ἐτελείωσε τὸ εἰδώλιον, ἀπεκρίθη ὅτι ἐσυντρίφθη.

— Κρῖμα! ἀνέκραξεν· ὁ Κ. Σαβὶν τὸ ἠγάπα τόσον πολύ!

Ὁ δὲ Βαλεντῖνος σκωθεὶς ἀνεχώρησε καὶ ἐπὶ μίαν σχεδὸν ἑβδομάδα δὲν ἐφάνη. Ἀλλὰ μόνος ὁ Νικόλαος παρετήρησε τὴν ἀπουσίαν ταύτην.

Ἐὰν ἠρώτας τὴν Μάρθαν πῶς ἐγνώριζε τὸν βίον τοῦ Κ. Σαβὶν, θὰ ἠπόρει καὶ αὐτὴ τί ν' ἀποκριθῇ· καὶ ὅμως δὲν ἠγνόει καμμίαν λεπτομέρειαν. Ὁ Σαβὶν εἶχέ τινα περιουσίαν· ἀλλὰ τὸ μὲν πλεῖστον μέρος αὐτῆς κατηναλώθη εἰς τὰς παρεκτροπὰς τῶν Παρισίων εἰς τὰς ὁποίας παρασύρονται οἱ νέοι, τὸ δὲ λοιπὸν εἰς περιηγήσεις, κατὰ τὰς ὁποίας καὶ ἡ καρδία καὶ τὸ λογικόν του ὠφελήθησαν. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους, μετὰ δωδεκάδα ἐτῶν καταναλωθέντων εἰς ἀνάξια λόγου ἀντικείμενα, μήτε ὑπὸ τῆς παραφορᾶς αὐτῆς τῶν παθῶν δικαιολογούμενα, εὑρέθη πτωχὸς ὡς στρατιώτης, καὶ ὅμοιος μὲ δένδρον τοῦ ὁποίου ἀπέσπασεν ὁ χειμὼν καὶ τὸ τελευταῖον φύλλον. Δὲν ἔμεινεν ὅμως μὲ χεῖρας σταυρωμένας· ἐνήργησε διὰ τῶν φίλων τῆς οἰκογενείας του, καὶ ἐπροσφέρθησαν αὐτῷ θέσεις πολλὰ ἐπίζηλοι. Ἐὰν ἤθελε θὰ ὠνομάζετο γραμματεὺς πρεσβείας· ἐπροτίμησεν ὅμως τὴν θέσιν τοῦ ἐπιθεωρητοῦ τῶν δασῶν τοῦ στέμματος. Ἐντὸς ἑνὸς ἔτους συγγενής τις ὅστις τὸν ἠγάπα τὸν ἐκάλεσε παρ' αὐτῷ. Ὁ Ὀλιβιὲ ἐδύνατο νὰ ἀποκτήσῃ περιουσίαν, ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἔπρεπε νὰ ἐνδιδῷ εἴς τινας ἀξιώσεις καὶ νὰ ἐξευτελίζεται· διὸ δὲν ἐδέχθη. Ὅτε κατὰ διαταγὴν τῶν ἀνωτέρων του ἦλθεν εἰς Ῥαμβουλιὲ, ἡ ἀγρία ὄψις τοῦ τόπου, ὁ ἐκτεταμένος καὶ μελαγχολικὸς ὁρίζων, τὸ ψιθύρισμα τῶν πευκῶν καὶ ἡ εὐωδία τῶν δασῶν τὸν κατεγοήτευσαν. Ἡ μοναξία δὲ ἐκείνη, διὰ τὴν ὁποίαν ἄλλοι θὰ ἀπηλπίζοντο, τὸν ὠφέλησε, καὶ ὑπέφερε τὴν μακράν της διάρκειαν ὄχι μὲ καρτερίαν, ἀλλὰ μ' εὐθυμίαν καὶ εὐχαρίστησιν. Ὅλαι αἱ παρελθοῦσαι τέρψεις καὶ ἡδοναὶ ἐφαίνοντο εἰς αὐτὸν ὡς ἄλλαι χίμαιραι, ἀνάξιαι κἂν μνήμης. Αὐτὸς λοιπὸν ὁ Σαβὶν τῶν Παρισίων, διὰ τῶν ὀλίγων χρημάτων τὰ ὁποῖα τῷ εἶχον μείνει κατὰ τύχην διώρθωσε τὸ ἐρημητήριόν του μετά τινος κομψότητος, ἐξ ἧς καὶ μόνης ἀνεγνώριζες τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον. Διὰ δὲ τοῦ μισθοῦ αὐτοῦ καί τινων ἄλλων εὐτελῶν εἰσοδημάτων ἐπήρκει μὲν εἰς τὰς ἄλλας τοῦ ἀνάγκας, ἀλλὰ μὲ μετριότητα. — Ἡ ἀπόκτησις νέου πυροβόλου, ἔλεγεν, εἶναι μέγα βάρος εἰς τὸν προϋπολογισμόν μου. Ἀφοῦ ὅμως τὸ ἀποκτήσω πόσον χαίρω ὅτι κατενίκησα τὰς δυσκολίας.

Ἐὰν πολλάκις τὰ ἐναντία συνέρχωνται δὲν πρέπει διὰ τοῦτο νὰ ἀντικρούωνται τὰ ὅμοια. Ἡ αὐτὴ γενναιότης, ἡ αὐτὴ παῤῥησία, ἡ αὐτὴ φαιδρότης, ἐπικρατοῦσαι κατά τε τὴν εὐτυχίαν καὶ τὴν δυστυχίαν εἰς τὸν βίον τῆς Μάρθας καὶ τοῦ Ὀλιβιὲ, προσήγγιζον τὸν χαρακτῆρα αὐτῶν. Ἀφοῦ ἦλθεν εἰς Γριζὸλ ἡ Μάρθα ἐπανελάμβανε καθ' ἑκάστην μακροὺς περιπάτους, εὐχαριστουμένη ὅτι καὶ ἔβλεπε καὶ ἐπεριπάτει. Πλὴν τούτου ἐπέβλεπε καὶ τὰς ἐργασίας τὰς γενομένας εἰς τὸν ἀγρόν. Ὅπως χρειάζεται ἀὴρ εἰς τοὺς πνεύμονας, οὕτω ἐχρειάζετο δραστηριότης εἰς τὸν νοῦν της. Ἐπανήρχετο δὲ πάντοτε ἀπὸ τὰς ἐκδρομάς της, τὰς παρειὰς ἔχουσα ἐρυθρὰς καὶ εὐχαριστημένην τὴν καρδίαν. Συνήθως διευθύνετο πρὸς τὴν λίμνην τοῦ Τοὺρ, τῆς ὁποίας τὴν μὲν μίαν ὄχθην σκεπάζει τὸ δάσος, τὴν δὲ ἄλλην ἡ χλόη. Περὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου ἡ σκιὰ τῶν προαιωνίων δρυῶν ἐκτείνεται ἐπὶ τοῦ χόρτου, ἡ γῆ φαίνεται μακρὰν ἐρυθρὰ, ἡ ἀκίνητος ἐπιφάνεια τῶν ὑδάτων φωτίζεται, καὶ σωρὸς δένδρων, θάμνων καὶ φραγμῶν συγχέονται. Ἡ Μάρθα εἶχεν ἐκλέξει μεγάλην πέτραν σκεπασμένην μὲ χλόην, εἰς τὴν ὁποίαν ἐκάθητο καὶ παρετήρει τὴν πτῆσιν καὶ τὰ παίγνια τῶν ὀρνέων. Μία βοσκὸς βόσκουσα τὰ πρόβατά της ἦτο ὁ μόνος ἄνθρωπος τὸν ὁποῖον ἀπήντησε κατὰ τὸ ἄγριον ἐκεῖνο μέρος. Ἀφοῦ δὲ ἀνεπαύετο ἐν τεταρτον τῆς ὥρας ἐπανήρχετο εἰς Γριζόλ. Ἀπὸ τῆς ἑσπέρας ὅμως καθ' ἣν ἡ βροχὴ καὶ ὁ Νικόλαος εἰσήγαγον τοῦ Κ. Σαβὶν εἰς τὴν αἴθουσαν, ἡ Μάρθα δὲν ἐπεριπάτει οὔτε ἐκάθητο εἰς τὴν πέτραν μόνη.

Ἡμέραν τινὰ καθ' ἣν ὁ Ὀλιβιὲ ἐλθὼν τὴν εὗρε καθημένην εἰς τὴν πέτραν αὐτὴν, ὁ λόγος ἔπεσεν ἀνεπαισθήτως εἰς τὴν μοναξίαν εἰς τὴν ὁποίαν ἕνεκα περιστατικῶν τοῦ βίου εὑρίσκοντο. Καὶ ἡ μὲν Μάρθα ἠδιαφόρει, ὁ δὲ Σαβὶν τὴν παρετήρει ῥίπτων πετράδια εἰς τὴν λίμνην. Ἐθαύμαζε πῶς τόση νεότης, τόση χάρις καὶ τόση ζωηρότης ἦσαν θαμέναι εἰς τὴν ἔρημον ἐκείνην χωρὶς νὰ ἐπιποθῶσι τὰ παρελθόντα. Ἡ Μάρθα ἐμάντευσε τὴν ἀπορίαν αὐτὴν, τὴν ὁποίαν καὶ ἠρμήνευσεν ὁ Ὀλιβιὲ διά τινων λέξεων.

— Τί νὰ σᾶς εἰπῶ! εἶπεν ἡ Μάρθα . . . Ἐπείσθην σκεπτομένη ὅτι ἠμπορεῖ τις νὰ ὠφεληθῇ καὶ ἀπὸ τὸν μόρμηγκα. Πόσα πράγματα μᾶς φαίνονται δύσκολα διότι δὲν τὰ δοκιμάζομεν!

— Ὁμιλεῖτε, ἀπεκρίθη ὁ Ὀλιβιὲ γελῶν, ὡς ἡ παλαιὰ Ἀθηνᾶ· ἀλλὰ πρὸ πολλοῦ ἀπέθανεν ἡ θεὰ ἐκείνη.

— Περιγελᾶτέ με ὅσον θέλετε, ἠξεύρετε ὅμως ὅτι ἔχω δίκαιον· τὸ δὲ νόστιμον εἶναι ὅτι σεῖς βάλλετε εἰς πρᾶξιν ὅ,τι ἐγὼ ἐπαγγέλλομαι κατὰ θεωρίαν.

— Μὲ κάμετε πολλὴν τιμὴν· ἐὰν ὅμως φαίνωμαι ἥσυχος, ὁ διάβολος δὲν ἔχει νὰ παραπονεθῇ.

— Ἀ! ὑπάρχει καὶ διάβολος! εἶπεν ἡ Μάρθα ἡ ὁποία ἤρχησε καὶ αὐτὴ νὰ ῥίπτῃ χαλίκια εἰς τὴν λίμνην.

— Καὶ ὄχι μόνον ἕνας! ὅταν ἐπρωτοῆλθα ἐδῶ, ἡ ἀκατάπαυστος ἐνέργειά μου, ἡ ἀλλαγὴ τῶν ἕξεων, αἱ νέαι τοποθεσίαι τὸν ἐδίωξαν. . . Σήμερον ὅμως βλέπω ὅτι δὲν φοβεῖται τίποτε. Καὶ διὰ νὰ εἰπῶ τὰ πράγματα ὅπως εἶναι, πιστεύω ὅτι ἡ ἀπόφασίς μου εἶναι πλησίον τῆς ἐδικῆς σας ὡς ὁ τροχῖλος ὁ ὁποῖος πετᾷ εἰς τὸν ἀέρα· ὅλα τὸν τρομάζουν καὶ τὸν ταράσσουν.

Ἡ καρδία τῆς Μάρθας συνετρίβη.

— Λοιπὸν, ἠρώτησε χωρὶς νὰ ἴδῃ τὸν Ὀλιβιὲ, μετανοεῖτε διὰ τὴν ἀπόφασίν σας.

— Διόλου· νὰ μείνω ἐδῶ εἰς τὸν ὡραῖον τοῦτον τόπον, νὰ ἀναπνέω ἀέρα καθαρὸν, νὰ τρώγω ἐλευθέρως ἄρτον ἐντίμως κερδαινόμενον, νὰ ἀνακουρίζωμαι ἀναγινώσκων, περιπατῶν, κυνηγῶν, νὰ ἐπιθυμῶ πράγματα τὰ ὁποῖα ἡ τακτικὴ ἐργασία δίδει, νὰ ἐνθυμοῦμαι τοὺς πειρασμοὺς καὶ τὰς τρικυμίας διὰ νὰ ἀποφεύγω τὰς προσβολάς των, νὰ ζῶ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον μὲ τὴν φύσιν, ἰδοὺ τί ἐλπίζω καὶ τί θέλω. . .

— Προσέξατε, ὁμιλεῖτε ὡς ἡ Ἀθηνᾶ ἡ ὁποία, ὡς προείπατε, ἀπέθανε.

— Ναί· πλὴν εἶναι σφάλμα μου ἐὰν ἔχω τριάντα δύο χρόνων ἡλικίαν, καὶ ἐὰν ἡ ἀνόητος νεότης μου μὲ λέγει ὅτι εἶμαι μόνος;

Ἐρώθημα ἀνέβη εἰς τὰς παρειὰς τῆς Μάρθας.

— Μὲ τὸ λέγει, ἐπανέλαβεν ὁ Κ. Σαβίν, καὶ ἰδοὺ τρέχει ὁ διάβολος. Γνωρίζω τὴν παρουσίαν του ἀπὸ τὴν λύπην ἡ ὁποία μὲ κυριεύει.

— Σεῖς λυπεῖσθε! ἀνεφώνησεν ἡ Μάρθα προσπαθήσασα νὰ γελάσῃ.

— Ἀ! ἀπεκρίθη ὁ Ὀλιβιὲ, δὲν μὲ βλέπετε ὅταν εἶμαι εἰς τὴν κατοικίαν μου· βλέπω τὸν χόρτον ὁ ὁποῖος προσκολλᾶται εἰς τὴν πέτραν καὶ ἀναβαίνει, τὴν σελήνην ἡ ὁποία φωτίζει τὰ ἐρείπια μὲ τὰς ὠχρὰς της ἀκτῖνας, στηρίζομαι εἰς τὸ παράθυρόν μου, ἀνοίγω τὸ στῆθός μου εἰς τὸν ἀρωματικὸν ἀέρα, χαδεύω τὰ βιβλία τὰ ὁποῖα εἶναι σκορπισμένα εἰς τὴν τράπεζάν μου, ἀκούω τὸ ἄλογόν μου ῥογχάζον εἰς τὸ ἱπποστάσιον, ἀκροάζομαι ὅλους τοὺς ἤχους τῆς νυκτὸς, αἰσθάνομαι ὅτι ὅλ' αὐτὰ εἶναι ὡραῖα καὶ καλὰ, δὲν ἐπιθυμῶ, ἀλλὰ θέλω νὰ ἐκπληρώτω μέχρι τέλους τὸ χρέος μου· ὅταν ὅμως αὔριον ἢ μεθαύριον ἔλθουν τὰ γηρατεῖα; . . . Λοιπὸν θ' ἀπολαύσω μόνος αὐτὰ τὰ καλὰ τὰ ὁποῖα θὰ περάσουν καὶ θὰ μὲ ἀφήσουν εἰς τὴν πικρίαν τῆς ἀπομονώσεως; Κάτι τι αἰσθάνομαι τὸ ὁποῖον ἐπιθυμεῖ ἄλλην εὐτυχίαν. . . Φάντασμα ἀνορθοῦται ἔμπροσθεν εἰς τὰ θαμβωμένα μάτια μου. . . τὸ καλῶ. . . περνᾷ. . . μακρύνεται καὶ γίνεται ἄφαντον!

Ἡ Μαρθα κατεστενοχωρεῖτο· ἐπεθύμει νὰ φύγῃ, νὰ μὴ ἀκούῃ τίποτε, νὰ διακόψῃ τὴν ὁμιλίαν τοῦ Ὀλιβιὲ, ἀλλ' ἐσιώπα καὶ ἔμενε.

— Θέλετε νὰ μάθετε ποῖος θὰ διασκεδάσῃ αὐτὴν τὴν λύπην ἐναντίον τῆς ὁποίας εἰς μάτην παλαίω ἐνίοτε; Πρέπει νὰ ἐξομολογηθῶ ἐντελῶς καὶ νὰ σᾶς εἰπῶ πῶς θὰ εὕρω τὴν πρώτην ἡσυχίαν μου; . . . . Νὰ μὲ βοηθήσῃ μία χεὶρ, μία γυνὴ νὰ μὲ διδάξῃ νὰ περιπατῶ μὲ θάῤῥος εἰς τὸν δρόμον ὅπου ἔβαλα τὸν πόδα μου, νὰ μὲ ζωογονῇ μὲ τὴν παρουσίαν της καὶ νὰ μὲ ἐνθουσιάζῃ μὲ τὴν ἀγάπην της, νὰ εἶναι ὁδηγός καὶ ἔμπνευσίς μου· νὰ ἔχῃ τὴν ψυχὴν ἀρκετὰ σταθερὰν διὰ νὰ μὲ ὑποστηρίζῃ εἰς τὰ δάσῃ τὰ ὁποῖα μὲ ἔσωσαν, νὰ συμμερίζεται τὴν ζωήν μου καὶ νὰ φαιδρύνῃ τὴν μοναξίαν μου! . . . Τότε θὰ μὲ μένῃ μόνον νὰ εὐχαριστῶ τὸν Θεόν, καὶ νὰ τὸν εὐγνωμονῶ διὰ παντός.

— Θὰ τὴν εὕρετε αὐτὴν τὴν γυναῖκα, εἶπεν ἡ Μαρία μόλις ἀναπνέουσα.

Ὁ ἵππος τοῦ Σαβὶν χρεμετίσας ἐκτύπησε τὸ ἔδαφος καὶ ἡ Μάρθα ἀνεσηκώθη διὰ μιᾶς. Ὁ Ὀλιβιὲ ἠθέλησε νὰ τὴν ἀκολουθήσῃ, ἀλλ' αὐτὴ ἔνευσε νὰ σταθῇ καὶ τρέχουσα ἦλθεν εἰς Γριζόλ. Τὸ πρόσωπόν της ἦτο κατακόκκινον, ταραχὴ, μέθη κατέκλυον τὴν καρδίαν της· δὲν ἐτόλμα νὰ ὑψώσῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ ἐνόμιζεν ὅτι ἔβλεπε πανταχοῦ τὸ βλέμμα τοῦ Σαβίν. Ἐὰν κατὰ τύχην ὡμίλει τις εἰς αὐτὴν τὴν ὥραν ἐκείνην, αὐτὴ ἡ ἀγαπῶσα νὰ γελᾷ θὰ ἔκλαιε. Τὸ ἑσπέρας μόλις ἐκράτει ἑαυτῆς· δὲν ἐδύνατο νὰ καθήσῃ εἰς τὸ αὐτὸ μέρος, καὶ ἐφρόνει ὅτι ὅλοι ἐμάντευον τὸ μυστικόν της. Ἤθελε μὲν νὰ γνωρίζῃ ὅλος ὁ κόσμος τὴν εὐτυχίαν της, ἀλλ' ἐπροτίμα ν' ἀποθάνῃ παρὰ νὰ τὴν ὁμολογήσῃ.

Ὁ Κ. Πεσερὼ ἐλθὼν εὗρεν ὁμοῦ τὰς δύο ἀδελφάς.

— Λοιπὸν, ἠρώτησεν ὁ καλὸς δικηγόρος ἀποθεὶς τὸ ῥαβδίον του, εἶσθε πάντοτε εὐτυχεῖς;

— Ἀκούεις, Μαρία, εἶπεν ἡ Μάρθα, μᾶς ἐρωτᾷ ἂν εἴμεθα εὐτυχεῖς!

Ἡ φωνὴ τῆς Μάρθας δὲν ἤρεσεν εἰς τὴν Ἑλένην.

— Ἔχετε θέρμην, εἶπε, κυρία!

— Δὲν ἠξεύρω, ἀπεκρίθη ἡ Μάρθα, καὶ μετέβη εἰς τὸν κοιτῶνά της.

Τὴν ἐπιοῦσαν ἐξύπνησε πολὺ πρωΐ· ἐροβεῖτο μὴ ἔλθῃ ὁ Σαβὶν καὶ σχεδὸν ἐπεθύμει νὰ μὴ τὸν ἴδῃ. Καὶ ὅμως θὰ τὸν ἐμίσει ἂν δὲν ἤκουε τὰ βήματα τοῦ ἵππου του· ἔτρεμεν ἐνθυμουμένη ὅτι συνήντα τὰ βλέμματά του. Μετὰ περίπατον μιᾶς ἢ δύο ὡρῶν, ἰδοῦσα τὴν Μαρίαν ἐργαζομένην ὑπὸ δένδρον, ἦλθε πρὸς αὐτήν· ἡ μὲν μία ἐφαίνετο ὀνειροπολοῦσα, ἡ δὲ ἄλλη δὲν ἤθελε νὰ ὁμιλήσῃ, φοβουμένη μήπως ἡ πρώτη λέ-

ξις προδώσῃ τὸ μυστικόν της· διὸ ἐσιώπων. Αἴφνης ἡ Μάρθα παρετήρησεν ὅτι ἡ ἀδελφή της ἔγραφεν ἐπὶ τοῦ χώματος μὲ τὴν ἄκραν ῥαβδίου, τὰ δὲ γράμματα ἐχαράσσοντο βραδέως ἀπὸ τὴν χεῖρά της μηχανικῶς κινουμένην. Ἤνοιξε καλὰ τοὺς ὀφθαλμούς της, καὶ ἀνέφριξεν ἰδοῦσα ὁλόκληρον τὸ ὄνομα τοῦ Ὀλιβιέ. Ἥρπασε λοιπὸν τὴν χεῖρα τῆς Μαρίας καὶ εἶπε·

— Τί κάμνεις;

Ἡ δὲ Μαρία ἐσκέπασε τὸ πρόσωπόν της καὶ μὲ τὰς δύο χεῖρας, καὶ ἔπεσεν εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς ἀδελφῆς της.

— Ναί, ἀπεκρίθη.

— Σύ, σύ, Μαρία! ἀνεφώνησεν ἡ Μάρθα μὲ φωνὴν πνιγηράν! Καὶ ἀνασηκώσασα αὐτὴν τὴν ἠτένισε καλῶς.

Ἡ Μαρία ἀνεχώρησε κλονουμένη· ἡ φωνὴ τῆς Μάρθας τὴν ἐρόβισεν. Ἡ Ἑλένη, οὖσα ὀλίγον παρακεῖ ἔδιδε κριθὴν εἰς τὴν ὄρνιθά της, καὶ ἡ Μάρθα ἔτρεξε πρὸς αὐτὴν καὶ λαβοῦσα ἀπὸ τὴν χεῖρα τὴν ἔφερεν εἰς τὸ μέρος ὅπου ἦτο πρὸ ὀλίγου ἡ Μαρία, καὶ εἶπε·

— Ἰδὲ, τὸν ἀγαπᾷ;

Ἡ Ἑλένη ἀναγνώσασα τὸ ὄνομα ἀπεκρίθη·

— Τώρα τὸ ἐκαταλάβετε;

Καὶ ἡ Μάρθα καταβληθεῖσα ἠρώτησε.

— Καὶ ἀπὸ πότε, καὶ πῶς;

Ἡ δὲ Ἑλένη χαμηλώσασα διὰ νὰ χαδεύσῃ τὴν μαύρην ὄρνιθά της·

— Μήπως ἠξεύρω; ἀπεκρίθη. Ὑποθέτω μάλιστα ὅτι οὔτε αὐτὴ ἡ Κ. Μαρία θὰ ἠξεύρη νὰ σᾶς εἰπῇ πῶς συνέβη τὸ πρᾶγμα. Καὶ εἰς ἐμὲ ἠκολούθησεν ἄλλοτε, ὅταν ἐχόρευα, τὸ ἴδιον... Ἐκοιμήθηκα ἥσυχη, καὶ ἐξύπνησα μὲ καρδίαν πληγωμένην.

Ἡ Μάρθα ἀπεμακρύνθη, διότι ἐφοβεῖτο μήπως προδοθῇ. Δύο ὥρας ὅμως ἔτρεχεν εἰς τὰ τυφλὰ, καὶ οὔτε ἔβλεπεν οὔτε ἤκουε τί ἐγίνετο περὶ αὐτήν. Ὁ κόπος τὴν ἐβίασε τέλος πάντων νὰ σταθῇ πλησίον ρυακίου παρὰ τὸ ὁποῖον ἐκάθησε· τὴν αὐτὴν δὲ φλόγα ᾐσθάνετο εἰς τὸ μέτωπον, τὰς παρειὰς καὶ τοὺς μήνιγκας, ὥστε ἔκλινε τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸ ὕδωρ διὰ νὰ δροσισθῇ· τότε μόνον εἶδεν ὅτι τὸ πρόσωπόν της ἦτο καταβρεγμένον ἀπὸ δάκρυα. Καὶ παρατηρήσασα αὐτὸ ὡς ἀνθρώπου ἀγνώστου, ὑπεμειδίασε καὶ εἶπε·

— Ποῦ εἶναι ὁ καιρὸς ὅτε ἐγέλων!

Ἡ δρόσος τοῦ ρυακίου εἰς τὸ ὁποῖον ἐβύθισε τὸ πρόσωπον καὶ τὴς χεῖράς της ἐζωογόνησε τὸ πνεῦμά της, καὶ ἐσκέφθη ἡσυχώτερα. Τὸ ὄνειρόν της διήρκεσε μίαν νύκτα, καὶ ἡ εὐτυχία της μίαν ἑσπέραν. Ἐκεῖνον τὸν ὁποῖον ἠγάπα τὸν ἠγάπα καὶ ἡ ἀδελφή της· ἀλλὰ μόνον ἀδελφή της ἦτο ἡ Μαρία; Δὲν ἦτο μᾶλλον θυγάτηρ εἰς τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀποφασίσει ν' ἀφιερώσῃ ὅλας της τὰς δυνάμεις; Ἔπρεπε λοιπὸν νὰ πληγώσῃ τὴν καρδίαν της; Τὰ δάκρυά της ἤρχησαν νὰ τρέχωσι τότε πικρότερα καὶ ἀφθονώτερα. Κανεὶς δὲν διέβαινε τότε πλησίον τοῦ ρυακίου παρὰ τὸ ὁποῖον ἐκάθητο τὴν κεφαλὴν στηρίζουσα εἰς ἰτέαν. Διὰ τί τὸ ὕδωρ τὸ ὁποῖον ἤγγιζε τὴν ἄκραν τῶν ἐνδυμάτων της νὰ μὴ ἐξογκωθῇ καὶ νὰ τὴν παρασύρῃ; θὰ τὴν ἔσωζεν ἀπὸ τὸν κόπον τοῦ νὰ ζητῇ διέξοδον· ἀθυμία μεγίστη τὴν εἶχε καταλάβει. Ἡ δεξιά της ἔρριπτεν ἐνίοτε ἀπερισκέπτως χαλίκια εἰς τὸ ὕδωρ· ἀλλ' αἴφνης ἀνασύρασα αὐτήν·— Χθὲς ἦτον! εἶπε.

Καὶ ἀπέθετο τὴν κεφαλὴν εἰς τὰ γόνατά της. Τὴν ὥραν ἐκείνην παιδίον ἐξῆλθεν ἀπὸ τὸ δάσος, καταπίπτον ὑπὸ τὸ βάρος φορτίου ξύλων. Ὁ κρότος τῶν βημάτων του ἐπὶ τοῦ πετρώδους ἐδάφους ἔφθασε μέχρι τῆς Μάρθας, ἥτις ἀνεσήκωσε τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ εἶδε. Τὸ παιδίον σταθὲν ἐσφόγγιζε μὲ τὴν χειρίδα τοῦ ὑποκαμίσου του τὸ κάθιδρον μέτωπόν του. Ὁ ἥλιος ἔπιπτε κατὰ κάθετον εἰς τὸ γυμνὸν καὶ μαῦρον στῆθός του. Δὶς ἀνεσήκωσε τὴν ῥάχιν του, καὶ δὶς τὸ βάρος κατέβαλεν αὐτήν. Ἀλλ' αὐτὸ ἔσειε τὴν βαθύτριχα κεφαλήν του, ἔλαβε ῥάβδον μὲ τὴν δεξιὰν καὶ συγκεντρώσαν τὰς δυνάμεις του·— Ἐμπρός! εἶπε μὲ φωνὴν ὀξεῖαν, καὶ ἐπροχώρησε βραδέως μὲν ἀλλ' εὐσταθῶς.

Ἡ φωνὴ αὕτη τὴν ἐζωογόνησεν ὡς ἠλεκτρικός τις παλμὸς καὶ ἐσηκώθη. Ἔπρεπε λοιπὸν αὐτὴ νὰ φανῇ ὀλιγώτερον γενναία τοῦ παιδίου ἐκείνου; Ὁ Θεὸς δὲν δίδει εἰς ἕκαστον φορτίον ἀνάλογον πρὸς τὰς δυνάμεις του; δὲν δίδει εἰς τὸν μικρὸν ἐκεῖνον ξυλοτόμον, τὸν προσβαλλόμενον ἀπὸ τὰς βροχὰς τοῦ χειμῶνος καὶ τοὺς καύσωνας τοῦ θέρους τόσον φορτίον ὅσον δύναται νὰ βαστάσῃ, καὶ εἰς τὴν γυναῖκα δυστυχίαν τὴν ὁποίαν ἡ καρδία της δύναται νὰ ὑπομείνῃ; Ἀναλαβοῦσα θάῤῥος ἀπὸ τὴν σκέψιν ταύτην, ἔτρεξε κατόπιν τοῦ παιδίου, ἔβαλεν εἰς τὴν χεῖρά του ὅ,τι καὶ ἂν εἶχεν ἐπάνω της, καὶ ἀσπασθεῖσα αὐτό· — Μ' ἔδωκες, εἶπε, καλὸν παράδειγμα· ὕπαγε εἰς εἰρήνην!

Ὁ δρόμος καὶ ὁ ἀὴρ ἐπανέφεραν τὰ φυσικὰ χρώματα εἰς τὸ πρόσωπόν της· ἡ Μαρία, ὅτε ἐπέστρεψε πρὸς αὐτὴν, δὲν ἐτόλμα νὰ τὴν ἴδῃ. Ἀλλ' ἡ Μάρθα σταθεῖσα ἔμπροσθέν της·

— Ἀδελφή μου, εἶπε μὲ φωνὴν γλυκεῖαν, ἔχομεν νὰ ὁμιλήσωμεν.

Ἀλλ' ἡ Μαρία δὲν ἀπεκρίθη· εὐκόλως ὅμως ἐφαίνετο ἀπὸ τὰς κινήσεις τοῦ ἐπιστηθίου της ὅτι ἔπαλλε σφοδρῶς ἡ καρδία της.

— Ὁ Κ. Σαβὶν, ἠρώτησεν ἡ Μάρθα, ἥτις ἐφαίνετο ὅτι θὰ ἐξέπνεεν ὅτε ἐπρόφερε τὸ ὄνομά του, ὑποπτεύεται ὅτι τὸν ἀγαπᾷς;

— Ὄχι, ἀπεκρίθη ἡ Μαρία, ἀν τὸ ἤξευρε πῶς θὰ τὸν ἔβλεπα;

— Μὴν τρέμεις, Μαρία μου· δὲν εἶμαι ἀδελφή σου, ἡ καλητέρα σου φίλη; εἶπε ἐναγκαλισθεῖσα αὐτήν· δὲν ἐνόησες ποτὲ ἀπὸ μίαν του φράσιν, μίαν του λέξιν ὅτι καὶ αὐτὸς ἔχει τὸ ἴδιον αἴσθημα μὲ σέ;

Ἡ Μαρία ἀνένευσε, καὶ χαρᾶς ἐνεπλήσθη τῆς Μάρθας ἡ καρδία· ναὶ μὲν ἠγνόει τί τέξεται ἡ ἐπιοῦσα, ἐβεβαιώθη ὅμως ὅτι δὲν τὴν ἠπάτησεν ὁ Ὀλιβιέ· αὐτὴν εἶχεν ἐκλέξει. Στεναγμὸς ἐξώγκωσε τὸ στῆθός της· πλησιάσασα δὲ τὴν ἀδελφὴν καὶ φιλήσασα τὰ χείλη της·

— Πρέπει ὅμως, εἶπε, νὰ τὰ προϊδῶμεν ὅλα· ἐὰν ὁ φίλος μας δὲν ἔχῃ τὸ αὐτὸ αἴσθημα, ἐὰν δώσῃ εἰς ἄλλην τὴν καρδίαν του...

Ἀλλ' ἡ Μαρία ὑπολαβοῦσα, καὶ δράξασα ὠχρὰ καὶ πάλλουσα τὴν χεῖρα τῆς ἀδελφῆς της·

— Τί ἠξεύρεις; ἠρώτησε; τί ἔμαθες; φοβεῖσαι τίποτε; τρέχω κίνδυνον; λέγε...

— Μὴν ἀνησυχεῖς· δὲν ἠξεύρω τίποτε.

— Ἄ! μὲ κατέστρεψες! Ἐδῶ εἰς τὴν ἔρημον ποίαν θ' ἀγαπᾷ;... Σὲ ἴσως.

Ἡ Μάρθα ὅμως σταθεῖσα ἀτάραχος ἀπεκρίθη·

— Τί τρέλα! δὲν εἶμαι δευτέρα ἀδελφή; Πλὴν τούτου θέλεις νὰ πάρῃ χωριάτισσαν μὲ χέρια μαυρισμένα ἀπὸ τὴν ἐργασίαν;

Ἡ Μαρία ἠσπάσθη τὴν ἀδελφήν της καὶ ἠρώτησεν·

— Ὁπωσδήποτε δὲν σὲ εἶπεν ὅτι ἀναχωρεῖ.

— Ὄχι· ἀλλ' εἶναι νέος καὶ πιθανὸν νὰ τὸν ἔλθῃ ἡ ἰδέα τοῦ γάμου... διὰ τοῦτο σ' ἐρωτῶ καὶ πάλιν· ἐὰν δώσῃ ἄλλοῦ τὸν λόγον του τί θὰ κάμῃς;

— Θ' ἀποσυρθῶ εἰς μοναστήριον καὶ θὰ γείνω καλογραῖα.

Ἡ Μάρθα ἠτένιζεν ἀσκαρδαμυκτὶ τὴν ἀδελφήν της· ἡ ἀπόκρισις τὴν κατέθλιψεν· εἶδε τὴν Μαρίαν ὡς νεκρὰν ἐντὸς μοναστηρίου, καὶ τὴν ἐνηγκαλίσθη ὡς διὰ νὰ τὴν ἐμποδίσῃ.

— Ἐνόσω, εἶπε, ζῶ ἐγὼ, δὲν θὰ γείνῃς καλογραῖα!

Καὶ ἔκλαυσαν καὶ αἱ δύο. Ἐν τοσούτῳ ἐλθοῦσα ἡ Ἑλένη ἀνήγγειλεν ὅτι ὁ Κ. Σαβὶν τὰς ἐζήτει. Ἡ δὲ Μάρθα εἶπε πρὸς τὴν ἀδελφήν της·

— Ὕπαγε νὰ τὸν δεχθῇς, καὶ εἰπέ τον ὅτι δὲν εἶμαι ἐδῶ ἢ ὅτι εἶμαι κοπιασμένη, ὅ,τι θέλεις... Ἠξεύρεις ὅτι ἀγαπᾷ τὴν μουσικὴν, τραγουδήσετε μαζῆ.

Καὶ ὠθήσασα αὐτὴν πρὸς τὴν οἰκίαν μετέβη εἰς τοὺς ἀγρούς. Ὅτε δὲ εἶδεν ὅτι δὲν τὴν ἔβλεπαν πλέον, ἐκάθησεν ἐπί τινος ὑψώματος ὄπισθεν βάτων, καὶ ἐκάθησεν εὐχαριστημένη. Ναὶ μὲν ἐσπαράσσετο ἡ καρδία της, ἡ συνείδησίς της ὅμως ἔλεγεν ὅτι ἔπραξε τὸ καθῆκόν της. Ἡ ἀκινησία κατεπράϋνεν ὀλίγον τὴν ταραχήν της, καὶ ἐνθυμήθη τὸν καιρὸν ὅτε ἔλεγε πρὸς τὸν Πεσερώ· — Ὅ,τι πρέπει πρέπει. — Πόσον ἦτο νέα τότε!

Ὁ ποδοβολητὸς ἵππου τὴν ἀνεκάλεσεν εἰς ἑαυτήν· καὶ στρέψασα τὸ βλέμμα εἶδε μακρὰν τὸν Ὀλιβιὲ ἀπερχόμενον καὶ παρατηροῦντα πανταχοῦ διὰ νὰ τὴν ἴδῃ. Αὐτὴ ὅμως καθημένη ὄπισθεν φύλλων, ἔφερε καὶ τὰς δύο χεῖρας εἰς τὴν καρδίαν της καὶ εἶπε·

— Δὲν θὰ ὀνομασθῶ ποτὲ κυρία Σαβίν.

(Ἕπεται τὸ τέλος.)

ΠΩΛΗΣΙΣ ΔΟΥΛΩΝ.

—ooo—

Γνωστὴ εἶναι ἡ ἔρις ἥτις ἀπό τινος διαιρεῖ τὰς μεσημβρινὰς καὶ τὰς προσαρκτίους ἐπαρχίας τῶν Ὁμοσπόνδ. Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς. Αἱ μὲν μεσημβριναὶ ἐπαρχίαι ἀσπάζονται τὴν δουλείαν καὶ ἔχουσιν, ὡς εἴδομεν ἐν τῷ φυλλαδίῳ τῆς 1 Μαΐου, περὶ τὰ τέσσαρα ἑκατομμύρια δούλων, αἱ δὲ ἄλλαι ἀποστρέφονται ἐξ ἐναντίας αὐτὴν, καὶ παντὶ σθένει ἀγωνίζονται νὰ τὴν καταργήσωσιν. Ἐπειδὴ δὲ αἱ πρῶται ἀνθίστανται μετὰ πολλῆς ἐπιμονῆς, ἡ διαίρεσις ἐξετράπη καὶ εἰς ἐμφύλιον πόλεμον, ἀφότου μάλιστα ἀνηγορεύθη πρόεδρος τῶν Πολιτειῶν ὁ Κ. Λίγκολν, ὁπαδὸς τῆς καταργήσεως.

Φαίνεται ὅτι ὁ θεμελιωτὴς τῆς Ὁμοσπονδίας, ὁ Οὐάσιγκτων, εἶχε προϊδεῖ τὸ μέγα τοῦτο δυστύχημα· διότι ἀποθνήσκων ἀπηλευθέρωσε τοὺς δούλους του, ἐπιθυμῶν ἴσως διὰ τοῦ παραδείγματός του νὰ πείσῃ καὶ τοὺς ἄλλους εἰς τὸ νὰ τὸν μιμηθῶσιν.

Ἡ εἰκὼν ἥτις παρατίθεται ἐνταῦθα παριστᾷ δημοπρασίαν δούλων. Ἰδοὺ δὲ πῶς γίνεται αὕτη· ἡ δημοπρασία ἀναγγέλλεται διὰ τῶν ἐφημερίδων καὶ διὰ προκηρύξεων κολλωμένων εἰς τοὺς τοίχους, καὶ προσδιορίζεται ἡ ἡμέρα· ὅταν δὲ φθάσῃ αὕτη ὁ κήρυξ ἀνυψοῖ εἰς τὴν θύραν τοῦ γραφείου του ἐρυθρὰν σημαίαν. Τὰ *ἐμπορεύματα* ἐκθέτονται, ὁ πωλητὴς τὰ ἐκθειάζει, ἐνίοτε δὲ καὶ αὐτὸς ὁ πωλούμενος περιγράφει τὰ προτερήματά του· διότι ἡ δουλεία τοσοῦτον ταπεινοῖ τὸ φρόνημα, ὥστε ὁ δοῦλος καυχᾶται. ὁσάκις ἡ τιμὴ τῆς ἀγορᾶς του ὑπερβῇ τὴν τῶν ἄλλων δούλων. Οἱ ἀγοραστὰ ἐξετάζουσι μετὰ λεπτομερείας τὸν δοῦλον ἢ τὴν δούλην, παρατηροῦσι τοὺς ὀφθαλμοὺς, τοὺς ὀδόντας των, ὡς ἂν ἦσαν ἵπποι, καὶ προσφέρουσι τιμήν. Συνήθως τὰ ἀνδράποδα ταῦτα πωλοῦνται ἀπὸ 300 μέχρι 18,000 δραχμῶν.

ΜΟΝΟΜΑΧΙΑ ΔΙΑ ΜΑΣΤΙΓΩΝ.

—ooo—

Πολλὰ εἴδη μονομαχίας γνωρίζομεν· τὸ διὰ ξίφους, τὸ διὰ σπάθης, τὸ διὰ πυροβόλου, τὸ διὰ γρόνθων καὶ ἄλλα. Ἀλλὰ τὸ ἄγνωστον καὶ μᾶλλον περίεργον τῶν λοιπῶν εἶναι τὸ ἐν χρήσει παρὰ τοῖς Κορδοφάνοις. Οἱ Κορδοφάνοι εἶναι λαὸς Αἰθιόπων κατοικούντων εἰς τὴν Ἀφρικὴν λίαν φιλοπόλεμοι· ὑπάγονται δὲ ἀπὸ τοῦ 1820 ἔτους εἰς τὴν κυβέρνησιν τῆς Αἰγύπτου.

Ὁσάκις δύο ἄνθρωποι ἔχωσί τινα ἔριδα, ἐκλέγουσι τόπον συνήθως ὕπαιθρον, καὶ ἐρχόμενοι ἐκεῖ παρόντων τῶν συγγενῶν καὶ τῶν φίλων τῶν ἐριζόντων, ἑτοιμάζονται εἰς μονομαχίαν. Ἁπλούσταται δὲ εἶναι αἱ ἑτοιμασίαι· πρῶτον μὲν φέρουσιν εἰς τὸ μέσον μίαν ἀγγαρὲπ ἢ κλίνην, ἑκατέρωθεν τοῦ πλάτους τῆς ὁ-

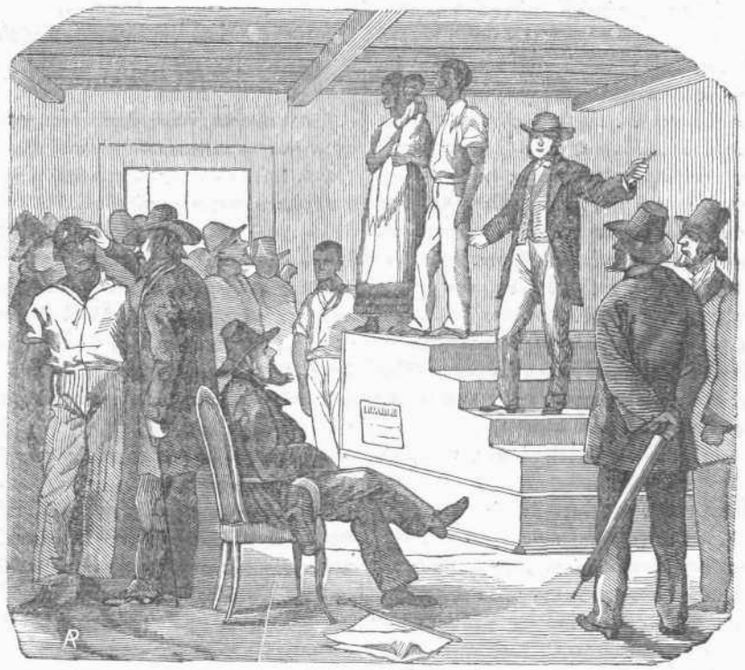

Πώλησις δούλων. (Ἴδε σελ. 85.)

Μονομαχία διὰ μαστίγων.

ποίας ἵστανται οἱ δύο ἀντίπαλοι ἀντικρὺ ὁ εἷς τοῦ ἄλλου· μετὰ ταῦτα δὲ ἐγχειρίζουσιν εἰς ἑκάτερον μεγάλην μάστιγα ἐκ δέρματος ἱπποποτάμου, καὶ ἐπὶ τέλους προσπαθοῦσι νὰ τοὺς συμβιβάσωσι. Καὶ ἐὰν μὲν συμβιβασθῶσι, καλῶς· εἰδὲ μή, δίδεται τὸ σημεῖον τῆς μάχης, καὶ εὐθὺς ἐκεῖνος εἰς τὸν ὁποῖον ἔλαχεν ἡ προτίμησις νὰ κτυπήσῃ πρῶτος, καταφέρει μὲ ὅλην του τὴν δύναμιν τὴν μάστιγα κατὰ τοῦ ἑτέρου· οὗτος δὲ ἀντέχει μὲ στωϊκὴν σταθερότητα, καὶ ἀνταποδίδει αὐτήν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐξακολουθεῖ ἡ μονομαχία· πληγὴ διαδέχεται πληγήν, τὸ αἷμα ῥέει ἀπὸ τὴν ῥάχιν, τοὺς ὤμους, τὰς ὀσφῦς (οὐχὶ δὲ καὶ ἀπὸ τῆς κεφαλῆς ἥτις μένει ἄθικτος), καὶ αἱ σάρκες σπαράσσονται. Τὴν αὐτὴν δὲ ἀπάθειαν δεικνύουσι καὶ οἱ θεαταί, οἵτινες παρίστανται σιωπῶντες. Ἡ μονομαχία ἐξακολουθεῖ οὕτω πως ἕως οὗ ὁ ἕτερος τῶν ἀνταγωνιζομένων καταπονηθεὶς ἀφήσῃ τὴν μάστιγα. Εὐθὺς τότε ὁ νικητὴς ῥίπτει τὴν ἰδικήν του· οἱ ἀντίπαλοι σφίγγουσι τὰς δεξιάς των, ἡ ἔρις διαλύεται, καὶ ἀναχωροῦσιν εὐχαριστημένοι. Οἱ φίλοι των τοὺς συγχαίρουσι, πλύνουσι τὰ τραύματά των, καὶ πολλαὶ λάγηνοι *μερίσσας* (εἶδος ζύθου), τὰς ὁποίας εἶχον φέρει ἐπίτηδες, μεταγγίζονται εἰς τὸν στόμαχον τῶν περιεστώτων, εἰς ὑγείαν τῶν γενναίων ἀντιπάλων. Καὶ γίνεται μὲν οὕτω ἡ συμφιλίωσις, ὁ νικητὴς ὅμως λυπεῖται πάντοτε διότι δὲν ἐπρόφθασε νὰ φονεύσῃ τὸν ἐναντίον του.

Ἡ παρακειμένη εἰκὼν παριστᾷ τὴν μονομαχίαν ταύτην.

ΣΚΩΛΗΚΟΤΡΟΦΙΑ

ὑπὸ Φωκίωνος Β...

—ooo—

Ὡραία ἡ μελέτη τῆς φύσεως καὶ ποικίλη ἡ σπουδὴ τῶν περὶ αὐτὴν ἀντικειμένων. Παρατηρήσατε τὸν ὀφθαλμὸν τῆς μυίας, τὸν πόδα τοῦ κώνωπος, ἢ τὸ πτερὸν τῆς χρυσαλίδος· ἐξετάσατε ταῦτα πάντα διὰ μικροσκοπικοῦ ἐργαλείου, καὶ ἐν ἑκάστῳ τῶν ἐντόμων τούτων, ἀπὸ τοῦ μεγαλητέρου μέχρι τοῦ μικροτέρου, θέλετε ἀνακαλύψει ἀφθονίαν ποικίλων καὶ περιέργων λεπτομερειῶν, ὅλως ἀφανῶν κατ' ἐπιφάνειαν· ἀναγνώσατε εἰς τὸν Βυφῶνα, τὸν λεπτὸν παρατηρητὴν τῆς φύσεως, διεξέλθετε μετὰ προσοχῆς τὰς περὶ τῆς γεννήσεως, τῆς ζωῆς, τοῦ προορισμοῦ ἑκάστου ἐντόμου, πτηνοῦ ἢ ζώου περιγραφάς του, καὶ θέλετε εὑρεῖ πλοῦτον ἀγνώστων εἰς πολλοὺς λεπτομερειῶν, δι' ὧν τὸ εὐρὺ τοῦ Δημιουργοῦ πνεῦμα ἐπροίκισε πᾶν τὸ περιεχόμενον ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ.

Εἷς τὸν μεταξοσκώληκα, τὸν bombyx mori τῶν ἀρχαίων, ἁπαντᾷ τις ἀναντιῤῥήτως ὕλην ἄπειρον θαυμασμοῦ καὶ ἐκπλήξεως. Λαμβάνων ἀλληλοδιαδόχως διαφόρους μορφὰς καὶ ὑπάρξεις, ἐνεργεῖ καὶ περαίνει μετὰ θαυμασίας λεπτότητος ἐργασίαν, τῆς ὁποίας παράδειγμα εἰς μηδὲν ἕτερον τῶν ἐν τῇ φύσει ἐργατικῶν ζώων ἀπαντᾶται· διέρχεται δὲ τὴν στιγμὴν ταύτην μίαν τῶν κρίσεων ἐκείνων, αἵτινες καὶ ἠκρωτηρίασαν σπουδαίως καὶ σπουδαιότερον ἐπαπειλοῦσι ν' ἀκρωτηριάσωσι βιομηχανίαν εἰς μυριάδας λαοῦ τῆς ζωῆς πόρον καὶ εἰς ἑκατομμύρια ἀνθρώπων τῆς πολυτελείας τὴν εὐάρεστον ἀπόλαυσιν παρέχουσαν· ὕλη πλουσία δι' ἅπαντας τοὺς λαούς, καὶ πολιτισμένους καὶ βαρβάρους, κατήντησε τὸ ἀξιολογώτερον προϊὸν πάσης σχεδὸν Εὐρωπαϊκῆς χώρας, ἰδίως δὲ τῆς Ἑλληνικῆς, καταλλήλου πρὸς καλλιέργειαν προϊόντος, ἀναπτυσσομένου εἰς μόνα τὰ μεσημβρινὰ κλίματα.

Τὴν καταγωγὴν, τὰς φάσεις ἅς τινας μέχρι τοῦδε διῆλθε, τὴν νῦν κατάστασιν τῆς νόσου, ἥτις τοσοῦτον σπουδαίως ἔβλαψε τὴν παραγωγήν του καὶ τὰς συνεπείας, ἅστινας ἔσχε καὶ ἐνδέχεται νὰ ἔχῃ αὕτη ἐν τῷ μέλλοντι ἐπὶ τῆς καταναλώσεώς του, τὸ εὔλογον ἢ μὴ τῶν σημερινῶν τιμῶν καὶ τὴν μακροτέραν ἢ βραχυτέραν διάρκειαν τούτων, καὶ ἐν γένει τὴν ἐνεστῶσαν κατάστασιν τῆς πλουσίας ταύτης παραγωγικῆς ὕλης, καὶ τὴν περίπου πιθανὴν πορείαν της, ταῦτα πάντα θέλομεν συλλήβδην ἐκθέσει, ἀρυόμενοι τὰ πλεῖστα ἐκ στατιστικῶν ἀξιοπίστων καὶ συγγραμμάτων σπουδαίως διεξελθόντων τὰ περὶ σκωληκοτροφίας (1).

Α'.

Τὴν βόρειον Κίναν θεωροῦσιν οἱ πλεῖστοι, καὶ μεταξὺ αὐτῶν ὁ Latreille, *πατρίδα τοῦ μεταξοσκώληκος· ἡ πρώτη ἀγρία μωρέα φαίνεται ἀνακαλυφθεῖσα ἐκεῖ, ἐκεῖθεν δὲ εἰς τὰς μεσημβρινὰς χώρας τῆς Κίνας μεταφερθεῖσα. Ἐκ τῆς βορείου Κίνας τὸ δένδρον μετεφέρθη εἰς τὰς Ἰνδίας, ὅπου οἱ Ἀριανοὶ, νομὰς ἰνδικὴ, ἐπεδόθησαν τοσοῦτον δραστηρίως καὶ ἐπιμελῶς εἰς τὴν καλλιέργειάν του, ὥστε αὐτοὶ μετέδωκαν κατόπιν τοῖς Σίναις πολλὰς πρὸς τελειοτέραν καλλιέργειαν τῶν μωρεῶν θεωρίας. Ἐκ τῶν Ἰνδιῶν τὸ δένδρον ἦλθεν εἰς τὴν Περσίαν, Ἄγγλοι δὲ περιηγηταὶ ἀπήντησαν πρὸ τριῶν περίπου αἰώνων σειρὰς ἀγρίων μωρεῶν εἰς τοὺς πρόποδας τῶν ἀνατολικῶν Ἰμαλαΐων.*

Οἱ Σίναι συγγραφεῖς ἀνάγουσιν εἰς 3,500 *περίπου ἔτη π. Χ. τὴν ἐποχὴν τῆς γεννήσεως τοῦ μεταξοσκώληκος· κατ' αὐτοὺς ὁ Φου-λὶ αὐτοκράτωρ τῶν Σινῶν, περὶ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην βασιλεύσας, κατεσκεύασε πρῶτος μουσικὸν ὄργανον ἐκ δύο μεταξωτῶν χορδῶν. Ἀλλ' ἡ χρονολογία αὕτη θεωρεῖται παρὰ τῶν πλείστων ὑπερβολική, ἢ τοὐλάχιστον πιθανώτερον εἶναι ὅτι ὑπῆρχον μὲν τὰ κουκούλια γνωστὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκεί-*

---

(1) Résumé de l'histoire et de la civilisation chinoise (Panthier).

Mémoire sur le commerce de la soie chez les anciens (Pardessus).

Introduction du ver-à-soie en Europe (Gasparin.)

Maladies des vers-à-soie (Duseigneur),

καὶ « Commerce sericicole. » περιοδικὸν ἐκδιδόμενον ἐν Valençy.

ρην, πλὴν ἡ καλλιέργεια τῆς παραγωγοῦ ὕλης δὲν εἶχεν ἐπισύρει τὴν προσοχὴν τῶν κατοίκων τοῦ Οὐρανίου κράτους· οἱ σκώληκες ἀνεπτύσσοντο μόνοι καὶ αὐτομάτως ἐπὶ τῶν δένδρων, καὶ κατεσκεύαζον τὸ κουκούλιον, ὅπερ οἱ Σῖναι συνεκόμιζον ἐκ τῶν δένδρων δίκην ὀπωρῶν ἢ ἄλλων ξηρῶν καρπῶν.

Ὑλη τόσῳ πολύτιμος καὶ ἐπικερδὴς ἔμελλε βεβαίως νὰ ἐπισύρῃ ἐν τάχει τὴν προσοχὴν λαοῦ εὐφυοῦς ὡς οἱ Σῖναι. Ἀπὸ τοῦ 2650 π. Χ. ἡ καλλιέργεια τῆς σκωληκοτροφίας ἤρξατο νὰ διαχέῃ εἰς τοὺς σινικοὺς λαοὺς ἀξιολόγους ὠφελείας. Περιωρισμένη καὶ πολλὰ παρουσιάζουσα προσκόμματα κατ' ἀρχὰς, ἀνεπτύχθη θαυμασίως περὶ τὸν ΚΓ' π. Χ. αἰῶνα, καὶ τὸ λέγομεν πρὸς τιμὴν τῶν ἀπογόνων τῆς Εὔας, ἡ ἀνακάλυψις τῆς καλλιεργείας τοῦ σκώληκος ὀφείλεται εἰς γυναῖκα, τὴν Σιναίαν αὐτοκράτειραν Σιλιγχί, ἥτις ἐφεῦρεν, ἀνέπτυξε καὶ τοσοῦτον ἐπροστάτευσε τὴν πρόοδον τῆς βιομηχανίας ταύτης, ὥστε περὶ τὰ τέλη τοῦ αἰῶνος ἐκείνου σειραὶ μωρεῶν ἐφαίνοντο πεφυτευμέναι ἑκατέρωθεν τοῦ Κιτρίνου ποταμοῦ χορηγοῦσαι εἰς χιλιάδας Σινῶν ὠφελείας ἀξίας λόγου.

Οἱ Σῖναι ἐνόησαν ἐξ ἀρχῆς τὸ πολύτιμον τοῦ ζωϋφίου, οὗτινος πατρὶς ἔσχε τὴν τύχην νὰ ἦναι ὁ τόπος των. Δι' ὃ ἀφήσαντες ἐλευθέραν τὴν ἐξαγωγὴν τῶν εἰργασμένων μεταξωτῶν ὑφασμάτων, ἀπηγόρευσαν ἐπὶ ποινῇ βαρείᾳ θανάτου, ὅπως ἀναφέρει ὁ Παρδεσοὺ, τὴν ἐξαγωγὴν οὐ μόνον τῶν ὠῶν τοῦ σκώληκος, ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς μετάξης· σκοποὶ δὲ σταθμεύοντες παρὰ τὰ σύνορα τοῦ Οὐρανίου Κράτους καὶ μισθοδοτούμενοι παρὰ τῆς Κυβερνήσεως, ἐξέταζον μετὰ προσοχῆς πάντα ἐξερχόμενον τῆς χώρας των. Πλὴν μ' ὅλα ταῦτα τὰ παρὰ τῆς Κυβερνήσεως ληφθέντα αὐστηρὰ μέτρα, τὸ καρποφόρον ζωΰφιον μετηνέχθη περὶ τὰ μέσα τοῦ Β'. π. Χ. αἰῶνος ἐκ τῆς Κίνας εἰς τὸ Κέντρον τῆς Ἀσίας· καὶ τοῦτο δὲ τὸ εὐεργέτημα ὀφείλεται εἰς γυναῖκα, ἡγεμονίδα τινὰ ἐκ τῆς δυναστείας τῶν Χὰν, ἥτις μνηστευθεῖσα ἡγεμόνα ἐπαρχίας κειμένης ἐν τῷ κέντρῳ τῆς Ἀσίας τῆς Μικρᾶς Βουχαρίας, καὶ μέλλουσα νὰ ὑπάγῃ εἰς ἀπάντησιν τοῦ μνηστῆρός της, ἔκρυψε μεταξὺ τῶν μαλλίων τῆς κόμης της ὠὰ, καὶ τὰ μετέφερεν εἰς Βουχαρίαν· οἱ παρὰ τὰ σύνορα φύλακες μὴ ὑποπτευόμενοι τὸ εὐφυὲς στρατήγημα τῆς γυναικὸς, ἠρεύνησαν μὲν μετ' ἐπιστασίας τὰ ἔπιπλά της ἅπαντα, πλὴν μὴ εὑρόντες τι, τὴν ἀφῆκαν νὰ διέλθῃ. Οὕτως ὁ μεταξοσκώληξ, ἔφθασε μέχρι τῆς κεντρικῆς Ἀσίας, ὅθεν ἔμελλε νὰ χυθῇ εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν δεξαμενήν. Τὴν δὲ εἰς Εὐρώπην μεταφοράν του ὀφείλομεν εἰς δύο ἱερεῖς, ἐκ τοῦ τάγματος τοῦ Ἁγίου Βασιλείου, οἵτινες, μεταβάντες τῷ 552 μ. Χ. ἐκ τῆς ἐν Ἀσίᾳ Σερίνδου εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἔκρυψαν ἐντὸς καλάμων, οὓς μετεχειρίσθησαν ἀντὶ βακτηριῶν, ὠὰ μεταξοσκώληκος καὶ τὰ προσέφερον τῷ Ἰουστινιανῷ αὐτοκράτορι τότε ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Ἀλλ' ἐὰν ἡ καλλιέργεια τῆς σκωληκοτροφίας ἐβράδυνε νὰ εἰσαχθῇ ἐν Εὐρώπῃ, ἡ ὕπαρξις τῆς μετάξης ἦτο γνωστὴ πολλῷ πρὶν ἐν αὐτῇ. Οἱ Ἕλληνες τὴν ἐγνώριζον ἐπὶ Ἡροδότου καὶ Ξενοφῶντος, οἱ δὲ Ἑβραῖοι ἐκόσμουν τὰς γυναῖκάς των δι' ἐσθῆτων μεταξωτῶν ἀπὸ τοῦ προφήτου Ἰεζεκιὴλ, 600 δηλαδὴ περίπου ἔτη π. Χ. Οἱ Ῥωμαῖοι ἐγνώρισαν βραδύτερον τῶν λοιπῶν λαῶν τὴν μέταξαν, διότι μόλις ἐνθυμοῦνται ἐπὶ Καίσαρος ἐσθῆτας μεταξωτὰς ἐκτεθειμένας εἰς τὰς τότε τελουμένας ἐν Ῥώμῃ πανηγύρεις. Ἀλλὰ καὶ Ἕλληνες καὶ Ἰουδαῖοι καὶ Ῥωμαῖοι ἔμενον ἐν ἀγνοίᾳ ἐντελεῖ τοῦ τρόπου τῆς καλλιεργείας τοῦ μεταξοσκώληκος καὶ τῆς παραγωγῆς τῆς μετάξης· δι' ὃ ὁ μὲν Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Πλίνιος ἐφαντάζοντο ἀπίλον δένδρον τὴν ὕλην ἐξ ἧς παράγεται ἡ μέταξα, ὁ δὲ Παυσανίας ἔγραφε περὶ τὸν Β'. π. Χ. αἰῶνα, ὅτι ἀράχνη, τῆς ὑπυίας μάλιστα ἀναφέρει τὸ ὄνομα, ὑφαίνει τὰ μεταξωτὰ ὑφάσματα.

Ἐν Ἑλλάδι ἡ σκωληκοτροφία ἔλαβε θαυμασίαν ἀνάπτυξιν μετὰ τὴν εἰς Εὐρώπην εἰσαγωγήν της· ἡ μωρεοφυτεία ἐπεξετάθη εἰς τὰς πλείστας τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Πελοποννήσου, ἥτις ἐκ τούτου πιθανῶς ἔλαβε τὸ ὄνομα τοῦ Μωρέως. Τὸ κατάλληλον τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐδάφους καὶ τὸ θερμὸν τοῦ κλίματος ἐβοήθησαν δραστηρίως καὶ ἐπιτυχῶς τὴν πρόοδον τῆς μωρεοφυτείας, κατ' ἐξοχὴν τῶν λευκῶν μωρεῶν καταλληλοτέρων τῶν μαύρων πρὸς τροφὴν τοῦ σκώληκος· μόλις δὲ τὸν Η'. μ. Χ. αἰῶνα οἱ Ἄραβες κατώρθωσαν νὰ φέρωσιν εἰς Ἱσπανίαν μαύρας τινὰς μωρέας. Τέσσαρας αἰῶνας βραδύτερον, περὶ τὸ 1150 μ. Χ. ἤρχησαν νὰ φυτεύωσι τοιαύτας καὶ ἐν Σικελίᾳ καὶ Καλαβρίᾳ· ἐν Γαλλίᾳ εἰσήχθη μόλις πρὸς τὰ τέλη τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος, καὶ περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου πέμπτου ἐγνώσθη εἰς τὴν Τοσκάνην, τὴν Βόρειον Ἰταλίαν καὶ τὸ Πεδεμόντιον.

Ἐν Ἀγγλίᾳ ἠθέλησεν ἡ Ἐλισάβετ νὰ τὴν εἰσάξῃ κατὰ τὸν ΙϛΙ' αἰῶνα καὶ ἐν μέρει ἐπέτυχε· πλὴν μετὰ τὸν θάνατόν της, εἴτε διὰ τὸ δριμὺ τοῦ κλίματος, εἴτε ἐλλείψει ἐπιμονῆς ἐκ μέρους τῶν Βρετανῶν, ἡ καλλιέργεια τοῦ πολυτίμου δένδρου ἠμελήθη καὶ βαθμηδὸν ἔπαυσεν. Ὁμοίαν τύχην ἔλαβε καὶ ἐν Σουηδίᾳ καὶ Δανιμαρκίᾳ· μόνον ἐν Γερμανίᾳ ἔλαβέ τινα ἀνάπτυξιν. Ἀφθονον σχεδὸν εἶναι ἐν Βαυαρίᾳ, ἀρχίζει νὰ εἰσάγηται ἐν Βυτεμβέργῃ, καὶ ἡ Πρωσσία καταβάλει μεγάλας φροντίδας ἵνα καλλιεργήσῃ τὴν εἰς τὰ ἴδια κράτη φυτείαν του. Καὶ ἄν, ἀφίνοντες τὴν Εὐρώπην μεταβῶμεν ἐκ τοῦ παλαιοῦ εἰς τὸν νέον κόσμον, θέλομεν εὑρεῖ τὴν μωρεοφυτείαν ἀνεπτυγμένην πρὸ πολλοῦ μὲν ἐν Βρασιλίᾳ, ἐσχάτως δὲ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ὠκεανίᾳ.

Ἐξ ὅλων δὲ τῶν ἐν Εὐρώπῃ ἐπικρατειῶν, ἐκείνη ὅπου ἡ σκωληκοτροφία ἀνεπτύχθη πλειότερον, εἶναι ἡ Γαλλία. Περὶ τὰ τέλη τοῦ ιέ. μ. Χ. αἰῶνος εἰσαχθεῖσα ἐν αὐτῇ, ὡς ἐρρέθη ἀνωτέρω, ἔλαβεν ἀνάπτυξιν θαυμασίαν, πρὸ πάντων ἀπὸ Ἑρρίκου τοῦ Δ', τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἡγεμόνος. Ὁ Κολβέρτος, ἐντοήσας τῆς βιομηχανίας ταύτης τὸ σπουδαῖον, ὥρισεν εἴκοσι σολδίων ἀμοιβὴν καθ' ἕκαστον στρέμμα μωρεῶν, τρία ἔτη μετὰ τὴν φύτευσιν· τὸ δὲ μέτρον τοῦτο τοσοῦτον ἐβοήθησε τῆς μωρεοφυτείας τὴν ἐπέκτασιν, ὥστε ἐν βραχεῖ χρόνου διαστήματι, ἀπὸ τοῦ 1662, μέχρι τοῦ 1671, τὸ πρὸ τοῦ 1660 σπάνιον καὶ εἴς τινας μόνον μεσημβρινὰς ἐπαρχίας ὑπάρχον δένδρον, ἐφυτεύθη ἀφθόνως ἐν ἁπάσῃ σχεδὸν τῇ Γαλλικῇ χώρᾳ.

Ἕκαστος τῶν μετὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην αἰώνων, ἑκάστη δεκαετηρὶς, ἕκαστον ἔτος τέλος πάντων ἐδιπλασίαζεν, ἐτριπλασίαζεν, ἐπολλαπλασίαζε τὴν παραγωγὴν τῆς μετάξης ἐν Γαλλίᾳ. Δύο ἑκατομμύρια χιλιογράμμων ρωπῶν κουκουλίων παράγουσα ἡ Γαλλία κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, παρῆγεν ἓξ περὶ τὰ τέλη· οὐσιωδῶς δὲ ἐξ ἐπιδημικῆς νόσου ἐλαττωθεῖσα ἡ παραγωγὴ ἀπὸ τοῦ 1700 μέχρι τοῦ 1820, προώδευσε γιγαντιαίως κατὰ τὸ ἔτος αὐτὸ, ἔφθασεν εἰς τὰ 11 ἑκατομμύρια ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι τοῦ 1830, ἀνέβη εἰς 15 ἀπὸ τοῦ 1831 μέχρι τοῦ 1840, ὑπερέβη τὰ 17 ἀπὸ τοῦ 1841 μέχρι τοῦ 1845, ὑψώθη εἰς 24 ἀπὸ τοῦ 1846 μέχρι τοῦ 1852, καὶ ἔφθασεν εἰς τὰ 27 κατὰ τὸ 1853.

Οὕτως ἡ χρυσοφόρος βιομηχανία, τῆς ὁποίας τοὺς καρποὺς ἔδρεπον ἀποκλειστικῶς οἱ Σῖναι μέχρι τοῦ Β' π. Χ. αἰῶνος, διεπέρασε τὰ ὄρη, διῆλθε τῶν θαλασσῶν τὰς ἀποστάσεις, ἔφθασεν εἰς τὴν Κεντρικὴν Ἀσίαν, διεπέρασε τὰς ἐντεῦθεν τοῦ Ἰνδοῦ καὶ Γάγγου χώρας, εἰσῆλθεν εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ ἐπεξετάθη μέχρι τοῦ ἄλλου ἡμισφαιρίου. Ἐξ ἁπάντων δὲ τῶν μερῶν αὐτῶν, Εὐρώπης, Ἀσίας, Ἀφρικῆς, Ἀμερικῆς καὶ Ὠκεανίας, ἐν δισεκατομμύριον φράγκων παράγεται κατ' ἔτος ἐκ τῆς σκωληκοτροφίας, τοῦ ποσοῦ δὲ τούτου τὰ 3|10 δίδει μόνον ἡ Κίνα, ἴσον ποσὸν ἡ Εὐρώπη, καὶ 4|10 ἡ Ἀσία μετὰ τῶν λοιπῶν μερῶν. Προσθέσατε εἰς ταῦτα τὸν καθ' ὑπολογισμὸν ἀριθμὸν ἀνδρῶν, γυναικῶν καὶ παίδων, πρὸς οὓς χορηγεῖ τακτικὴν κατ' ἔτος ἐργασίαν ἡ παραγωγὴ καὶ καλλιέργεια τοῦ δένδρου τοῦ σκώληκος τοῦ κουκουλίου, τῆς ἐξ αὐτοῦ παραγομένης ὕλης καὶ τῶν ποικίλων καὶ ἀναριθμήτων ἐκείνων ὑφασμάτων, τὰ ὁποῖα ἡ ἐργατικὴ τοῦ ἀνθρώπου χεὶρ φέρει καθ' ἑκάστην εἰς φῶς, καὶ εἴπατε ἂν ὁ βόμβυξ, ὁ τοσαύτας λαμβάνων μορφὰς πρὶν παράξῃ τὸ ἔργον του εἰς φῶς, τὸ ἐργατικὸν αὐτὸ ζωΰφιον τὸ γεννώμενον, θνῆσκον καὶ ἀναγεννώμενον ἐκ τῆς ἐέφρας του ὡς ἄλλος φοῖνιξ, ἦναι ἢ δὲν ἦναι τὸ ζωΰφιον, ὅπερ ὁ εὐεργετικὸς τῆς Προνοίας δάκτυλος ηὐλόγησε πλειότερον παντὸς ἄλλου.

Β'.

Μέχρι τοῦ 1853 ἡ παραγωγὴ προέβαινε θαυμασίως· ἡ ἐργατικὴ χεὶρ τοῦ ἀνθρώπου ἐξώρυττεν ἐπιμελῶς καὶ δραστηρίως τὸ πολύτιμον αὐτὸ μεταλλεῖον τῆς φύσεως, ἕκαστον δ' ἔτος ὁ ἀριθμὸς καὶ τῶν καλλιεργητῶν καὶ τῆς καλλιεργουμένης ὕλης ηὔξανεν οὐσιωδῶς. Ἡ μωρέα τὸ τέως σπάνιον δένδρον, ἐκάλυπτε τὸ πλεῖστον μέρος τῆς γῆς, ἐκεῖ ὅπου τὸ γλυκὺ τοῦ κλίματος ἐβοήθει τοῦ δένδρου τὴν ἀνάπτυξιν· ὁ χωρικὸς, ὑπολογίζων τὴν ἐκ τοῦ δένδρου τούτου ὠφέλειαν μεγαλητέραν τῆς ἐκ παντὸς ἄλλου, δὲν ἐδίσταζε νὰ ἐκριζόνῃ ἄλλα παράχρηα δένδρα, καὶ νὰ τ' ἀντικαθιστᾷ διὰ μωρεῶν· ἡ ποιότης τῶν εἰς ἕκαστον μέρος παραγομένων κουκουλίων ἐβελτιοῦτο καθ' ἑκάστην, διότι ὁ παράγων κουκούλια κατώτερα ἐφρόντιζε νὰ ζητήσῃ παρ' ἄλλου σπόρον καλλιτέραν. Αἱ δὲ τιμαὶ ἀντὶ νὰ ἐκπέσωσι διὰ τῆς πολλαπλασιάσεως τοῦ παραγομένου ποσοῦ, ὑψοῦντο· διότι, ἂν ἡ παραγωγὴ ηὔξανεν, ἡ κατανάλωσις ὅμως προώδευε πλειότερον τῆς παραγωγῆς.

Εἰς τὴν γενικὴν ταύτην πρόοδον, τὴν ἀπανταχοῦ ἐπιμέλειαν τῶν σκωληκοτρόφων πρὸς αὔξησιν καὶ βελτίωσιν τῆς παραγομένης ὕλης, ἡ Ἑλλὰς δὲν ἐδύνατο βεβαίως νὰ μείνῃ ὑποδεεστέρα τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν· φύσει οἰκονόμος, φιλόπονος καὶ εὐφυὴς ὁ Ἕλλην γεωργὸς, ἐνόησεν ἐξ ἀρχῆς τὸ ἄξιον λόγου τοῦ προϊόντος τούτου, καὶ ὑπὸ τοῦ κλίματος καὶ τοῦ πρὸς μωρεοφυτείαν καταλλήλου τῆς Ἑλληνικῆς γῆς βοηθούμενος, τοσοῦτον ἐπιμελῶς ἐπεδίωξε τὴν σκωληκοτροφίαν, ὥστε ἐνθυμούμεθα ὅτι περιερχόμενοι περὶ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὴν Μεσσηνίαν, ἐβλέπομεν τοὺς χωρικοὺς ἐκριζοῦντας ἀλύπως, καθ' ἡμᾶς δὲ ἀξιοκατακρίτως, ἐλαίας μεγάλας, ἵνα τὰς ἀντικαταστήσωσι διὰ μωρεῶν.

Ἀποκρούομεν τὴν ἰδέαν τοῦ Γάλλου συγγραφέως Lacroix, ὅστις πρὸ δύο περίπου ἐτῶν ἔγραφεν (1) ὅτι κατὰ λόγον τοῦ κλίματος καὶ τοῦ ἐδάφους, ἡ Ἰταλικὴ χερσόνησος παράγει πλειοτέραν μέταξαν τῆς Ἑλλάδος· λαμβάνει μίαν Ἑλληνικὴν ἐπαρχίαν τῆς Πελοποννήσου, τὴν παραβάλλει μὲ ἑτέραν τῆς Μεσημβρινῆς Ἰταλίας, καὶ ἐξάγει ὅτι ποτὲ ἡ πρώτη δὲν θέλει φθάσει τὴν δευτέραν κατὰ τὸ ποσὸν τῶν προϊόντων. Παραβάλλων ὅμως τὴν καλλιέργειαν τῆς Ἑλληνικῆς γῆς πρὸς τὴν Ἰταλικὴν, φαίνεται λησμονῶν ἢ ὁλοκλήρως ἀγνοῶν, ὅτι ἡ Πελοπόννησος ἡ σήμερον παρουσιάζουσα τοὐλάχιστον εἰς μερικὰ μέρη γῆν χλοερὰν, ἦτο ἕως χθὲς ἔρημος, καὶ ἐμαστίζετο ὑπὸ τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τῆς λῃστείας. Πρέπει νὰ ἴδῃ μετὰ πεντήκοντα ἔτη τὴν μωρεοφυτείαν ἐν Πελοποννήσῳ, ἵνα τὴν παραβάλῃ μὲ τὴν ἐν Ἰταλίᾳ.

(1) Ἐν τῇ Sericiculture pratique,

Ὁ Ἕλλην γεωργὸς δύναται νὰ καυχηθῇ ὅτι ἐφύτευσεν, ἐκαλλιέργησε καὶ ἀνέπτυξε περισσοτέρας μωρέας ἐντὸς τῆς τελευταίας δεκαετηρίδος καὶ τοῦ Ἰταλοῦ ἢ καὶ τοῦ Σικελοῦ, καὶ ἄλλου οἱουδήποτε. Ὅταν μάλιστα ἐνθυμηθῇ τις, ὅτι πᾶν ὅ,τι ἔπραξε τὸ ἔπραξεν, ἄνευ βοηθείας θέλει ἐκτιμήσει καλήτερον τὴν ἀξίαν τοῦ ἔργου του. Ἔπρεπε καθ' ἡμᾶς νὰ χορηγήσῃ αὐτὴ ἡ κυβέρνησις εἰς τὸν Ἕλληνα σκωληκοτρόφον ὅλα ἐκεῖνα τὰ βοηθήματα, δι' ὧν καὶ ἐντελέστερον καὶ ἐπιτυχέστερον ἐδύνατο ν' ἀναπτύξῃ τὴν ἐργασίαν του· νὰ ἐξετάσῃ ποία σπορὰ δύναται νὰ προοδεύσῃ ἐπιτυχέστερον ἐπὶ ἐδάφους τοιούτου ὁποῖον τὸ Ἑλληνικόν, καὶ νὰ τὴν εἰσαγάγῃ· νὰ ἀφήσῃ ἐλευθέραν δικαιώματος τελωνικοῦ τὴν ἐξαγωγὴν τῆς ἀκατεργάστου ὕλης, νὰ ζητήσῃ τὸν Ἕλληνα ἔμπορον, τὸν πρῶτον εἰσαγαγόντα εἰς τὴν Εὐρώπην τὸ Ἑλληνικὸν κουκούλιον, καὶ νὰ τὸν βραβεύσῃ διὰ βραβείου ἠθικοῦ, διότι οὗτος ἤνοιξεν εἰς τὴν Ἑλλάδα δεξαμενὴν εὐρεῖαν διὰ τὸ πλούσιον τοῦτο προϊόν της, καὶ ὠφέλησε καθ' ὑπερβολὴν τὴν Ἑλληνικὴν γεωργίαν.

Ἠθέλησάν τινες ἄλλοι νὰ εἴπωσιν ὅτι ἐσύμφερεν εἰς τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν νὰ ἐξαγάγῃ μέταξαν ἀντὶ κουκουλίων καὶ ἀντὶ νὰ πέμπῃ εἰς Εὐρώπην τὴν ὕλην ἀκατέργαστον, νὰ τὴν στέλλῃ ἑτοίμην. Ἡ ἰδέα αὕτη μᾶς φαίνεται ἐξ ὁλοκλήρου ἐσφαλμένη· ἂν ἡ Ἑλλὰς εἶχε μεταξουργεῖα ἐντελέστερα ἐκείνων ὁποῖα σήμερον ἔχει, εἶναι ἀναμφίβολον ὅτι ἡ εἰς μέταξαν μεταβολὴ τῶν κουκουλίων ἐν αὐτῇ τῇ Ἑλλάδι ἤθελεν ἀποδώσει εἰς τοὺς σκωληκοτρόφους κέρδος ἀνώτερον τοῦ ἐκ τῆς ἀποστολῆς τῆς ἀκατεργάστου ὕλης εἰς Εὐρώπην. Ἀλλ' εἶναι καὶ ἡ Προῦσα, ἥτις, ἔχουσα μεταξουργεῖα, δυνάμενα νὰ παραβληθῶσι μὲ τὰ ἐν Εὐρώπῃ ἐντελέστερα, παράγει μέταξαν δυναμένην τῳόντι νὰ ἐρίσῃ πρὸς τὴν καλητέραν γαλλικήν, καὶ ἡ Συρία, καὶ ἡ Θεσσαλονίκη, αἵτινες καὶ αὗται ἀποκτήσασαι μεταξουργεῖα ἐκ τῶν πρώτων στέλλουσιν εἰς Μασσαλίαν μετάξας λεπτοτάτης κατασκευῆς.

Καὶ εἰς τὰ τρία ταῦτα μέρη συμφέρει ἡ εἰς μέταξαν ἐξαγωγὴ τῶν κουκουλίων καὶ ἡ εἰς ἑτοίμην ὕλην ἀποστολὴ εἰς Εὐρώπην· διὰ τοῦτο βλέπομεν πολλάκις τοὺς εἰσαγωγεῖς τῶν λεπτῶν μεταξῶν (filatures) νὰ ὠφελῶνται πλειότερον ἐκείνων, οἵτινες εἰσήγαγον ἀκατέργαστον τὴν ὕλην, εἰ καὶ ἐπλήρωσαν τὰ κουκούλια εἰς τιμὰς ἀνωτέρας. Ἀλλ' ἡ Ἑλλὰς δὲν ἔχει ἀκόμη μεταξουργεῖα δυνάμενα νὰ παράξωσι λεπτῆς ποιότητος μέταξαν, ὅταν δὲ πρόκηται νὰ στέλλωσιν εἰς Εὐρώπην μετάξας δευτερεούσας, εἶναι πολὺ προτιμότερον νὰ στέλλωσι κουκούλια. Ὅσοι κατὰ τὸ παρελθὸν φθιρόπωρον ἠθέλησαν νὰ δοκιμάσωσι τοῦτο, ἀποστείλαντες εἰς Μασσαλίαν φιλατούρας τῶν Καλαμῶν καὶ τῆς Σπάρτης, παρετήρησαν κατόπιν ὅτι ἐπὶ ἐσφαλμένων ὑπολογισμῶν ἐνήργησαν. Αἱ φιλατοῦραι τῆς Προύσσης καὶ Συρίας ἠγοράζοντο ἀνὰ 95 καὶ 97 φράγκα, αἱ δὲ Ἑλληνικαὶ μόλις 82 καὶ 84.

Ἱρὸς τοιαύτην λοιπὸν ἀξίαν λόγου πρόοδον ἔδαινεν ἡ παραγωγή, ὅτε τὸ 1853 τὰ πράγματα ἤλλαξαν φάσιν· αἱ ἐλπίδες μετεβλήθησαν εἰς ἀπελπισίαν, ἡ προθυμία εἰς ἀποθάρρυνσιν, ἡ ζωηρότης εἰς ἀθυμίαν. Νόσος, τῆς ὁποίας ὁρισμὸς ἀκριβὲς δὲν ὑπάρχει οὔτε σήμερον ἀκόμη, ἤρχισε νὰ μαστίζῃ τὸ ἐργατικὸν ζωύφιον. Ἡ ἐν Γαλλίᾳ παραγωγὴ ἀπὸ 27 ἑκατομμυρίων χιλιογράμμων ἠλαττώθη εἰς 23 κατὰ τὸ ἐπιὸν ἔτος, εἰς 17 κατὰ τὸ 1855, εἰς 8 κατὰ τὸ 1856, εἰς 7 1/2 κατὰ τὸ 1857 καὶ εἰς 7 κατὰ τὸ 1858. Τοῦ δὲ 1859 καὶ 1860 αἱ εἰσοδίαι δὲν εἶναι ἀνώτεραι τῆς τοῦ 1858. Οἱ σκώληκες ἔθνησκον ἅμα τιθέμενοι πρὸς παραγωγήν, ἢ δυήνυον μὲν ὑγιῶς τὸ στάδιόν των μέχρι τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν ἔμελλον ν' ἀρχίσωσι νὰ πλέξωσι τὸ κουκούλιον, ἀλλ' ἤρχιζον τότε νὰ ὑποκύπτωσιν εἰς τῆς νόσου τὴν ἐπιρροήν.

Ἐγράφησαν τόσα μέχρι τοῦδε περὶ τῆς ὀλεθρίας ταύτης μάστιγος, ὥστε ἀπορεῖ τις τῇ ἀληθείᾳ ποίου νὰ ἀσπασθῇ τὴν γνώμην, ὅλως ἀντικειμένην τὴν μίαν πρὸς τὴν ἄλλην. Συνεζητήθη πολλάκις, ἂν ἡ νόσος ὑπάρχῃ εἰς τὸν βόμβυκα ἢ εἰς τὸ φύλλον. Πολλοὶ οἱ παραδεχόμενοι τὴν μίαν ἰδέαν πολλοὶ δὲ καὶ οἱ ἀσπαζόμενοι τὴν ἑτέραν, ἴσως διότι εὗρεν ἑκάστη πολλοὺς καὶ ἰσχυροὺς ὑποδοὺς, τὸ ζήτημα ἔμεινεν ἄλυτον. Οἱ ἀξιοῦντες ὅτι ἡ ἀσθένεια ὑπάρχει εἰς τὸ φύλλον καὶ ὄχι εἰς τὸ ζωύφιον, προτάττουσι τὴν ἐπιδημίαν, ἥτις πρὸ τόσων ἐτῶν μαστίζει τόσα ἄλλα δένδρα, ἰδίως δὲ τὴν γεωμηλέαν καὶ τὴν σταφυλήν, καὶ χαρακτηρίζουσαν ὅτι τὴν ἀσθένειαν τῆς μωρέας φύσεως ὁμοίας μὲ τὰς ἀνωτέρω. Οἱ ἄλλοι πάλιν ἀπαντῶσι, μεταξὺ τοῦ ἀμαρίτου τοῦ προσβάλλοντος τὴν ῥοιάν, τοῦ δηλητηρίου τοῦ φαρμακίζοντος τὴν ἄμπελον, τοῦ μιάσματος τοῦ φθείροντος τὰς ῥίζας τῶν γεωμήλων καὶ τοῦ τὴν πορτοκαλέαν καταστρέφοντος νοσήματος, οὐδεμία συγγένεια ὑπάρχει.

Ἀλλ' ἂν τὸ ζήτημα αὐτὸ μένῃ ἔτι ἄλυτον, ἂν δὲν ἐδυνήθησαν ἀκόμη οἱ πλεῖστοι νὰ συμφωνήσωσι περὶ τῆς φύσεως καὶ τῆς πηγῆς τοῦ νοσήματος, ὀφείλομεν ὅμως νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ ἐν Παρισίοις Ἀκαδημία τῶν ἐπιστημῶν παρεδέχθη τὴν δευτέραν ἰδέαν καὶ ἐκ συμφώνου ἀπεφήνατο ὅτι ἡ νόσος ὑπάρχει εἰς τὸ ζωύφιον καὶ ὄχι εἰς τὸ φύλλον. Ἔχομεν ὑπ' ὄψιν τὰς ἐκθέσεις τῆς κατὰ τὸ 1858 σταλείσης εἰς τὴν μεσημβρινὴν Γαλλίαν ἐπιτροπῆς, ἵνα παρατηρήσῃ ἰδίοις ὀφθαλμοῖς τὸ νόσημα καὶ προσπαθήσῃ νὰ λύσῃ τὸ ζήτημα· ἐκ μιᾶς δὲ τῶν ἐκθέσεων τούτων ἀποσπῶμεν τὰ ἀκόλουθα·

« Κατέβημεν εἰς Λούγδουνα τὸν Ἀπρίλιον τοῦ ἔτους ἐκείνου (1858) καὶ παντοχοῦ παρετηροῦμεν τὸ ὡραῖον χρῶμα τῶν φύλλων τῶν μωρεῶν· ὅσῳ δ' ἐπροχωροῦμεν πρὸς τὰς μεσημβρινὰς ἐπαρχίας, τόσῳ ὑγιέστερα καὶ ἀνθηρότερα εὑρίσκομεν τὰ φύλλα. Μαύρην κηλίδα ἢ κλάδον ἀσθενῆ ἢ ἄλλο τι τῶν φαινομένων ἐκείνων, εἰς τὰ ὁποῖα ἀπέδωκαν τὴν ἀφορμὴν τῆς νόσου, δὲν ἀπηντήσαμεν εἰς οὐδὲν μέρος. Εἰς τὸ Μομπελιὲ, τὴν Νεμαυσὸν (Nimes) καὶ τὴν Ἀβενιῶνα ἐθαυμάσαμεν μὲν τὴν ὡραιότητα τῶν δένδρων κεκαλυμμένων ἀπὸ φύλλα διαυγοῦς πρασίνου χρώματος.

» Καὶ ὅμως δὲν εὐχαριστήθημεν ἀπὸ μόνον τὰ ἐξωτερικὰ φαινόμενα. Ἐφροντίσαμεν νὰ συνάξωμεν φύλλα ἀπὸ διαφόρων μερῶν καὶ διαφόρου ἡλικίας μωρέας, νὰ τὰ ζυγίσωμεν καὶ νὰ τὰ ξηράνωμεν, ἵνα τ' ἀναλύσωμεν κατόπιν. Μετὰ πολλὰς δ' ἐρεύνας καὶ πειράματα ἐξηγάγομεν διὰ τοῦ θετικωτέρου τρόπου, ὅτι καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀνατομικὴν σύνθεσιν, καὶ ὡς πρὸς τὴν στοιχειώδη κατάστασιν, τὰ φύλλα ἦσαν ὑγιέστατα.

» Καὶ αἱ χημικαὶ δὲ ἀναλύσεις ἄζτινας ἐνηργήσαμεν, καὶ αἱ διὰ μικροσκοπικῶν ὀργάνων παρατηρήσεις συνῆδον μὲ τὴν γνώμην τῶν ἐμπειροτέρων σκωληκοτρόφων· ἡ νόσος δὲν ἐφαίνετο ὑπάρχουσα εἰς τὸ φύλλον. Ἂν ὁ σκώληξ ἐφαρμακίζετο ὑπὸ τοῦ φύλλου, τὸ νόσημα ἤθελε διακρίνεσθαι ἐπ' αὐτοῦ, ἐδύνατο ἴσως νὰ διακρίνεται εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο, ὅπου φαίνονται τὰ σημεῖα, περὶ ὧν ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω. Ἐκ πείρας δὲ παρετηρήσαμεν ὅτι αἱ εἰσοδίαι δὲν ἐπετύγχανον καλήτερον εἰς τὰ μέρη ὅπου τὸ φύλλον παρουσίαζεν εὐάρεστα φαινόμενα ἢ ἐκεῖ ὅπου ἐπὶ τῶν φύλλων διεκρίνοντο αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος κηλίδες, ἀφθονώτεραι εἰς ἐποχῆς ἀνοίξεως ψυχρᾶς ἢ βροχερροῦ θέρους. Ἐὰν ὁ σκώληξ ἐφαρμακίζετο ὑπὸ τοῦ φύλλου, ὅλοι οἱ σκώληκες οἱ ἐντὸς ἑνὸς σκωληκοτροφείου εὑρισκόμενοι, οἱ ἐκ φύλλων τοῦ ἰδίου δένδρου τρεφόμενοι, ἢ ὅλοι θὰ ἀντεῖχον ἢ ὅλοι θὰ ὑπέκυπτον εἰς τὴν ἐπιρροὴν τῆς νόσου. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ἡ καθημερινὴ πεῖρα ἀποδεικνύει τὸ ἐναντίον· ἐκ σκωλήκων ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ σκωληκοτροφείου ἐργαζομένων, ἐκ τοῦ ἰδίου φύλλου τρεφομένων, οἱ μὲν παρουσίαζον ἐντελοῦς ὑγείας φαινόμενα, οἱ δὲ ὑπέκυπτον ὁ εἰς μετὰ τὸν ἄλλον καὶ ὅταν ἠρωτῶμεν τὸν σκωληκοτρόφον τὴν αἰτίαν πάντοτε ἀπεκρίνετο.

« Ἔφαγαν κακὸν σπόρον·
ἔφαγαν καλὸν σπόρον. »

» Ἐκ συμφώνου λοιπὸν παραδεχόμεθα, ὅ,τι καὶ ἡ Ἀκαδημία τῶν Μεδιολάνων ἀπεφήνατο· « Τὸ νόσημα ὑπάρχει εἰς τὸ ἔντομον καὶ ὄχι εἰς τὸ φύλλον. »

(Ἀκολουθεῖ.)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΤΕΠΙΚΡΙΣΙΣ.

(Συνέχ. καὶ τέλος. Ἴδε φυλλάδ. 267.)

—ooo—

Ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τῆς αὐτοσχεδίου ταύτης ἀντεπικρίσεως ἀπεδείξαμεν ὅτι αἱ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Κ. Παππαρρηγοπούλου γενόμεναι παρατηρήσεις τοῦ Κ. Μαυροφρύδου οὐδὲν περιεῖχον ὑγιὲς καὶ ὀρθόν· ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ μέρει ἐσκοποῦμεν, ἀφ' οὗ ἀποδείξωμεν καὶ τῶν γλωσσικῶν παρατηρήσεων τοῦ ἐπικριτοῦ τὴν ἐλεεινότητα, νὰ καταπαύσωμεν τὸ ἄρθρον. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἐκεῖ κεφαλοπονήσαντες δυστυχῶς ἐκ τῆς ἀηδοῦς καὶ ξηρᾶς μὲ γλωσσικὰ καὶ γραμματικὰ ζητήματα ἐνασχολήσεως, τὸ διεκόψαμεν, θέλοντες νὰ δώσωμεν σύμμετρόν τι μῆκος καὶ εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο, τρίτον ἤδη γενόμενον, μέρος, ὅπου δὲν ἐσκοποῦμεν κατ' ἀρχὰς νὰ εἴπωμεν εἰμὴ βραχέα τινὰ ἐν μορίᾳ ἐπιλόγου, ἐφυλλολογήσαμεν ὁδοῦ πάρεργον σελίδας τινὰς τοῦ Φιλίστορος, ἐξ ὧν συνελέξαμεν τοὺς ἑξῆς σολοικισμοὺς καὶ βαρβαρισμούς, οὓς πλέξαντες εἰς στέφανον μικρὸν μέν, ἀλλ' εὐώδη καὶ καλλίχρουν προσφέρομεν εἰς τὸν Κ. Μαυροφρύδην.

1. Ἐν τῷ εἰσαγωγικῷ του λόγῳ ὁ Κ. Μ. (Φιλίστ. σελ. 226) γράφει ἐν ὑποσημειώσει τὰ ἑξῆς « τὸ δὲ φιλότεχνον καὶ φιλεπιστῆμον καὶ φιλόκαλον καὶ φιλοπαῖγμον τοῦ Ἕλληνος κτλ. » Τὰ οὐδέτερα φιλεπιστῆμον καὶ φιλοπαῖγμον βαρβαρίζουσι· γράφε: τὸ φιλεπίστημον καὶ φιλόπαιγμον κατὰ τὰ: τὸ ἐλέημον, τὸ φιλόπραγμον. (Ἴδε Lobeck, Paralipomena Grammat. Graecae σελ. 203. Mathiae, Gr. Gramm. τόμ. Α'. σελ. 292 ἔκδ. γ'. Kühner Gr. gr. τόμ. Α'. § 306, Anm. 3. καὶ τὸ Λεξικὸν τοῦ Riemer ἐν λεξ. φιλοπράγμων).

2. Ἐν σελ. 104. τοῦ Φιλίστορ. ὁ αὐτὸς Κ. Μαυροφρ. γράφει « Μήγαρ (Ἰστέον δ' ὅτι ὁ Κ. Μ. ἐν ᾧ πάντα ὅσα γράφουν κοινῶς ὑφέν, αὐτὸς γράφει χωριστά, τὸ μήγαρ γράφει ὑφὲν δι' οὐδένα ἄλλον λόγον, εἰμὴ διότι κοινῶς καὶ ἀρχαῖοι καὶ νέοι τὸ γράφουν χωριστά, διὰ λόγους ἀνωτέρους) δὲν ὑφέρπει ἐν τοῖς Ὁμηρικοῖς ἔπεσι τοιαύτη τις (δόξα) περὶ ὑλικῆς (σωματικῆς) κἂν χειροτερεύσεως τῆς παρούσης γενεᾶς παρὰ τὰς προτέρας; » Τοῦτο τὸ παρὰ τὰς προτέρας εἶναι σόλοικον, διότι οὔτε τῆς ἀρχαίας οὔτε τῆς νεωτέρας, τῆς τε καθομιλουμένης καὶ τῆς ἐγγράφου, ἡ σύνταξις τὸ ἐπιτρέπει· ἐμπορεῖ νὰ εἴπῃ τις: ἡ σημερινὴ γενεὰ εἶναι χειροτέρα παρὰ τὴν προτέραν· ὄχι ὅμως καὶ: ἡ σημερινὴ γενεὰ ἐχειροτέρευσεν ἢ: ἡ χειροτέρευσις τῆς σημερινῆς γενεᾶς παρὰ τὴν προτέραν. Οὔτε τὸ ῥῆμα οὔτε τὸ παράγωγον οὐσιαστικὸν δέχονται προθετόπτωτον, διότι τοῦτο εἶναι καὶ λογικῶς καὶ γραμματικῶς σόλοικον. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι εἰς τὴν μητρικὴν γλῶσσαν τοῦ ἡμετέρου ἐπικριτοῦ τὴν Τουρκικὴν μυρμηκιῶσι τὰ προθετόπτωτα, τοῦτο μὲν διὰ τὴν ἔλλειψιν, τοῦτο δὲ καὶ διὰ τὴν σπανίαν χρῆσιν τῶν παραθετικῶν καταλήξεων. Οὕτω π. χ. τζουμλεμιζὶν εὖσὶ σημαίνει: ὁ ἄριστος, ὁ καλλίτερος ἡμῶν ὅλων. Σὲν μπεντὲν εὖ μπιλίρσιν = σὺ ἐμοῦ κάλλιον (τὸ) γνωρίζεις. Ἀλλ' αὕτη εἶναι ἡ κατ' ἔννοιαν μετάφρασις, διότι κατὰ λέξιν ἐκείνη μὲν ἡ φράσις σημαίνει: (ἐξ) ἡμῶν πάντων (ὁ) καλός, αὕτη δὲ: σὺ (ἐξ) ἐμοῦ καλῶς γνωρίζεις. Τῶν θετικῶν λοιπὸν ἐν τῇ τουρκικῇ πολλάκις ἀντὶ τῶν συγκριτικῶν καὶ ὑπερθετικῶν κειμένων, ὅλον τὸ βάρος τῆς παραθέσεως πίπτει εἰς τὰ προθετόπτωτα (διότι ἐν τῇ

Τουρκικῇ δὲν ὑπάρχουσι κυρίως εἰπεῖν πτώσεις ἀλλὰ προθετόπτωτα) *τζουμλεμιζὶν* καὶ *μπεντέν*. Ἐπειδὴ δὲ τὰ ἐκ τοιούτων παραθετικῶν παράγωγα ῥήματα καὶ ἀφῃρημένα οὐσιαστικὰ (βελτιῶ, χειροτερεύω, καλλιτερεύω, μεταβατικῶς τε καὶ ἀμεταβάτως) ἐν τῇ Τουρκικῇ δὲν ἐμποροῦν νὰ ἐκφρασθῶσιν ἄλλως εἰμὴ περιφραστικῶς διὰ τοῦ παραθετικοῦ ἐπιθέτου ἢ ἄλλου ὁμοίου κατ' ἔννοιαν καὶ τοῦ ῥήματος *ὀλμὰκ* (ἀπαρέμφ.) ἢ *ἴμ* (ἀ. πρόσ. ἐνεστ. ὁριστ., εἴτε ὡς συνδετικὸν εἴτε ὡς κατάληξιν θελήσῃ τις νὰ θεωρήσῃ τοῦτο τὸ *ἴμ*), ἐννοεῖται ὅτι τὸ προθετόπτωτον ἐξακολουθεῖ νὰ ἦναι τὸ οὐσιωδέστατον μέρος τῆς προτάσεως. Ἐπειδὴ δὲ πάλιν ἀφῃρημένα οὐσιαστικὰ τῶν τοιούτων ῥημάτων εἶναι αὐτοὶ οἱ διάφοροι τύποι (συνήθως τὸ ἀπαρέμφατον) αὐτῶν τούτων τῶν ῥημάτων, ἕπεται ὅτι τὸ προθετόπτωτον καὶ εἰς τὰ ἀφῃρημένα μένει οὐχ ἧττον παρὰ πρότερον ἀναγκαῖον καὶ οὐσιῶδες στοιχεῖον τῆς προτάσεως. Ἄλλος ὅμως ὁ λόγος ὁ περὶ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἥτις ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην πλουτεῖ συνθέσεων (κυρίως εἰπεῖν συνθέσεων, τουτέστιν ὀργανικῶν συζυμώσεων καὶ συγχωνεύσεων), καὶ ἐξ ἀνάγκης ἡ σύνταξις συμμεταβάλλεται κατὰ τὰς ἑκάστοτε μεταβαλλομένας ἀνάγκας τῶν συνθέτων καὶ παραγώγων λέξεων. Τὰ ἐπίθετα: καλλίτερος καὶ χειρότερος προϋποθέτουσιν ἑτεροπροσωπίαν τῆς προτάσεως, καὶ διὰ τοῦτο χρειάζονται προθετόπτωτον σημαντικὸν τοῦ ὅρου τῆς παραθέσεως· ἀλλ' εἰς τὰ παράγωγα: καλλιτερεύω, καλλιτέρευσις, χειροτερεύω, χειροτέρευσις, ἐκλείπει ἡ ἑτεροπροσωπία, ἀναγκαίως ἄρα ἐκλείπει καὶ τὸ προθετόπτωτον τὸ σημαντικὸν τοῦ ὅρου τῆς παραθέσεως. Δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἑτεροπροσώπως: ὁ Γεώργιος ἔγινε καλλίτερος ἀπὸ τὸν Δημήτριον· ἀλλ' ὄχι καὶ: ὁ Γεώργιος ἐκαλλιτέρευσεν ἀπὸ ἢ παρὰ τὸν Γεώργιον ἀλλὰ μόνον *ἐκαλλιτέρευσε*, διότι ἡ ἐν τῷ ῥήματι συγκριτικὴ ἔννοια ἀναφέρεται ταὐτοπροσώπως εἰς μόνον τὸ ὑποκείμενον, δηλ. τὸ: ὁ Γεώργιος ἐκαλλιτέρευσεν= ὁ Γ. ἔγινε καλλίτερος ἑαυτοῦ= καλλίτερος παρὰ πρότερον. Τὴν σημασίαν δὲ ταύτην καὶ σύνταξιν φυλλάττουν καὶ τὰ ῥηματικὰ παράγωγα οὐσιαστικά: καλλιτέρευσις, χειροτέρευσις κλπ.

Τοιοῦτον ἐκ παραθετικοῦ παράγωγον ῥῆμα δὲν ὑπάρχει ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἕτερον, ὅσον ἡμεῖς τοὐλάχιστον γνωρίζομεν, εἰμὴ τὸ *βελτιῶ*, ὅπερ καὶ αὐτὸ δὲν εἶναι τῆς ἐνδόξου ἐποχῆς. Πρῶτος τὸ μετεχειρίσθη ὁ Ἀριστοτέλης, ὅστις, ὡς γνωστόν, δὲν εἶναι τύπος καὶ ὑπογραμμὸς καλλιεπείας, οὐδ' αἱ λέξεις καὶ φράσεις, ὅσας ἔπλασεν, εἰσὶν ἐκ γῆς Κωλιάδος. Ἡ ἐκ παραθετικοῦ παραγωγὴ ῥήματος εἶναι φαινόμενον ἐτυμολογικὸν σπάνιον καὶ ξένον πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, σχεδὸν ὅσον καὶ ἡ ἐκ μετοχῆς π. χ. παραγωγὴ ὀνόματος ἢ ἐξ ἐπιθέτου εἰς *ικὸς* παραγωγὴ ῥήματος, οἷα τὰ: οἰκουμενικός, φυσικεύομαι, κτλ. Καὶ εἰκότως τοῦτο, διότι τίς ἡ ἀνάγκη νὰ πλάσῃ τις τὴν λέξιν π. χ. βραχυτερόω· ῶ, ἢ βραχυτερεύω, ἐν ᾧ τὸ *βραχύνω* ἀρκεῖ; Οὕτω καὶ ἀντὶ τοῦ: *βελτιῶ* θὰ ἤρκει ἄλλη τις ἐκ θετικοῦ παράγωγος λέξις. Ταῦτα πάντα ἐλέχθησαν διὰ νὰ καταδειχθῇ ὅσον τὸ δυνατὸν ὀφθαλμοφανῶς τὸ ἐσφαλμένον τῆς συντάξεως χειροτέρευσις τῆς γενεᾶς παρὰ τὴν προτέραν.

3. Ἐν σελίδι 15 τοῦ Φιλίστ. ὁ αὐτὸς Κύριος Μ. γράφει. «ἀρχίζει δὲ νὰ χαράζῃ ἐπ' αὐτοὺς ἡ αὐγὴ τῆς ἱστορίας, ἅμα ὑπερβάντες τόν τε Πίνδον . . . κατέρχονται εἰς τὴν τετράπλευρον ἐκείνην λεκάνην» καὶ ἐν σελ. 154 «Οὕτως (Καὶ τοῦτο ἐκ τῆς ἀττικῆς Κωλιάδος γαλλ: ainsi, γερμ. also.) *ἅμα* παρά τινι ἔθνει ἀρχίσῃ ἡ παιδεία. . . , ἀνοίγεται χάσμα κτλ.» Πρβλ. Φιλίστ. σελ. 21. «τοῦτο δ' εὔκολα δύναται νὰ βασανίσῃ ὁ βουλόμενος, *ἅμα λάβῃ ἀνὰ χεῖρας*», καὶ σελ. 111 «τὸ πρᾶγμα παραβιάζεται εὔκολα, *ἅμα παραδεχθῶμεν*» κτλ.) Τὸ *ἅμα* ἐν τούτοις ἅπασι λαμβάνεται ὡς σύνδεσμος χρονικὸς (= γερμ. als, sobald κτλ. γαλλ. dès que), σολοικότατα, διότι τὸ *ἅμα* οὐδέποτε ἐχρησίμευσεν ὡς σύνδεσμος, ἀλλὰ εἶναι ἐπίῤῥημα χρονικὸν σημαῖνον τὸ ἐν χρόνῳ ὁμοῦ, τὸ συγχρόνως· τὸ δὲ γαλλ. dès que ἐκφράζει ἡ μὲν ἀρχαία ἑλληνικὴ μὲ τὸ ὡς, ἡ δὲ νεωτέρα μὲ τὸ *καθώς*. Οὐδ' ἔχει νὰ μᾶς δικαιολογηθῇ ὁ Κ. Μ. μὲ τὸ ὅτι τὸ *ἅμα* ἐπὶ τοιαύτης συνδεσμικῆς σημασίας ὑπάρχει εἰς πάγκοινον χρῆσιν σήμερον, διότι αὐτὸς οὗτος ἐκρήμνισε τὴν σωτηρίαν ταύτην γέφυραν. Οἱ σολοικισμοὶ καὶ βαρβαρισμοὶ εἶναι συγχωρημένοι εἰς τὸ στόμα τῶν πολλῶν· ἀλλὰ ἡ ἀριστοκρατία, ἢ μᾶλλον ἡ ὀλιγαρχία τῶν ἱεροφαντῶν τοῦ ἕλληνος λόγου, οἵτινες ἐπήδησαν εἰς τὸ μέσον τῆς δημοσιότητος μὲ μάστιγα διορθωτῶν καὶ ἐπικριτῶν — αἴ! εἰς αὐτοὺς δὲν ταιριάζει νὰ σώζωνται διὰ τῆς γεφύρας, ἀλλὰ νὰ ἐγκαρτερῶσι μέχρι τελεταίας πνοῆς εἰς τὸ γραμματικὸν των ἐφρούριον.

4. Ἐν σελ. 103. «νέαι ἠθικαὶ ἀρχαὶ ἀναφυεῖσαι διαταράσσουσι τὴν καθεστῶσαν τάξιν τῶν πραγμάτων, ἕως οὗ ἀποτελεσθῇ ἡ νέα ζύμωσις.» *Τὸ ἕως οὗ* οὕτως ἄνευ συνδέσμου πρὸς ὑποτακτικὴν φερόμενον εἶναι σόλοικον καὶ κατὰ τὴν ἀρχαίαν καὶ κατὰ τὴν νεωτέραν ἑλληνικήν, διότι ἐν μὲν τῇ ἀρχαίᾳ κανονικῶς ῥητέον: *ἕως οὗ ἂν ἀποτελεσθῇ*, ἐν δὲ τῇ νεωτέρᾳ: *ὡς ποῦ νὰ*, *ἢ ὡς νὰ* κτλ. Ὑπενθυμίζομεν δὲ καὶ ἐνταῦθα τὸν Κ. Μ. ὅτι ἡ γέφυρα τῆς σωτηρίας ἐκρημνίσθη, καὶ οἱ γεφυροποιοί μας δὲν ἐπέστρεψαν ἀκόμη ἐξ Εὐρώπης.

5. Ἐν σελ. 52 τοῦ Φιλίστ. ἀναγινώσκομεν «τὸ στεφανηφόρον δηλοῖ σταθμὸν ἐπεσημασμένον». Εὐσεβάστως καὶ ταπεινῶς παρατηροῦμεν εἰς τὸν γράψαντα ὅτι ὁ παρακείμενος τοῦ: ἐπισημαίνομαι εἶναι *ἐπισεσημασμένος*, ὄχι *ἐπεσημασμένος*· διότι ε ἀντὶ ἀναδιπλασιασμοῦ λαμβάνουσιν ὄχι τὰ ἀρχόμενα ἀπὸ τοῦ σ ἀλλὰ μόνον ἀπὸ τῶν διπλῶν ζ, ξ, ψ, καὶ τοῦ ρ. Τοῦτο λέγομεν διότι προφανῶς ὁ γράψας δὲν ἐσκόπευε νὰ σχηματίσῃ τὸν παρακείμενον κατὰ τὴν νεωτέραν (ἐπισημασμένος), ἀλλὰ κατὰ τὴν ἀρχαίαν, διότι ἀλλέως δὲν θὰ ἔγραφε μὲ αὔξησιν συλλαβικὴν τὸν παρακείμενον. Δόξα σοι, θεέ μου! Τὸ ἤλπιζες, ὦ Πανδώρα, ὅτι ἔμελλές ποτε νὰ καταντήσῃς νὰ διδάσκῃς καὶ τὸ βῆτα ἄλφα βᾶ τῆς Γραμματικῆς; Ἔχε χάριν τῆς προόδου ταύτης εἰς τὸν Κ. Μαυροφρύδην.

6. Ἐν σελ. 101 τοῦ Φιλίστ. ἀναγινώσκομεν

«διότι φέρεται ἐν τοῖς τελειοτέροις τῶν λεξικῶν, *καθ' ἃ τοῦτο παρετήρησε φίλος τις ἡμέτερος*.» Τὸ *τοῦτο* παρέλκει.

7 Ἐν σελ. 169 γράφει ὁ Κ. Μ. «Παρὰ τοῖς πολλάκις *αὐτολεγομένοις* ἀττικισταῖς καὶ ἑλληνισταῖς» καὶ ἐν σελ. 175. «Ἂς μὴ προχωρήσῃ ὁ ζῆλος τῶν νέων διορθωτῶν καὶ *αὐτολεγομένων* καθαρτῶν τῆς γλώσσης.» Διὰ τῆς λέξεως ταύτης *αὐτολεγόμενος* θέλει βέβαια ὁ Κ. Μ. νὰ μεταφράσῃ τὸ Γαλλικὸν soi—disant. Ἀλλὰ τὸ μὲν γαλλικὸν τοῦτο θὰ μετεφράζετο κάλλιον διὰ τοῦ ἐπιθέτου *αὐτόκλητος*, ὅπερ καὶ ἄλλοι πρότερον μετεχειρίσθησαν· τὸ δὲ *αὐτολεγόμενος* εἶναι λέξις βάρβαρος, καὶ ἐναντία πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης. Ἡ ταὐτοπάθεια ἡ ἐν τῇ γαλλικῇ διὰ τοῦ soi σημαινομένη, σημαίνεται ἐν τῇ ἑλληνικῇ διὰ τοῦ μέσου ῥήματος, διὰ τοῦτο καὶ μέσα ῥήματα σύνθετα μὲ τὸ *αὐτο*—δὲν ὑπάρχουσιν, ἀλλὰ κυρίως ὀνόματα. Παραλείπομεν δὲ τὸν ἄλλον λόγον ὅτι διὰ νὰ ὑπάρχῃ τὸ *αὐτολέγομαι* ἔπρεπε νὰ ὑπάρχῃ τὸ: αὐτολέγω ὅπερ οὔτε ὑπάρχει οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ. Ἐὰν δέ ποτε ὑπῆρχεν, ἔπρεπε ν' ἀλλοιωθῇ ἐκ τῆς τοιαύτης συνθέσεως, καθὼς καὶ τὸ: ταὐτολογῶ.

8. Ἐν σελ. 172 ὁ αὐτὸς Κ. Μ. γράφει «γνωστοὶ εἶνε οἱ μάλιστ' ἐν ταῖς Ἱκέτισι καὶ τῇ Ὀρεστείᾳ *ἀρχαϊσμοὶ* τοῦ Αἰσχύλου,» κατωτέρω δ' ἐν σελ. 173 «ἡ δὲ *ἀρχαϊκότης* δὲν ἐμφανίζεται μόνον ἐν ταῖς σημασίαις τινῶν λέξεων.» Ἐκ τῶν εἰς *ικὸς* κατὰ τὸν ἀκραιφνῆ ἑλληνισμὸν δὲν παράγονται εἰς *ικότης* ἀφῃρημένα, ἀλλ' ἀντὶ ἀφῃρημένου οὐσιαστικοῦ μεταχειρίζονται τὸ οὐδέτερον ἐπίθετον. Ἀφ' οὗ δὲ ὑπάρχει τὸ *ἀρχαϊσμός*, τίς ἡ ἀνάγκη τοῦ μὴ ἀκραιφνοῦς καὶ ἀνυπάρκτου ἑλληνικοῦ *ἀρχαϊκότης*;

9. Ἐν τῷ ἐναρκτηρίῳ του λόγῳ (σελ. Φιλίστ. 223) ὁ Κ. Μ. λέγει· «ἡ δ' ἀφῃρημένη ἔννοια τῆς πατρίδος κατ' ὀλίγον ἀνεπτύχθη καὶ γενικὴ ἀπέβη ἰσοδύνομος τῇ καθ' ὅλου *ἐθνότητι*.» Ὅπως βάρβαρον θὰ ἦτο ἂν ἐλεγέ τις *τειχότης*, παρὰ τὸ *τεῖχος*, ἢ *ὑψότης*, *γενότης*, *σθενότης* κτλ. παρὰ τὰ: ὕψος, γένος, σθένος κτλ., οὕτω βάρβαρον εἶναι καὶ τὸ *ἐθνότης* παρὰ τὸ *ἔθνος*. Τὰ ἀστεῖσμοῦ χάριν καὶ ἐπίτηδες παρὰ τοῦ Πλάτωνος πλασθέντα *κυαθότης* καὶ *τραπεζότης* εἶναι οὐδὲν παραβαλλόμενα πρὸς ταῦτα τὰ νέα τῆς νεωτέρας *πεπαιδευμένης* καὶ *λογίας* γλώσσης τῶν Φιλιστόρων ἐξαμβλώματα. Ἀλήθεια (à propos)

10. Ἐν σελ. 174, ὁ Κ. Μ. λέγει «διὰ ταῦτα ἡ *πεπαιδευμένη* γλῶσσα εἶναι ψυχροτέρα, κτλ.» καὶ κατωτέρω «ἐν μὲν τῇ *λογίᾳ* γλώσσῃ ἐπικρατεῖ ὁ ἀτομικὸς χαρακτήρ.» Ταῦτα εἶπε βέβαια ὁ Κ. Μ. ζήλῳ τευτονικῷ (gelehrte, gebildete Sprache). Οἱ Γερμανοὶ λέγουσιν οὐ μόνον gelehrter Mann, διαβασμένος, γραμματισμένος ἄνθρωπος, ἀλλὰ καὶ gelehrte Sprache καὶ gelehrtes Buch, διαβασμένη γλῶσσα, διαβασμένον βιβλίον, κτλ. Ὅ,τι ὅμως εἶναι ὀρθὸν καὶ συγχωρημένον εἰς τὴν γερμανικὴν ἢ εἰς ὁποιανδήποτε ἄλλην γλῶσσαν, δὲν ἕπεται ὅτι συγχωρεῖται καὶ εἰς τὴν ἑλληνικήν. *Λογία γλῶσσα* καὶ *λόγιον βιβλίον* οὔτε ὁ ἀρχαῖος ἕλλην θὰ ἔλεγεν, οὔτε ὁ νεώτερος εἶναι δυνατὸν νὰ εἴπῃ. Ἔτι δ' ὀλιγώτερον ὀρθὸν εἶναι τὸ *πεπαιδευμένη γλῶσσα*. Οἱ Γερμανοὶ λέγουσι gebildeter Mann, καὶ τοῦτο ἀναλογεῖ βέβαια μὲ τὸ ἡμέτερον *πεπαιδευμένος ἀνήρ*· οἱ γερμανοὶ ὅμως ἀβιάστως ἐκτείνουσι τὸν κύκλον τῆς χρήσεως τῆς λέξεως gebildet, διότι τὸ bilden τοῦτο σημαίνει: διαπλάσσω, διαμορφῶ, καὶ διαπλάσεως καὶ διαμορφώσεως, τουτέστι τῆς Bildung δεκτικὸς εἶναι οὐ μόνον ὁ ἄνθρωπος (μεταφορικῶς), ἀλλὰ καὶ τὰ ἄψυχα πράγματα ὁ λίθος, τὸ ξύλον, κτλ· (κυριολεκτικῶς). Ὅθεν ἐν τῇ γερμανικῇ ἀβιάστως λέγεται· das Kind wird im Mutterleibe gebildet; die Metalle werden im Schosse der Erde gebildet; bildenden Künste κτλ., καθὼς καὶ die Bildung des Geistes, des jungen Mannes, des Staates, κτλ. Τὰς φράσεις ταύτας, μόνον ὅπου περὶ ἀνθρώπου καὶ τῶν κατ' αὐτὸν ὁ λόγος, δυνάμεθα νὰ μεταφράσωμεν διὰ τῆς λέξεως *παιδεύω* καὶ τῶν παραγώγων της, ὄχι ὅμως καὶ ὅπου ὁ λόγος περὶ ἀψύχων καὶ ὑλικωτέρων, διότι τότε ἡ γλῶσσά μας δὲν θὰ ἦτο πλέον *λογία* καὶ *πεπαιδευμένη*, ἀλλὰ (διὰ νὰ μεταχειρισθῶμεν καὶ ἡμεῖς ἓν ἐκ μεταφορᾶς ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου ἐπίθετον) *μαυρομμάτα*, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον τουρκιστὶ *καραγκιόζικη*.

11. Ἐν τῷ ἐναρκτηρίῳ του λόγῳ ὁ Κ. Μ. (σελ. Φιλ. 207) λέγει· «Ἡ γυναικοκρατία καταλύεται διὰ τῆς μητροκτονίας τοῦ Ὀρέστου καὶ καθιδρύεται ἡ πατρικὴ ἐξουσία διὰ *τῆς μεσιτείας τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Ἀθηνᾶς ἐξιλεώσεως τῶν Ἐριννύων τῆς μητρός*.» Δὲν θέλομεν νὰ εἴπωμέν τι περὶ τοῦ κατὰ τὴν ἔννοιαν εὐφυοῦς τούτου καὶ κομψοῦ ὀξυμώρου (quolibet), ὅπερ ἔσπευσε νὰ προσφέρῃ εἰς τὴν ἑλληνίδα νεότητα ὁ Κ. Μ. ἐκ τῆς κομψῆς καὶ εὐφυοῦς τῶν Γερμανῶν ὀξυμωρολογίας, διότι ἂν ἐπεχειροῦμεν ν' ἀναλύσωμεν εἴτε τὸν ἐναρκτήριον τοῦτον λόγον, εἴτε ἄρθρον τι ἕτερον τοῦ Κ. Μ., θὰ ἐχρειαζόμεθα πολλά τινα κατὰ σειρὰν φυλλάδια τῆς Πανδώρας. Λέγομεν δὲ μόνον περὶ τῆς γραμματικῆς ἀξίας τῆς περιόδου. *Διὰ τῆς μεσιτείας τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Ἀθηνᾶς ἐξιλεώσεως τῶν ἐριννύων τῆς μητρός! Ἄφεροῦμ, Καρακὰς ἐφέντη!* ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον ἑλληνιστί: Εὖγε, σοφὲ κύριε Μαυροφρύδη! Καὶ εἰς τὸ *Διβάνιον* μὲ τὸ καλὸν *γραζιτζῆς!* Οἱ τοῦρκοι γράφουσιν οὕτω π. χ. Τούτου τοῦ βιβλίου τῶν σελίδων τῶν στίχων τοῦ ἀριθμοῦ τὸ ὅλον, ὅπερ σημαίνει: τὸ ὅλον τοῦ ἀριθμοῦ τῶν στίχων τῶν σελίδων τοῦ βιβλίου τούτου. Ἀλλὰ τοιοῦτον ὅμως *ἰζαφὲ* (μετὰ γενικῆς σύνταξιν) θὰ ἐζήλευε μὰ τὴν ἀλήθειαν καὶ αὐτὸς ὁ *σὲχ-οὺλ ἰσλάμ!*

12. Ἐν σελ. 109 τοῦ Φιλ. ἀναγινώσκομεν ταῦτα «λείπουσι δηλονότι δημηγορίαι, ἂν καὶ πολλαχοῦ ποθεῖ ὁ ἀναγνώστης *τοιαύτας*.» Τοῦτο εἶναι γαλλισμός. «Ἡ λέξις *τοιοῦτος* εἶναι συσχετικὴ δεικτικὴ ἀντωνυμία· ἀλλ' ὡς σημαίνουσαν *ποιότητα* δὲν ἐπιτρέπεται νὰ μεταχειρισθῶμεν αὐτήν, εἰμὴ ὅτε ἀναφέρεται εἰς ἔννοιαν ἢ λέξιν σημαίνουσαν πάλιν ποιότητα· ὡς πάλιν, ὅτε πρέπει ν' ἀναφέρωμεν ἔννοιαν ἢ λέξιν σημαίνουσαν *οὐσίαν*, μεταχειριζόμεθα τὰς ἀντωνυμίας *οὗτος*, *αὐτός*, κλπ. Ἀλλ' ἐν τῇ γαλλικῇ

συμβαίνει ὅλον τὸ ἐναντίον. Προκειμένου μὲν ν' ἀναφέρωμεν διὰ τῆς ἀντωνυμίας λέξιν σημαίνουσαν ποιόν, μεταχειριζόμεθα τὴν *οὐσίαν* ἐμφαίνουσαν ἀντωνυμίαν l., προκειμένου δὲ ν' ἀναφέρωμεν λέξιν σημαίνουσαν *οὐσίαν*, μεταχειριζόμεθα τὴν ποιὸν ἐμφαίνουσαν ἀντωνυμίαν tel. » (Τὸ τρωγάλιον τοῦ δοκησισόφου, ἢ αὐτοσχέδιος ἀπάντησις εἰς τὸν Κ. Γ. Χρυσοβέργην, ὑπὸ Δ. Βερναρδάκη. Ἀθήνησι. 1855. σελ. 50.)

Ἐσταματήσαμεν ἕως ἐδῶ ὄχι δι' ἄλλον λόγον, εἰμὴ διότι τὰ ἀνωτέρω σημειωθέντα γραμματικὰ πλημμελήματα Φιλιστορείων τινῶν ἄρθρων ἔγιναν ἰσάριθμα μὲ τὰ ὑπὸ τοῦ Κ. Μ. ὡς πλημμελῆ στηλιτευθέντα χωρία τῆς Π. ἱστορίας, δώδεκα. Τὰ δώδεκα δὲ ταῦτα πλημμελήματα ἠδυνάμεθα νὰ διπλασιάσωμεν καὶ τριπλασιάσωμεν, ἀλλ' ἠρκέσθημεν εἰς τὴν ἐκ βραχυχρονίου φυλλολογήσεως δύο τριῶν τευχῶν τοῦ Φιλίστορος ἀνθολόγησιν τῶν δώδεκα μόνον τούτων, ἅτινα πόσον διαφέρουσι τῶν ὑπὸ τοῦ Κ. Μ. καταδειχθέντων, εἶδεν ἤδη ὁ ἀναγνώστης. Ἐκεῖνα μὲν δὲν ἦσαν, ἀλλ' ἐστηλιτεύθησαν ὡς σφάλματα, διότι, ὡς ἀριδήλως ἀπεδείξαμεν, τοῦτο μὲν ὁ ἐπικριτὴς ἔχει ἀτελῆ εἴδησιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, τοῦτο δὲ αἱ περὶ τὴν γλῶσσαν θεωρίαι καὶ παρατηρήσεις του εἶναι, ὡς καὶ τοῦτο ἀριδήλως ἀπεδείξαμεν, παιδαριώδεις καὶ σχολαστικαί· ὅπου δὲ τύχῃ τὸ ὀλέθριον τοῦτο καὶ δυσεκρίζωτον κακόν, ἐκεῖ οὐδὲν ὠφελεῖ ἡ γλωσσολογία καὶ ἡ γραμματική, διότι « οὐδὲν ἡ μάθησις, ἂν μὴ νοῦς παρῇ·» ταῦτα δὲ τὰ τοῦ Φιλίστορος εἶναι ἀληθινὰ ἁμαρτήματα, ὄχι βέβαια διότι ὁ γράψας τὸ ἄρθρον τοῦτο ἔχει τελείαν εἴδησιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἄπαγε! ἀλλὰ διότι οἱ πηδήσαντες εἰς τὸ μέσον μὲ τὴν διορθωτικὴν μάστιγα τῆς γραμματικῆς δὲν κατέχουσιν, ὅπως νομίζουσι, τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ἔπειτα ποία καὶ κατ' ἄλλον λόγον ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος διαφορὰ αὕτη! Ὁ μὲν Κ. Π. ἔγραψεν ἀρκετὰ ὀγκῶδες βιβλίον· τὰ δ' ἄρθρα, ἐξ ὧν ἐλήφθησαν τάνωτέρω, περιορίζονται εἰς εὐάριθμά τινα σελιδάρια· ὁ μὲν Κ. Π. δὲν καυχᾶται ἐπὶ γραμματικῇ καὶ γλωσσογραφικῇ μαθήσει· ἐν ᾧ τοῦ Κ. Μ. ὅλη ἡ ἀξία περιορίζεται εἰς τὴν γραμματικήν· ὁ Κ. Π. οὐδαμῶς οὐδέποτε ἐκαυχήθη ὅτι εἶναι ἀναμάρτητος περὶ τὴν γλῶσσαν· ὁ δὲ Κ. Μ. παρουσιαζόμενος εἰς τὸ δημόσιον ὡς διορθωτὴς καὶ ἐπικριτὴς τῆς γλώσσης τῶν ἄλλων, νομίζει βέβαια ἑαυτὸν ἀναμάρτητον περὶ τὴν γλῶσσαν, ὡς δῆθεν ἐγκρατὴς αὐτῆς. Ἔπειτα ποῦ εἴμεθα καὶ εἰς ποίους χρόνους ζῶμεν; Ὅλη ἡ κριτικὴ τοῦ Φιλίστορος συνίσταται εἰς τὰς ἐλεεινὰς ταύτας γραμματικὰς ἐπικρίσεις; Ὄχι μόνον κατὰ τοῦ Κ. Π. ἐγένοντο αἱ γελοῖαι αὗται γλωσσικαὶ ἐπικρίσεις, ἀλλὰ καὶ καθ' ἁπάντων τῶν λοιπῶν ἐν τῷ Φιλίστορι πρωτοφανῶς καὶ πρωτοτύπως τῳόντι κριθέντων βιβλίων. Ἐξέδωκεν ἀρχαιολογίαν ὁ Κ. Ῥουσσόπουλος, καὶ ἰδοὺ ὁ κριτικὸς τοῦ Φιλίστορος ἐπιπίπτων κατ' αὐτοῦ, διότι γράφει ἐσφαλμένως, καθὼς νομίζει, τὸ *εἶναι*. Ἐξέδωκε ποιημάτιον « περὶ τῶν πολεμικῶν παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις» ὁ Κ. Βενιζέλος, καὶ ἰδοὺ ὁ Ἀρίσταρχος τοῦ Φιλίστορος ἐπικριτὴς οὐδενὸς ἄλλου ἢ τῆς γραφῆς πάλιν τοῦ *εἶναι*! Καὶ ὁ μὲν Κ. Ῥουσσόπουλος, προμυρισθείς, ὡς φαίνεται, τὸν κίνδυνον περιεχαρακώθη ἐντὸς δισελίδου καὶ τρισελίδου, ἐὰν δὲν μᾶς ἀπατᾷ ἡ μνήμη, προλόγου περὶ τῆς γραφῆς τοῦ: εἶναι· καὶ ὅμως πάλιν τὴν ἔπαθε. Τί ἔπρεπεν ὅμως νὰ κάμῃ ὁ Κ. Βενιζέλος, ὅστις, ἀλλοίμονον εἰς αὐτόν! δὲν εἶχε προϊδῇ ὁποῖός τις ἄνεμος ἔμελλε νὰ πνεύσῃ εἰς τῆς ἑλληνικῆς κριτικῆς τὸ πέλαγος; Τί πρέπει νὰ κάμωμεν ἡμεῖς οἱ ἄλλοι, ὅσοι κατεδικάσθημεν ὑπὸ τῆς κακῆς μας μοίρας ν' ἀναμοχλεύωμεν νυχθήμερον τὰ εἰκοσιτέσσαρα ὀλέθρια, ἄκαρπα καὶ ἀηδῆ ἑλληνικὰ γράμματα, τῶν ὁποίων « τὸ σκῆπτρον ἠδὲ θέμιστας » ἐκράτησεν αὐτόκλητος καὶ αὐτοχειροτόνητος τοιοῦτος γραμματοτύραννος; Πρέπει τοῦ λοιποῦ εἰς τὸ τέλος ἑκάστης φράσεως καὶ περιόδου μας νὰ τοποθετῶμεν καὶ ἀνὰ ἕνα κανόνα τοῦ συντακτικοῦ τοῦ Κ. Ἀσωπίου δίκην χωροφύλακος; Ἀλλὰ τότε θὰ γίνῃ ἀνάγκη νὰ μεταφέρωμεν ὁλόκληρον τὸ συντακτικόν του, καὶ θὰ ἐμπέσωμεν οὕτως εἰς ἄλλο κακόν, διότι θὰ καταδιωχθῶμεν ὑπὸ τοῦ νόμου ὡς τυποκλόποι. Τί νὰ κάμωμεν; Οὐδὲν ἄλλο μᾶς μένει ἢ νὰ παρακαλέσωμεν τὸν πανάγαθον Θεὸν νὰ ἐλεήσῃ τὸ πλάσμα του, καὶ νὰ εὐδοκήσῃ νὰ ἐλευθερώσῃ ἡμᾶς ἐκ τοῦ κακοῦ δι' ὁποιοσδήποτε τρόπου αὐτὸς γνωρίζει, λοιμοῦ, λιμοῦ, σεισμοῦ, καταποντισμοῦ, πυρός, μαχαίρας· ἤ, ἂν νομίζῃ ὅτι πρέπει νὰ μείνῃ ἀκόμη τὸ κακὸν ἐν ἡμῖν, διὰ νὰ ἐνθυμώμεθα τὰς πολλὰς καὶ πολυειδεῖς ἡμῶν ἁμαρτίας, νὰ τὸ μετριάσῃ κἄν μέχρις οὗ νὰ ἔλθωμεν εἰς ἐπίγνωσιν καὶ μετανοήσωμεν.

Ἔπειτα καὶ ἂν ὑπέπιπτέ ποτε τῳόντι ὁ Κ. Π. εἰς ἀληθινὰ γραμματικὰ ἁμαρτήματα, εἶναι διὰ τοῦτο καὶ ἀξιοκατάκριτος ἡ γλῶσσά του; Οὐδαμῶς. Διὰ νὰ γράφῃ τις καλῶς γλῶσσάν τινα δὲν ἀρκεῖ ἡ γραμματικὴ καὶ τὸ λεξικόν· ἀπαιτεῖται ὅ,τι δὲν ἔχομεν ἄλλως νὰ ὀνομάσωμεν εἰμὴ αἴσθημα τῆς γλώσσης, πρὸ παντὸς δὲ ἄλλου ἀπαιτεῖται τὸ μονοσύλλαβον μὲν ἀλλὰ πολύτιμον πρᾶγμα τοῦτο, ὁ νοῦς. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, οἱ καταλιπόντες εἰς τὸν κόσμον τὰ λαμπρότατα διὰ παντὸς θαυμαζόμενα συγγράμματα καὶ ποιήματά των, μὴ ἀπεστήθιζαν τὴν γραμματικὴν τοῦ Γαζῆ καὶ τοῦ Λασκάρεως; Οὐδαμῶς· ἀλλ' εἶχαν νοῦν. Ἐν Γαλλίᾳ ὑπῆρξε συγγραφεὺς περίφημος, ἥτις οὐδέποτε εἶχε μάθῃ τὴν γραμματικήν, ἡ Κυρία Σεβινιέ, καὶ τῆς ὁποίας τὰ συγγράμματα μένουσιν ἀκόμη καὶ μέχρι τῆς σήμερον τύποις καὶ ὑπογραμὸς *κλασικῆς* καλλιεπείας. Καὶ παρ' ἡμῖν αὐτοὶ δέ, τοῖς ἄνω καὶ κάτω φερομένοις εἰς τὴν παλιῤῥοίαν καὶ ἄμπωτιν τῆς ἐν τῷ σχηματίζεσθαι ἔτι οὔσης γλώσσης μας, μήπως δὲν ὑπάρχουσι πολλοὶ ἀνορθόγραφοι μὲν πολλάκις καὶ ἀσύντακτοι, ἀλλ' ὅμως καλλιεπέστεροι καὶ εὐαναγνωστότεροι τῶν μαθόντων ἐκ στήθους τὰ λεξικὰ καὶ τὰς γραμματικάς; Ταῦτα δὲ πάντα συμβαίνουσι διὰ τὸν ἁπλούστατον λόγον ὅτι, ὁ νοῦς, ἡ ἰδέα, ὅσον φαῦλον καὶ ἂν ὑποτεθῇ τὸ ὄργανον, τὸ διαμορφώνει πάντοτε ὁπωσδήποτε καὶ ὑπερνικᾷ ἐπὶ τέλους τὰς δυσκολίας καὶ φαυλότητας τῆς ὕλης, ἐν ᾧ, ὅταν λείπῃ τὸ οὐσιῶδες τοῦτο, ὁ νοῦς, ὁ ἀρχιτέκτων ὁ εἰδοποιός, ὅσον ὀρθὸν καὶ ἄμεμπτον καὶ ἂν ἦναι τὸ ὄργανον, οὐδὲν τὸ ἐκ τούτου ὄφελος. Ἔχε

τὸν νοῦν, καὶ ἡ γλῶσσα ἔρχεται μόνη της, ὄχι δὲ καὶ τἀνάπαλιν. Ἐννοεῖται δ' οἴκοθεν ὅτι γλῶσσαν λέγοντες ἐννοοῦμεν τὴν ἔχουσαν χαρακτῆρά τινα, εἶδός τι γλῶσσαν, τὴν συγγραφικὴν λέξιν, τὸ ὕφος. Τί σημαίνει ὅτι ὁ δεῖνα καὶ ὁ δεῖνα ἐμπίπτει εἰς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ γραμματικὸν ἁμάρτημα, ἀφ' οὗ ἡ γλῶσσά του ἔχει εἶδος; Γί δὲ πάλιν σημαίνει ὅτι ὁ δεῖνα καὶ δεῖνα εἰς οὐδὲν (ἐὰν ἦναί ποτε τοῦτο δυνατόν, διότι ἡμεῖς τοὐλάχιστον οὐδένα τοιοῦτον γνωρίζομεν ἐμπίπτει γραμματικὸν σφάλμα, ἀφ' οὗ ἡ γλῶσσά του οὐδὲν ἔχει εἶδος, οὐδένα χαρακτῆρα, οὐδεμίαν συγγραφικὴν τέχνην; Ἀλλὰ τί νὰ εἴπῃ τις περὶ ἀνθρώπων, οἵτινες, ἐν ᾧ γραμματικῶς μὲν δὲν εἶναι ἄψογος, ὡς ἀπεδείξαμεν ἀνωτέρω, ἡ γλῶσσά των, κατ' εἶδος δὲ εἶναι ἐλεεινοτάτη, τὸ δὲ κάτω κάτω τῆς γραφῆς, καὶ δὲν ἔγραψαν τίποτε ἄλλο ἐπὶ ζωῆς των, εἰ μὴ ὀλιγοσέλιδά τινα ἀρθρίδια κατὰ μὲν τὴν ὕλην μετριώτατα καὶ ἀμφιβόλου λίαν ἀξίας, κατὰ δὲ τὴν γλῶσσαν ἢ ἄχροα ὅλως καὶ ἀνείδεα, ἢ ἀνώμαλα καὶ μακαρονικὰ μέχρι γελοιότητος, τολμῶσι νὰ ἐξελέγχωσιν ἄνδρας ἐμπειροτάτους καὶ τρίβωνας περὶ τὴν τέχνην τοῦ λόγου, καὶ πρὸ πολλοῦ ἤδη γνωστοὺς εἰς τὸ κοινὸν ἐκ πολλῶν καὶ σπουδαίων συγγραφῶν αὐτῶν καὶ διατριβῶν; Ἂν ἀμφιβάλλῃ περὶ τούτου ὁ Κ. Μ., ἃς ἐρωτήσῃ ὁντιναδήποτε θέλει λόγιον καὶ πρὸς τὰς καλλονὰς τῆς γλώσσης εὐαίσθητον ἄνδρα (ἀλλὰ μὴ σχολαστικὸν ὅμως), καὶ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι θέλει ἀκούσῃ τὴν αὐτὴν κρίσιν, ὅτι δηλ. δυνατὸν καὶ πιθανὸν ὀπίσω ἑκάστης λέξεως τοῦ Φιλίστορος νὰ κρύπτωνται πολυχρόνιοι ἀναδιφήσεις λεξικῶν καὶ γραμματικῶν, ἀλλ' ἡ γλῶσσά του εἶναι ἄποιος καὶ ἀνούσιος.

Le style c' est l' homme, εἶπεν ὁ μέγας Βυφφών, καὶ διὰ τοῦ παραδείγματός του ἔδειξε πόσον ἀληθὲς εἶναι τὸ λόγιόν του τοῦτο, εἰ καὶ ἡ ὕλη, ἣν ἐπεχείρησε νὰ διαπλάσῃ εἰς εἶδος πεζογραφικόν, ἦτο εἴπερ τις καὶ ἄλλη ἀνεπίδεκτος καλλιτεχνικῆς εἰδοποιήσεως. Ἀλλὰ τί δὲν κάμνει ἡ μονοσύλλαβος λέξις νοῦς; Γένου ἄνθρωπος, κατὰ τὸ λόγιον τοῦτο τοῦ Βυφφῶνος, καὶ ἰδοὺ ἡ γλῶσσα ἔστη ἐνώπιόν σου μ' ὅλα της τὰ κάλλη καὶ τὰ θέλγητρα ταπεινὴ καὶ ὑποκλινής σου θεράπαινα. Ἀλλὰ πῶς νὰ γίνῃ τις ἄνθρωπος; Τοῦτο εἶναι τὸ ζήτημα. That is the question! Ἄνθρωπος εἶναι τὸ κοινότατον ἅμα καὶ σπανιώτατον πρᾶγμα τοῦ κόσμου. Ἄνθρωποι εἶναι ὅλα τἀντίτυπα, ὅσα ἐξέρχονται καθ' ἑκάστην ἀνὰ μυριάδας ἐκ τῶν ἀεικινήτων πιεστηρίων τῆς ἀνθρωπότητος κατὰ τὴν editio princeps τοῦ Ἀδὰμ καὶ τῆς Εὔας. Ναὶ μέν, ἡ τυπογραφικὴ βιομηχανία τελειοποιεῖται ὁσημέραι, καὶ τὰ βιβλία τυπώνονται μετὰ πλείονος ἑκάστοτε τυπογραφικῆς κομψότητος καὶ καθαρότητος, ἀλλὰ ποῦ τὸ βιβλίον τὸ ἄνευ τυπογραφικῶν σφαλμάτων; Ποῦ ὁ ἄνθρωπος ὁ ἄνευ τυπογραφικῶν σφαλμάτων, ὁ τέλειος, ὁ αὐτοάνθρωπος; Ὁ Διογένης τὸν ἐζήτει μὲ φανάριον, ἀλλὰ δὲν τὸν εὕρηκε. Βιβλίον δὲ κομψότατον καὶ λαμπρότατον τοῦ καιροῦ ἐκείνου, τοῦ ὁποίου τὰ τυπογραφικὰ δοκίμια εἶχον ἐπιθεωρηθῇ ὑπὸ μοναδικοῦ διορθωτοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁ Ἀλέξανδρος, παρουσιασθεὶς εἰς τὸν ἐκ Σινώπης φιλόσοφον μὲ τὴν ἀξίωσιν βέβαια, ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ προσδοκώμενος Μεσσίας του, ἤκουσεν ὁ υἱὸς τοῦ Διὸς τὸ ψυχρὸν καὶ περιφρονητικώτατον « ἀποσκότησόν μου. » Τοῦτο ὅμως δὲν ἐκώλυσε τὸν Ἀλέξανδρον νὰ εἴπῃ «εἴπερ μὴ Ἀλέξανδρος ἐγεγόνειν, ἠθέλησα ἂν Διογένης γενέσθαι, » τιμῶν οὕτως αὐτὸν ὅτι ἐνόησε πόσον σπάνιον πρᾶγμα εἶναι ὁ ἄνθρωπος. Ἄλλος Ἀλέξανδρος ὁ Ναπολέων, εἰς χώραν μὲ πληθυσμὸν 60 ἑκατομμυρίων τὴν Γερμανίαν, εὗρεν ἕνα καὶ μόνον ἄνδρα ἄξιον νὰ ὀνομασθῇ ἄνθρωπος, τὸν Γοίθιον, πρὸς ὃν εἶπε τὸ γνωστὸν Vous êtes un homme! Ἀλλ' ὁ πρὸς τὸν Ναπολέοντα *ἄνθρωπος* Γοίθιος, ἦτο καὶ ἐλέγετο παρὰ τοῖς Γερμανοῖς *Ὀλύμπιος Ζεύς*!

Ἀλλὰ μὴν πόσοι τῶν ἐν Ἑλλάδι φιλολόγων εἶναι ἄνθρωποι, κατ' ἀπόμοιραν τοὐλάχιστον μικρὰν τοῦ αὐτοανθρώπου; Εἰς καὶ μόνος φιλόλογος Ἕλλην ἐγένετο ἄνθρωπος· « οἷος πεπνυμένος,

τοὶ δὲ σκιαὶ ἀΐσσουσιν,»

ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς. Ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦτο οὐ μόνον πατὴρ τῆς σημερινῆς γλώσσης ἐγένετο, ἀλλὰ καὶ ὑπογραμμὸς καλλιεπείας μένει μέχρι τῆς σήμερον ἀνέφικτος. Χαρακτῆρα γλώσσης ἴδιον διεμόρφωσεν ἐν τῇ σχολῇ τοῦ Κοραῆ καὶ ὁ ἀοίδιμος Θ. Μανούσης· ἀλλ' ἦτο Ἕλλην ἀρχαῖος, τετελειωκὼς ἑαυτὸν εἰς ἄμωμον καλλιτέχνημα, καὶ, ἀληθῶς πεπαιδευμένος, εἶχε μέγεθος ψυχῆς, μέγεθος νοὸς καὶ καρδίας, ἱκανὸν νὰ ἐφοδιάσῃ δι' ὅλην των τὴν ζωὴν ἑκατὸν ἀπογόνους τοῦ Πτωχοπροδρόμου. Περὶ τούτου δὲ μάλιστα τοῦ ἕλληνος λογίου δύναται νὰ εἴπῃ τις τὸ τοῦ Ἄγγλου ποιητοῦ.

He was a man, take him for all in all,
I shall not look upon his like again.

Οἱ ἄνδρες οὗτοι καὶ οἱ μᾶλλον ἢ ἧττον ὅμοιοι μὲ τούτους εἶχον καὶ ἔχουσι γλῶσσαν, διότι, ὡς προείπομεν, τὴν γλῶσσαν δὲν διδάσκει οὔτε ὁ Γαζῆς οὔτε ὁ Σουΐδας, ἀλλ' ἡ ἀγαθὴ φύσις καὶ ἡ ἀληθινὴ παιδεία.

Καταπαύομεν ἐνταῦθα τὸ ἄρθρον τοῦτο, εἰ καὶ εἴχομεν πλεῖστα ὅσα νὰ εἴπωμεν· Ὡς καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ λόγου ἐῤῥέθη, ὁ συντάξας τὴν ἀντεπίκρισιν ταύτην ἐξ οὐδενὸς ἄλλου ὡρμήθη εἰμὴ ἐκ τοῦ αἰσθήματος τῆς δικαιοσύνης, μὴ ὑπομείνας νὰ βλέπῃ ἀξιολογώτατον βιβλίον κατακρινόμενον ἀδίκως, ἐσφαλμένως, καὶ σχολαστικῶς παρ' ἀνθρώπου ἀνικάνου νὰ κρίνῃ αὐτό, μὴ γνωρίζοντος μήτε τί ἐστιν ἱστορία, μήτε τί ἐστι κριτική, μήτε τί ἐστι γλῶσσα. Ἔγραψε δ' ἀνωνύμως δι' οὐδὲν ἄλλο εἰμὴ διότι τὸν ἀγῶνα τοῦτον ἐνόμισεν ἀνάξιον καὶ ἥττονα ἑαυτοῦ· καὶ ὅμως τὸ σφηκολόγιον τῶν σχολαστικῶν καὶ δοκησισόφων ἔμαθε τίς ὁ συντάκτης τοῦ ἄρθρου, καὶ ὡς κοινὸν θεωρήσαν τὸν κίνδυνον, ἐνῷ περὶ οὐδενὸς ἄλλου πλὴν τοῦ ἐπικριτοῦ ἐκάμαμεν λόγον, ἐξώρμησαν ἀπὸ ἑκατὸν διαφόρους τρύπας « ἤδτε ἤθνεα πολλὰ κτλ.» ἐξηρεθισμένοι κ' ἐξακοντίζοντες κέντρα φαρμακερὰ ἐπ' αὐτόν. Τὸν ἀκάνθινον στέφανον, ὃν μᾶς ἔπλεξαν οἱ καλοὶ οὗτοι ἄνθρωποι, εἴμεθα πρόθυμοι νὰ φορέσωμεν χάριν τῆς ἀληθείας, τῆς δικαιοσύνης, καὶ

τῆς κινδυνευούσης νὰ μεταβληθῇ εἰς φυτώριον μοναδικὸν σχολαστικότητος καὶ στενοκεφαλίας πατρίδος μας· ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθημεν, ὁμολογοῦμεν τὴν ἀδυναμίαν, δὲν ἠδυνήθημεν μέχρι τέλους ν' ἀντισταθῶμεν καὶ ἔνθεν μὲν εἰς τὰ πικρὰ παράπονα φίλων, ἔνθεν δὲ εἰς τὰς ἐπιμόνους προτροπὰς ἑτέρων, ὧν ἡ ἀγάπη μᾶς ἔχει δεσμευμένους. Ἠναγκάσθημεν νὰ τελειώσωμεν τὸ ἄρθρον ἐντεῦθα ἑκόντες ἀέκοντί γε θυμῷ, εὐχόμενοι καὶ ἐλπίζοντες νὰ ἔλθῃ ἡμέρα, κοθ' ἣν ὁ λόγος δὲν θὰ θεωρῆται ὡς ἔγκλημα ἄξιον πάσης τιμωρίας. Β.

ΔΙΑΦΟΡΑ.

—ooo—

ΣΑΚΧΑΡ ΕΚ ΣΦΕΝΔΑΜΝΩΝ. Μεταξὺ τῶν δένδρων, εἰς τὰ ὁποῖα ἐμπεριέχεται γλυκὺς ὀπός, τὴν πρωτίστην θέσιν κατέχει ὁ σφένδαμνος, φυόμενος ἀφθόνως εἰς τὰ δάση τῆς Ἀρκτῴας Ἀμερικῆς. Ἡ ἐξ αὐτοῦ ἐξαγωγὴ τοῦ σάκχαρος εἶναι ἁπλουστάτη.

Κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Μαρτίου κατασκευάζουσι σκηνὰς ἐντὸς τῶν δασῶν, ἐν οἷς τὰ δένδρα ταῦτα ὑπάρχουσιν· ἀκολούθως τρυπῶνται τὰ δένδρα πόδας τινὰς ὑπεράνω τῆς ῥίζης, καὶ εἰς τὰς ὀπὰς προσαρμόζονται σωλῆνες, ὑπὸ τοὺς ὁποίους θέτονται ξύλινα ἀγγεῖα. Ἐπὶ πέντε ἢ ἑξ ἑβδομάδας σταλάζει ἐξ ἑκάστου σωλῆνος σακχαρώδης ὀπὸς μεχρισοῦ τὸ δένδρον ἀρχήσῃ νὰ πρασινίζῃ· ὁ ὀπὸς οὗτος ἐγχέεται εἰς κάδους καὶ ἐξατμίζεται ὅσον τάχος· ὁ κατὰ τὴν ζέσιν σχηματιζόμενος ἀφρὸς ἀφαιρεῖται ἐπιμελῶς, καὶ ὁ ὀπὸς ἀρκούντως ἐξατμισθεὶς χύνεται εἰς τύπους διὰ νὰ πήξῃ. Τὸ οὕτως ἐξαγόμενον σάκχαρ εἶναι λευκότερον καὶ σκληρότερον τοῦ συνήθους· διατηρεῖται δὲ εὐκόλως καὶ εἶναι ἐξ ἴσου γλυκὺ ὡς τὸ τοῦ σακχαροκαλάμου. Ἕκαστον δένδρον παρέχει 15 περίπου λίτρας ὀποῦ, ἐξ οὗ ἐξάγονται 3—4 λίτραι σάκχαρος. Εἰς τὰς Ὁμοσπόνδους Πολιτείας τῆς Ἀμερικῆς, εὑρίσκονται πολλάκις ἐπὶ ἑνὸς στρέμματος γῆς, ἐκτὸς πολλῶν ἄλλων δένδρων 30 — 40 σφένδαμνοι σακχαρώδεις.

Ἐὰν τὸ σιρόπιον ἀναμιχθὲν μετὰ θερμοῦ ὕδατος, συγκερασθῇ μετὰ ζύμης, σκευάζεται οἰνοπνευματῶδες ῥευστὸν, χρήσιμον ἀντὶ τῆς συνήθους ῥακῆς καὶ ἄλλων ὁμοίων. Ἐὰν δὲ ὁ μεθ' ὕδατος κεκραμένος ὀπὸς ἐκτεθῇ εἰς τὸν ἥλιον, μεταβάλλεται εἰς δυνατὸν καὶ εὔχρηστον ὄξος.

Ὡς πρὸς τὴν κατανάλωσιν τοῦ σάκχαρος εὑρέθη κατὰ νεωτέρους ὑπολογισμοὺς ὅτι εἰς τὴν Εὐρώπην καταναλίσκονται 2500 ἑκατομμύρια λιτρῶν, ἐξ ὧν ἡ μὲν Ἀγγλία καταναλίσκει 500,000,000, ἡ δὲ Γαλλία 300,000,000 περίπου. Ὁμοία χρῆσις γίνεται εἰς τὴν Γερμανίαν, Ῥωσσίαν καὶ ἄλλα τῆς Εὐρώπης μέρη.

ΚΑΦΕΣ. Ἰδοὺ ποῖαι χῶραι παρέχουσιν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα τὸ πάγκοινον χρῆσιν ἔχον ἀξιόλογον διαιτητικὸν ποτὸν, τὸν καφέ.

Ἡ Βρασιλία προμηθεύει	519	ἑκατομ.	λίτρας.
Ἡ Ἰαύα	202 1/2	»	»
Ἡ Ταπροβάνη	105	»	»
Ὁ Ἅγιος Δομίνιγγος	75	»	»
Ἡ Σουμάτρα	30	»	»
Κόστα Ῥίκα	15	»	»
Ἡ Μόκκα	7 1/2	»	»
Αἱ δυτικαὶ Ἰνδίαι	7 1/2	»	»
Αἱ ἀγγλικαὶ Ἰνδίαι	4 1/2	»	»
Μανίττα			
Ἡ Γαλλία καὶ αἱ Ὁλλανδικαὶ δυτικαὶ Ἰνδίαι	3	»	»
Τὸ ὅλον	1024 ἑκατομ. λίτρας.		

Ἡ δὲ κατανάλωσις ἔχει ὡς ἀκολούθως·

Ἡ βόρειος Ἀμερικὴ καταναλίσκει	337 1/2 ἑκατ.
Ἡ Ἰταλία, Γαλλία, Ἱσπανία, Πορτογαλλία Ἐλβετία καὶ αἱ νῆσοι τῆς μεσογείου.	202 1/2
Τὸ Βέλγιον	142 1/2
Ἡ Δανιμαρκία, Σουηδία, Ῥωσσία, Φιλανδία, Πολωνία	75
Ἀγγλία καὶ Ἰρλανδία	60
Ἑλλὰς καὶ Τουρκία	206 1/2 »
	2024 ἑκατ. λίτρ.

Ξ. ΑΑΝΔΕΡΕΡ.

ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΘΗΡΑΣ. Τὸ 1860 ἐγεννήθησαν ἐν

	ἄῤῥενα	θήλεα	τὸ ὅλον
τῷ δήμῳ Θήρας	48	53	101
Καλλίστης	43	55	98
Ἐμπορίου	39	51	90
Οἴας	54	45	99
Θηρασίας	15	11	26
Ἴου	34	45	79
Ἀμοργοῦ	53	50	103
Ἀνάφης	5	8	13
Τὸ ὅλον	219	318	609

Ἀπεβίωσαν δὲ

Ἐν τῷ Δήμῳ Θήρας	54	66	120
Καλλίστης	55	79	134
Ἐμπορίου	57	50	107
Οἴας	29	46	75
Θηρασίας	7	10	17
Ἴου	18	26	44
Ἀνάφης	6	3	9
	250	301	551

Ἐτελέσθησαν δὲ καὶ γάμοι ἐν τῷ Δήμῳ

Θήρας.	21.
Καλλίσης.	20.
Οἴας	17.
Ἐμπορίου.	20.
Θηρασίας.	10.
Ἴου.	10.
Ἀμοργοῦ.	22.
Ἀνάφης.	2.
Τὸ ὅλον	123.

Ι. ΔΕΚΙΓΑΛΑΛΑΣ.